

Religie als sociaal bindmiddel

Een onderzoek naar de invloed van religie op de samenleving in ruraal Groningen

Jasper Heslinga
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen
Groningen, september 2010

“Religie als sociaal bindmiddel”

Een onderzoek naar de invloed van religie in ruraal Groningen

Rijksuniversiteit Groningen

Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen

Masterthesis

Culturele Geografie

Begeleider: drs. H.C. Diederiks

Jasper Heslinga

S1560085

Groningen, september 2010

Voorwoord:

Voor u ligt mijn afstudeerscriptie voor de masteropleiding Culturele Geografie die ik volg aan de Faculteit Ruimtelijke wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen. Het onderzoek gaat over welke rol religie nog heeft op de samenleving in een tijd van modernisering en secularisatie. Het onderzoek heeft plaats gevonden binnen een drietal cases in ruraal Groningen.

Deze scriptie is mede tot stand gekomen dankzij een aantal mensen. Deze mensen wil ik voor hun medewerking aan deze scriptie bij deze bedanken. Allereerst wil ik mijn scriptiebegeleider drs. Chris Diederiks bedanken. Dankzij hem heb ik voor mijn gevoel een goed proces van idee tot eindversie doorlopen. De bijeenkomsten heb ik als erg nuttig ervaren. Zeker op momenten dat ik het overzicht enigszins begon kwijt te raken, vond ik het verhelderend om even te kunnen klankborden. Maar ook het contact via de mail (vragen, tips en suggesties) heb ik als positief ervaren.

Ook wil ik dhr. S. van Bruggen, dhr. A. Bultsma mw. A. Veneman en mw. A.Jellema-Riedstra voor bedanken voor hun enthousiaste reacties en medewerking aan de interviews. Daarnaast wil ik alle overige respondenten bedanken die ik heb mogen enquêteren.

Ook wil ik graag mijn ouders bedanken voor het ondersteunen van mijn studie en ook voor het lenen van de auto. Daarnaast wil ik mijn vrienden en kennissen bedanken die met mij meegeleefd hebben en mijn geklaag hebben moeten aanhoren als iets niet zo liep als ik hoopte. Tot slot wil ik mijn vriendin Marjolein bedanken voor de steun tijdens de totstandkoming van de scriptie en het nalezen van de eindversie.

Groningen, september 2010

Samenvatting:

Religie wordt volgens Schmeets (2009) vaak geassocieerd met sociale samenhang. Maar vandaag de dag leeft men in een tijd van secularisatie, waarin kerken moeite hebben met het behouden van hun leden en hebben kerken moeite om leden te behouden. Omdat religie samenhangt met sociale samenhang binnen de samenleving is het interessant om te weten of met de afname van religie de sociale cohesie ook afneemt. In de provincie Groningen hebben algemene processen van ontkerkelijking ervoor gezorgd dat in de provincie religieuze verschillen te ontdekken zijn. Zo staan het westen en noorden bekend als nog vrij religieus en behoort het oosten van de provincie tot een van de meest onkerkelijke gebieden in Nederland. In dit onderzoek zal worden onderzocht welke invloed religie nog heeft op de rurale samenleving in Groningen.

Dit onderzoek is gedaan aan de hand van een drietal gemeenten op het Groningse platteland die gekozen zijn op basis van verkiezingsuitslagen. De gemeente Grootegast is een van de meest kerkelijk gemeenten in Groningen. Menterwolde is juist een van de meest onkerkelijke gemeenten van Nederland en Vlagtwedde staat bekend om de katholieke enclave Ter Apel.

Religie is een begrip waarvan iedereen wel ongeveer weet wat er mee bedoeld wordt, maar voor dit begrip is geen eenduidige definitie die universeel geaccepteerd wordt. Volgens Herbert (2003) is religie een cultureel systeem dat door middel van verschillende materiele vormen, verhalen en rituelen als waarheid wordt beschouwd. In dit onderzoek ligt de nadruk op de functionele kant die Herbert (2003) onderscheidt. Daarmee wordt bedoeld wat religie doet voor aan de ene kant het individu en de andere kant het sociale systeem.

Er is onderzocht hoeveel organisaties en verenigingen er zijn met een religieuze grondslag in vergelijking met de openbare varianten. In de gemeenten Vlagtwedde en Grootegast is de invloed van religie op het gebied van organisaties en verenigingen het sterk merkbaar. In Menterwolde zijn maar weinig kerken en hebben de openbare organisaties en verenigingen de overhand.

Op basis van verder onderzoek naar het gedrag en de meningen van mensen kan worden gesteld dat in Grootegast de invloed van religie groter is op sociale cohesie binnen de samenleving dan in Menterwolde of Vlagtwedde. In deze gemeenten heeft religie minder invloed op de samenleving. Mensen in Grootegast zijn eerder geneigd tot vrijwilligerswerk, zijn actiever in het verenigingsleven en ervaren het gemeenschapsgevoel in de gemeente sterker in vergelijking met de andere gemeenten. Ook vinden de mensen in Grootegast zowel de kerk als het geloof belangrijker in hun leven, dan in Menterwolde en Vlagtwedde. Tot slot zijn de opvattingen van de mensen in Grootegast 'religieuzer' dan in Menterwolde Vlagtwedde. Dit duidt wederom op een sterkere invloed van religie in Grootegast.

In de gemeente Grootegast is de invloed van religie dus groter. Maar in vergelijking tot bekende bible belt gemeenten zoals Urk of Staphorst is de gemeenten Grootegast wel gematigder. Ook met betrekking tot de beeldvorming rond de gemeenten valt te concluderen dat zowel inwoners als buitenstaanders Grootegast iets religieuzer zien dan Menterwolde en Vlagtwedde, waar de gemeenten niet als religieus gezien worden. Maar gemeenten als Urk en Staphorst staan als echte 'bible belt' gemeenten bekend.

Op basis van dit onderzoek is religie nog steeds van belang voor de sociale cohesie, en kan religie functioneren als smeermiddel binnen de samenleving. Er kan gesteld worden dat in gebieden waar men religieus is de sociale samenhang sterker is dan gebieden waar dit minder het geval is.

Inhoudsopgave:

Voorwoord	3
Samenvatting	4
Inhoudsopgave	6
Lijst van bijlagen	7
Lijst van tabellen	8
Lijst van figuren	8
Lijst van kaarten	8
1. Inleiding	9
1.1. Aanleiding onderzoek	9
1.2. Probleem- en vraagstelling	11
1.3. Onderzoeksgebieden	12
1.4. Relevantie van het onderzoek	12
1.5. Leeswijzer	13
2. Theorie	14
2.1. Inleiding	14
2.2. Religie	14
2.3. Kerkelijkheid	15
2.4. Secularisatie	16
2.4.1. Afname	17
2.4.2. Transformatie	19
2.5. Religieuze participatie, waarden en overtuigingen	19
2.6. Religieuze situatie in Nederland	20
2.6.1. Religieuze versplintering	21
2.6.2. Verzuiling	21
2.6.3. Ontzuiling	22
2.6.4. Bible belt	23
2.7. Religie in de provincie Groningen	24
2.8. Beeldvorming	25
2.8.1. Identiteit	26
2.8.2. Imago	26
2.9. Conceptueel model	26
3. Methodologie	28
3.1. Inleiding	28
3.2. Secundaire data	28
3.3. Primaire data	29
3.3.1. Enquêtes	29
3.3.2. Interviews	30
3.3.3. Kwantitatieve analyse	30
3.3.4. Kwalitatieve analyse	30
3.4. Verantwoording cases	31
3.4.1. Menterwolde	32
3.4.2. Grootegast	32
3.4.3. Vlagtwedde	32
3.5. Tot slot	32

4. Omschrijving van de gebruikte cases	33
4.1. Inleiding	33
4.2. Westerkwartier (Grootegast)	34
4.3. Oldambt (Menterwolde)	35
4.4. Westerwolde (Vlagtwedde)	35
4.5. Confessioneel stemgedrag	36
4.6. Demografie	37
4.6.1. Leeftijdsopbouw	37
4.6.2. Krimp	38
5. Resultaten	39
5.1. Inleiding	39
5.2. Kwantitatieve analyse	39
5.3. Vergelijking cases	41
5.3.1. Religieuze participatie	41
5.3.2. Religieuze waarden	48
5.3.3. Religieuze overtuigingen	50
5.3.4. Krimp	51
5.4. Identiteit	52
5.5. Imago	53
5.6. Tot slot	54
6. Conclusie	55
6.1. Inleiding	55
6.2. Beantwoorden van deelvragen	55
6.3. Beantwoorden van de hoofdvraag	57
6.4. Reflectie op de methodologie	58

Literatuurlijst	59
------------------------	-----------

Lijst van bijlagen:

Bijlage 1	Tabellen SPSS voor analyse van de afgenomen enquêtes
Bijlage 2	Interview Pastoor Bultsma (Katholieke Kerk Ter Apel)
Bijlage 3	Interview Annie Veneman (ChristenUnie Vlagtwedde)
Bijlage 4	Interview Sikko van Bruggen (Fractievoorzitter ChristenUnie Menterwolde)
Bijlage 5	Interview. A. Jellema-Riedstra (Scriba PKN Grootegast/Sebaldeburen)
Bijlage 6	Inventarisatie gemeente Vlagtwedde
Bijlage 7	Inventarisatie gemeente Menterwolde
Bijlage 8	Inventarisatie gemeente Grootegast
Bijlage 9	Enquête Religie en beeldvorming in ruraal Groningen

Lijst van tabellen:

Tabel 1.1	Kerkelijkheid naar provincie
Tabel 3.1	Hoe religieus zijn in uw beleving de onderstaande plaatsen?
Tabel 3.2	Percentage confessionele partijen TK verkiezingen 2006
Tabel 5.1	Gecodeerde associaties per gemeente
Tabel 5.3	Analyseschema

Lijst van figuren:

Figuur 1.1	Kerkelijke gezindten, 1899-2008
Figuur 1.2	Veld van onderzoek
Figuur 2.1	Kerkelijke gezindten, 1899-2008
Figuur 2.2	Kerkelijke trends 1950-2010
Figuur 2.3	Religieuze participatie, waarden en overtuigingen
Figuur 2.4	Religieuze versplintering in Nederland
Figuur 2.5	Schematische weergave van de wisselwerking tussen ontzuiling en secularisering
Figuur 2.6	Conceptueel model
Figuur 4.1	Politiek stemgedrag
Figuur 4.2	Leeftijdsopbouw per gemeente
Figuur 5.1	Menterwolde
Figuur 5.2	Grootegast
Figuur 5.3	Vlagtwedde
Figuur 5.4	Stemmen met verkiezingen per gemeente
Figuur 5.5	Stemgedrag per gemeente
Figuur 5.6	Kerkelijke stromingen per gemeente
Figuur 5.7	Kerkgang per gemeente
Figuur 5.8	Invloed van de kerk op de gemeente
Figuur 5.9	Mate van vrijwilligerswerk per gemeente
Figuur 5.10	In welke mate bent u actief in het verenigingsleven binnen uw gemeente?
Figuur 5.11	Gemeenschapsgevoel per gemeente
Figuur 5.12	Welk percentage van u buurt spreekt u wekelijks?
Figuur 5.13	Hoe belangrijk is de kerk in uw leven?
Figuur 5.14	Hoe belangrijk is het geloof in uw leven?
Figuur 5.15	Er is leven na de dood
Figuur 5.16	Zondagsrust
Figuur 5.17	Euthanasie zou verboden moeten worden
Figuur 5.18	Vaccineren kinderen is een goede zaak
Figuur 5.19	Religieuze becijfering per plaats

Lijst van kaarten:

Kaart 2.1	SGP Tweede Kamerverkiezingen 2010
Kaart 2.2	ChristenUnie Tweede Kamerverkiezingen 2010
Kaart 4.1	Gemeenten Grootegast, Menterwolde en Vlagtwedde
Kaart 4.2	Westerkwartier
Kaart 4.3	Oldambt
Kaart 4.4	Westerwolde
Kaart 4.5	Bevolkingsgroei, per gemeente 2007-2025

Hoofdstuk 1: Inleiding

1.1 Aanleiding onderzoek:

Tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 09-06-2010 verloren de christelijke partijen als nooit tevoren. Het CDA verloor 20 zetels en kwam uit op 21 zetels, de ChristenUnie verloor een zetel en de SGP bleef nagenoeg gelijk. Deze uitslag toont aan hoe klein het aantal mensen is geworden dat zich nog laat leiden door christelijke waarden en normen. Waar de christelijke partijen in de jaren 60 nog vaak de meerheid hadden in de Tweede Kamer moeten ze het nu doen met nog geen 30 zetels. Het Reformatorisch Dagblad (10-06-2010) sprak van een zwarte dag in de geschiedenis van christelijk Nederland en deze verkiezingsuitslag toont het morele failliet van Nederland aan.

Het is door deze verkiezingsuitslag duidelijk geworden dat de positie van het christelijk geloof op politiek gebied aan het terug lopen is. Maar de vraag is dan welke rol religie dan nog speelt in het dagelijks leven van de hedendaagse samenleving. Volgens het Reformatorisch Dagblad (10-06-2010) neemt de invloed van het christelijke geloof op onze samenleving in een rap tempo af. We bewegen ons steeds meer en steeds sneller richting een volstrekt seculiere, postchristelijke samenleving.

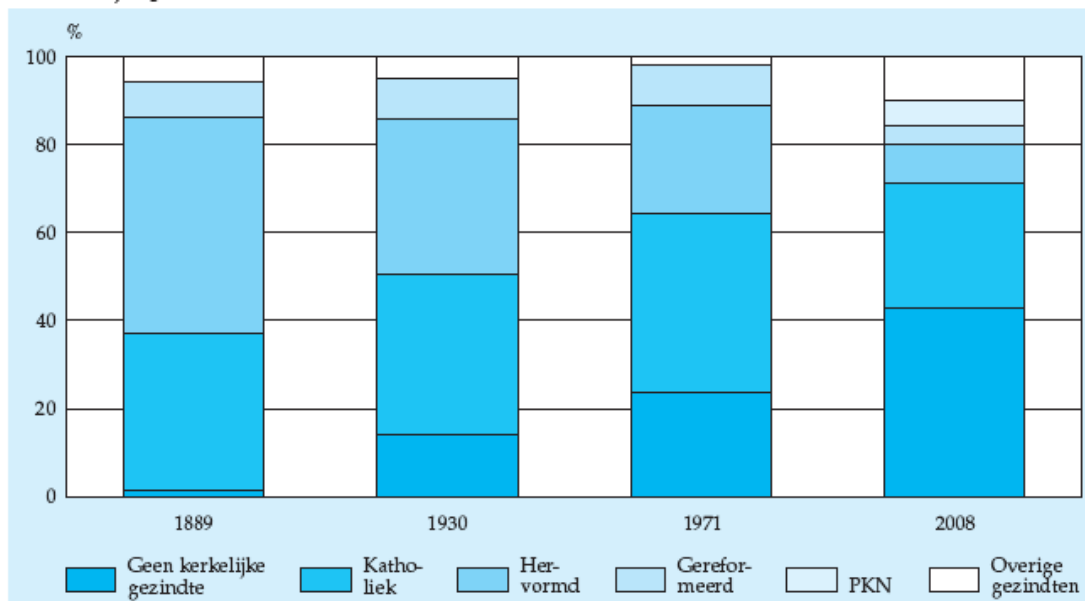
Maar is dit ook zo? En neemt bijvoorbeeld ook de sociale cohesie binnen de samenleving af als gevolg van de afname van de kerkelijkheid? Neemt de buurtbetrokkenheid af? Welke regionale patronen zijn er te ontdekken? In dit onderzoek zal aan de hand van een aantal cases gekeken worden welke invloed religie heeft op het dagelijks leven van mensen. In ieder geval speelt volgens Putnam (2000, p. 66) de kerk een belangrijke rol in de samenleving. Dit blijkt uit onderstaand citaat:

“Churches provide an important incubator for civic skills, civic norms, community interests, and civic recruitment”.

Het aantal mensen dat zich tot een geloof rekent loopt al jaren terug. Wanneer er gekeken wordt naar de kerkelijkheid, oftewel het aantal personen dat zich tot een kerk of levensbeschouwelijke groepering rekent (Schmeets, 2009), is er al een eeuw een negatieve trend te zien in Nederland. Zo zijn de traditionele hoofdstromingen (hervormden, protestanten en katholieken) afgelopen eeuw veel leden kwijt en de onkerkelijkheid is toegenomen. Religie wordt vaak geassocieerd met sociale samenhang (Schmeets, 2009). De vraag die dan gesteld kan worden is of de invloed die religie heeft op de samenleving ook afneemt ?

Wanneer er gekeken wordt naar de cijfers is er inderdaad een achteruitgang te ontdekken van mensen die zich tot een kerk rekenen. In 2008 rekent zich namelijk nog maar 58 procent van de bevolking zich nog tot een kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering. (Schmeets, 2009). Hiervan zegt 29 procent rooms-katholiek te zijn, 9 procent rekent zich tot de Nederlandse Hervormde kerk, 4 procent is gereformeerd en 6 procent geeft aan zich te rekenen tot de PKN (Protestantse Kerk in Nederland). Tot slot voelt 4 procent zich islamiet en 6 procent voelt zich betrokken bij een andere kerk of levensbeschouwelijke groepering. De grootste groep is inmiddels de mensen die zich onkerkelijk noemen (42 procent).

Figuur 1.1 | Kerkelijke gezindten, 1899-2008

Bron: Schmeets, 2009

De bovengenoemde kerkelijk trends zijn landelijke trends. Dit onderzoek zal zich richten op de provincie Groningen. Een drietal rurale gemeentes binnen de provincie Groningen zullen worden onderzocht. Het onderzoek vindt plaats in de provincie Groningen, omdat het een interessant gebied is om te onderzoeken. Groningen is volgens de cijfers van Schmeets (2009) de meest onkerkelijke provincie van Nederland en binnen de provincie zijn ook grote verschillen in mate van kerkelijkheid te zien. De vraag is dan ook of juist in die provincie religie het minst fungeert als 'bindmiddel' voor sociale cohesie en samenhang.

In de provincie Groningen rekt slechts 37 procent van de mensen zich nog tot een bepaalde kerkelijke gezindte. De provincie waar de meeste mensen zich nog tot een kerkelijke gezindte rekenen is Limburg met 82 procent. Er zijn binnen Nederland grote verschillen.

Tabel 1.1 | Kerkelijkheid naar provincie (procentueel)

	GR	FR	DR	OV	FL	GE	UT	NH	ZH	ZE	NB	LI
1849	100	100	100	100		100	100	100	100	100	100	100
1879	99	99	100	100		100	100	100	100	100	100	100
1909	91	88	96	97		98	98	91	95	98	100	100
1930	78	77	89	88		94	88	71	83	94	99	99
1947	73	77	87	87		93	83	66	79	93	98	99
1960	71	76	84	85		91	83	63	77	92	98	99
1971	61	69	73	80	78	86	77	59	71	87	95	97
1987	47	66	61	73	54	74	64	50	61	69	85	89
1995	42	58	56	70	37	73	58	46	54	75	80	87
1999	41	53	50	66	50	65	56	43	54	63	76	86
2003	42	51	51	64	48	65	56	43	55	65	75	85
2008	37	48	49	62	52	62	54	44	55	59	73	82

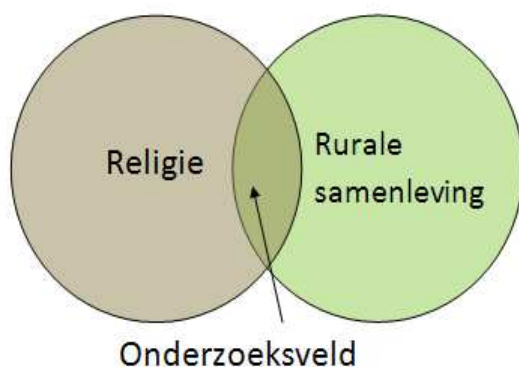
Bron: Schmeets, 2009

Maar ook binnen de provincie Groningen is een aantal opmerkelijke verschillen te ontdekken. Zo wonen er volgens Brons (2005) in het westen en noorden van de provincie relatief veel gelovigen en Oost-Groningen behoort tot de meest onkerkelijke streken van het land. Naast de grote groep onkerkelijken zijn er voornamelijk hervormden en gereformeerden te vinden in de provincie, maar ook kleinere groepen gelovigen. Zo is er bijvoorbeeld nog een aantal katholieke enclaves, zoals Ter Apel.

1.2 Probleem- en vraagstelling:

Er zijn verschillen in gebieden met betrekking tot de kerkelijkheid binnen de provincie Groningen. Deze verschillen in kerkelijkheid worden in dit geval aangetoond door harde cijfers. Omdat 'statistieken niet bloeden' is het zaak om te gaan kijken wat er van deze religieuze verschillen te merken is in het dagelijks leven. In het westen en noorden wonen veel gelovigen het is dan interessant om te weten in hoeverre dit gebied tot de 'bible belt' gerekend kan worden wanneer er gekeken wordt naar hoe men leeft en welke overtuigen men er op na laat. Het doel van dit onderzoek is te kijken welke rol religie speelt in het dagelijks leven binnen de maatschappij en of verschillen in religie ook invloed hebben in hoe de samenleving er uit ziet. Het onderzoekveld is dus het gebied waar de veranderende processen van religie (secularisatie) en de processen die spelen binnen rurale samenlevingen (krimp en afname leefbaarheid) elkaar overlappen, zoals in figuur 1.2 grafisch is weergegeven.

Figuur 1.2 | Veld van onderzoek

Bron: J. Heslinga (2010)

Bovenstaande heeft geleid tot de volgende vraagstelling, welke centraal zal staan in dit onderzoek:

- *Wat is de invloed van religie op het dagelijks leven in de samenleving in ruraal Groningen?*

Om deze hoofdvraag te kunnen beantwoorden zal deze vraag moeten worden opgesplitst in een aantal deelvragen. Zo zal er allereerst gekeken worden naar hoe de religieuze kaart van Groningen er uit ziet. In welke gebieden binnen de provincie leven de meeste mensen die zich tot een kerk rekenen en waar is hier het minste sprake van? Ook wordt er gekeken naar een verklaring voor de verschillen in mate van kerkelijkheid.

Binnen dit onderzoek zal het vooral gaan over hoe de in de vorige deelvraag gevonden patronen terug te vinden zijn in het dagelijks leven. Dit zal gebeuren aan de hand van een drietal cases, deze zijn op basis van gemeentelijke statistieken uitgekozen. Te weten een gemeente met relatief veel

mensen die zich tot een kerk rekenen, een gemeente met heel weinig mensen die zich tot een kerk rekenen tot slot een gemeente waarbinnen zich een katholieke enclave bevindt. Aanhangers van het katholieke geloof zijn vrij zeldzaam in het noorden van Nederland. Het is daarom interessant om deze case te onderzoeken. Er zal worden gekeken naar hoe het 'katholiek zijn' zich uit in het dagelijks leven.

Binnen deze cases zal gekeken worden naar allerlei aspecten binnen het dagelijks leven en opvattingen van mensen. Verder is het interessant om te kijken hoe inwoners van de te onderzoeken gemeenten zichzelf zien, wanneer er gekeken wordt naar kerkelijkheid. Maakt het behoren tot een kerk deel uit van de identiteit van een gemeente en hoe dit de lokale gemeenschap beïnvloedt?

Ook zal er gekeken worden naar hoe buitenstaanders tegen de gemeente aankijken, kortom welk imago een gemeente heeft als het gaat om kerkelijkheid en of dit overeenkomt met het beeld dat de bewoners zelf van hun gemeente hebben.

De deelvragen zijn als volgt:

- *Welke religieuze patronen zijn er aanwezig in de provincie Groningen en hoe vallen deze te verklaren?*
- *Hoe zijn de religieuze patronen terug te vinden in het dagelijks leven en organisaties?*
- *Hoe belangrijk is de rol van religie voor de identiteit van Groningers?*
- *Welk imago hebben verschillende gebieden van Groningen in de beleving van mensen?*

1.3 Onderzoeksgebieden:

Om de bovengenoemde hoofd- en deelvragen te kunnen beantwoorden zullen er drie casestudies gedaan worden. Elke case is een gemeente op het Groningse platteland. Te weten:

1. Gemeente Grootegast
2. Gemeente Menterwolde
3. Gemeente Vlagtwedde

Waarom juist deze gemeenten worden onderzocht wordt uiteengezet in hoofdstuk 3 (Methodologie) en er zal in hoofdstuk 4 (Omschrijving van de gebruikte cases) meer inhoudelijk worden ingegaan op de onderzoeksgebieden.

1.4 Relevantie onderzoek:

1.4.1 Maatschappelijk:

Dit onderzoek naar religie is maatschappelijk relevant, omdat het gaat over een thema waar vandaag de dag veel over te doen is. Naast bijvoorbeeld de huidige schandalen binnen dat katholieke kerk, gaat het in algemene zin over een proces van ontkerkelijking dat al een eeuw aan de gang is. Het is interessant om te kijken wat voor gevolgen het teruglopen van de kerkelijkheid heeft voor mensen en de plek waar ze leven. Er wordt in dit onderzoek gekeken naar welke rol religie speelt in het dagelijks leven van mensen in verschillende gebieden van ruraal Groningen. Ook is het interessant om te onderzoeken in welke mate de rol van religie verbanden heeft met andere ruimtelijke

vraagstukken die op dit moment spelen. Zoals het verschijnsel van krimp op het platteland en de gevolgen voor de leefbaarheid in dorpen die dit met zich mee brengt.

1.4.2 Wetenschappelijk:

Binnen de culturele geografie neemt religie een belangrijke positie in. Religie is immers naast taal een van de belangrijkste elementen van cultuur, waarop men culturen van elkaar onderscheidt. (Knox & Marston, 2007) Dit onderzoek past binnen de culturele geografie omdat er wordt onderzocht in hoeverre gebieden van elkaar verschillen door te kijken naar de factor religie.

Een belangrijk aspect binnen de geografie is het maken van het onderscheid tussen 'the general' en 'the unique' (Knox & Marston, 2007). Door dit onderscheid te maken wordt de geografische verscheidenheid en variatie van verschillende plekken benadrukt. Bovendien wordt hierdoor duidelijk dat een bepaalde verandering kan leiden tot verschillende ruimtelijke uitkomsten. Algemene effecten hebben vaak verschillende unieke uitkomsten, omdat deze zich voordoen in verschillende omgevingen. Hierdoor zijn plaatsen altijd een hybride, oftewel een combinatie van het algemene en het unieke. Dit onderzoek gaat over welke rol een algemeen verschijnsel als religie, en alles wat er mee samenhangt, heeft in verschillende Groningse plattelandsgemeenten.

1.5 Leeswijzer:

Deze thesis bevat zes hoofdstukken en is als volgt opgebouwd. Het eerste hoofdstuk is de inleiding en dit hoofdstuk dient als basis voor dit onderzoek. Hierin wordt het onderwerp geïntroduceerd en de probleem-, doel-, en vraagstelling uiteengezet. Het tweede hoofdstuk is een theoretisch hoofdstuk waarin inzicht zal worden gegeven in de definiëring van belangrijke begrippen en concepten. Vervolgens wordt in het derde hoofdstuk een toelichting gegeven op de gebruikte methoden en technieken en welke keuzes hierbij zijn gemaakt. Het vierde hoofdstuk is een karakterisering van de onderzochte cases. In het vijfde hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek beschreven en in hoofdstuk 6 zullen de hoofd- en deelvragen worden beantwoord in de conclusie.

Hoofdstuk 2: Theorie en theoretisch kader

2.1 Inleiding

Om een antwoord te kunnen geven op de in de inleiding gestelde hoofd- en deelvragen is het noodzakelijk om inzicht te krijgen in bestaande theorieën en achtergronden rond deze onderwerpen. Er is veel geschreven over kerkelijkheid en de rol die de kerk speelt in de samenleving. In dit hoofdstuk zullen vragen worden beantwoord als: Wat is religie en hoe valt het te meten? Welke opvatting zijn er over secularisatie en de gevolgen hiervan?

2.2 Religie:

Dit onderzoek gaat over religie en de rol die het speelt in het dagelijks leven in de huidige samenleving. Om met dit begrip te kunnen werken is het noodzakelijk om het begrip te verkennen en af te bakenen. Het begrip religie is namelijk een begrip waar geen eenduidige definitie voor bestaat, die universeel wordt geaccepteerd. Iedereen weet ongeveer wel wat er met religie bedoeld wordt, maar religie is voor iedereen anders en wordt door iedereen anders beleefd.

Volgens Knox and Marston (2007) is religie een geloofstelsel en een geheel van praktijken die het bestaan erkennen van een macht die hoger staat dan de mens. In bepaalde delen van de wereld neemt het aantal mensen zich tot een religie rekent af, maar religie heeft nog altijd invloed op het dagelijks leven van mensen. Herbert (2003) omschrijft religie als een cultureel systeem dat door middel van verschillende materiële vormen, verhalen en rituelen als een werkelijkheid wordt aangenomen. Dit is een erg brede definitie, daarom kan het begrip religie opgedeeld worden in twee vormen (Herbert, 2003). Ten eerste is er sprake van de functionele kant. Hiermee wordt bedoeld wat religie doet voor aan de ene kant het individu en aan de andere kant het sociale systeem. Ten tweede is er de substantieve kant. Hierbij wordt uitgegaan van waaruit religie eigenlijk bestaat (verhalen, symbolen, instituties etc.). Binnen dit onderzoek is de functionele kant het belangrijkste.

Het is lastig om religie te definiëren en te meten, omdat er verschillend gedacht wordt over religie en met welke trends religie te maken heeft. Wanneer gekeken wordt naar institutionele religieuze organisaties lijkt religie sterk af te nemen. Maar wanneer religie gedefinieerd wordt als een set van betekenissen is er meer sprake van een transformatie van religie. Een beweging richting een geloof dat meer persoonlijke en privé is. (Thompson 1986)

Religie is een verschijnsel waar al heel lang over wordt gedacht door verschillende denkers. Door de jaren heen is de betekenis die religie heeft en welke invloed het heeft op de samenleving veranderd. Volgens de Duitse socioloog Max Weber (1864-1920) was welke religie je aanhing, sterk gerelateerd aan sociale stratificatie. Een rijk en welvend iemand had een geloof dat dat rechtvaardigde, legitimeerde en verklaarde. Een arm iemand zoekt volgens Weber een religie die uitgaat van een beter leven in het nu of in het hiernamaals. Waar Weber keek naar hoe welvaartsverschillen tussen mensen leidden tot verschillende geloven, probeerde Emile Durkheim (1858-1917) religieuze overtuigingen en handelingen te verbinden met karakteristieken van verschillende groepen binnen de maatschappij (Thompson 1986). Durkheim was er van overtuigd dat het sociale leven alleen kon bestaan als alle waarden gedeeld waren en de samenleving werd geïntegreerd in een geheel. Religie wordt vaak geassocieerd met sociale samenhang (Schmeets, 2009). Volgens Emile Durkheim (Fields, 1995) was een van de belangrijkste functies het bevorderen van sociale cohesie binnen een

samenleving. Om mensen te verenigen zijn er allerlei religieuze ceremonies en activiteiten, bedoeld de gedeelde ideeën, waarden en gedragscodes te versterken. Hierdoor ontstaat een *'sense of commitment and belonging'*. Individuen met dezelfde waarden voelen zich verbonden met een groep. Religie is een krachtige en belangrijke integrerende kracht binnen de samenleving (Thompson, 1986). Veel definities van religie beschrijven niet effectief wat voor fenomeen religie is en op welke manieren het zich manifesteert binnen de samenleving. Volgens Thompson (1986) hebben Glock & Stark een aantal kerndimensies bedacht om religie te definiëren. Dit zijn geloof, handelingen, ervaringen, kennis en gevolgen. De dimensies zijn aan elkaar gerelateerd.

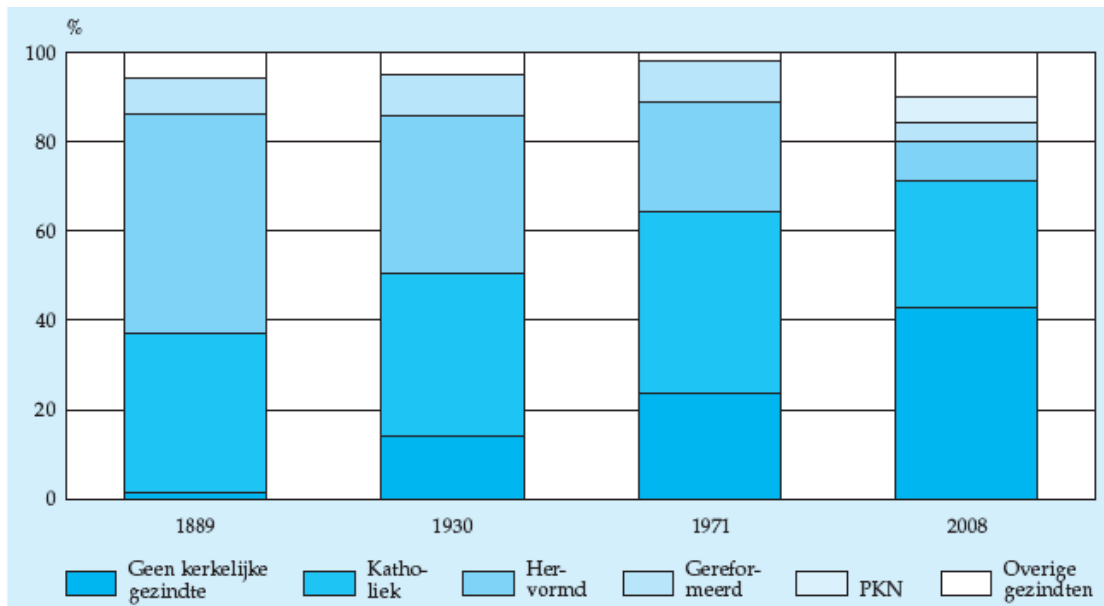
Het is belangrijk om onderscheid te maken tussen een aantal typen van religieuze organisaties (Thompson, 1986). Ten eerste is er de kerk. Dit is vaak een stabiele, formele organisatie met een bepaalde hiërarchie. De kerk is vaak geïntegreerd in de bredere economische en sociale structuren en de overtuigingen en waarden zijn algemeen geaccepteerd. De dominante groep binnen de samenleving wordt vaak vertegenwoordigd door de kerk en is in de meeste gevallen formeel verbonden aan de staat. Ten tweede is er de gezindte, dit is ook een religieuze organisatie die binnen de samenleving breed geaccepteerd is, maar zonder een formele connectie met de een staat. Ze zijn minder formeel en accepteren het bestaan van andere gezindten in de samenleving. Ten derde onderscheidt men sekten. Doorgaands zijn dit kleinere organisaties die de waarden van de samenleving weigeren te accepteren en er vaak mee in conflict zijn. Loyaliteit en toewijding van de leden staan er hoog in het vaandel en vaak zijn ze intolerant tegen andere religieuze groeperingen. Dit onderzoek richt zich alleen op de eerste twee door Thompson (1986) onderscheiden religieuze organisatie typen.

2.3 Kerkelijkheid:

Om te kunnen meten hoe religieus een land of regio is kan er gekeken worden naar de kerkelijkheid van een gebied. Volgens Schmeets (2009) is dit het aantal personen dat zich rekent tot een kerk of levensbeschouwelijke groepering. Deze definitie wordt door het CBS gebruikt om te onderzoeken hoeveel mensen zich nog verbonden met een kerk voelen en tot welke kerkelijke stromingen mensen zich rekenen. In een eeuw tijd is er veel veranderd in de kerkelijkheid van Nederland. Rond 1900 was het kerkelijke landschap in Nederland nog overzichtelijk. Zo was de helft van de mensen Nederlands-hervormd, een derde rekende zich tot de rooms-katholieken en een kleine tien procent was gereformeerd en slechts twee procent had geen kerkelijk gezindte (Schmeets, 2009).

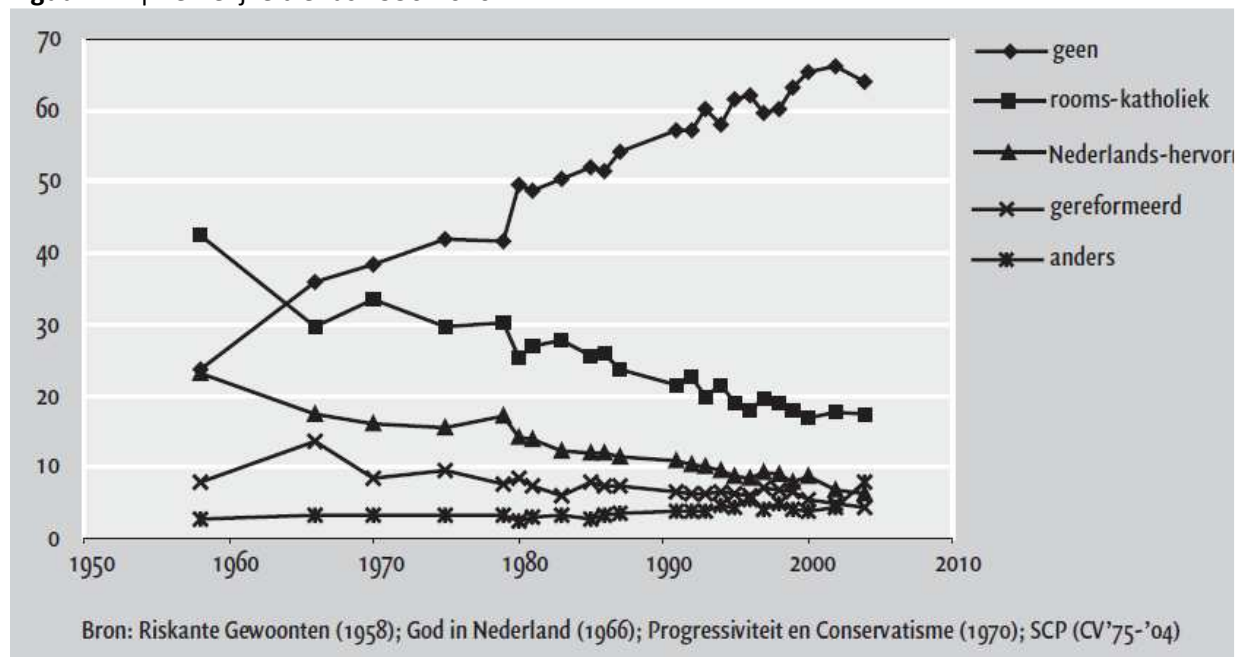
Meer dan een eeuw later is het religieuze landschap in Nederland compleet veranderd. Zo rekent nog maar 58 procent van de bevolking zich tot een kerkelijke gezindte of levenbeschouwing. Mensen die zich als katholiek beschouwen zijn de grootste groep met 29 procent. Deze groep heeft in de laatste drie decennia pas de meeste leden verloren. De Hervormde Kerk heeft het meeste ahang afgelopen eeuw verloren. Rond 1900 was ongeveer de helft van Nederland nog Nederlands Hervormd, in 2008 Het aantal mensen dat zich onkerkelijk beschouwt is gestegen van twee tot 42 procent.

Figuur 2.1 | Kerkelijke gezindten, 1899-2008

Bron: Schmeets (2009)

Figuur 2.2 | Kerkelijke trends 1950-2010

Bron: Becker, J. & De Hart, J. (2006)

2.4 Secularisatie:

Secularisatie is een term met verschillende betekenissen en verschillende formulering. Het is daarom een zeer complexe term. Zoals Casanova (1994, p. 5) zou zeggen:

“At the entrance to the field of secularization, there should always hang the sign “proceed at own risk”

Volgens de Van Dale (2005) is secularisatie naast een synoniem voor secularisering het onteigenen van de bezettingen van de kerk. Bijvoorbeeld land en kloosters van de katholieke kerk, die bezit worden van de staat. Verder wordt secularisatie ook wel omschreven als de scheiding tussen kerk en staat. Het gaat hierbij om een vrij politieke omschrijving van de term in enge zin. Vaak wordt 'de afname van religie' gebruikt als definitie voor secularisatie. (Hunt 2002) Deze definitie is echter te simpel voor een zodanig complex begrip. In de bredere zin is secularisatie een sociologisch concept, dat als uitgangspunt heeft welke merkbare effecten religie heeft (Herbert 2003).

In de academische wereld beschouwt men de secularisatietheorie als een paradigma, waarmee allerlei veranderingen op religieus en sociaal gebied kunnen worden beschreven. Dit blijkt uit onderstaand citaat van Hunt (2002 p.15).

"Secularization, conceptually speaking, can at least be recognized as an interpretive paradigm which allows us to describe and comprehend the interrelated themes of social and religious change in the West"

Verder roept de secularisatietheorie binnen de academische wereld discussie op. De academici zijn hierdoor grofweg te verdelen in twee kampen, namelijk: aanhangers van de 'disappearance thesis' en aanhangers van de 'differentiation thesis' (Woolhead & Heelas, 2009).

Het verschil is dat aanhangers van de 'disappearance thesis' denken dat het geloof volledig uit de maatschappij zal verdwijnen. Er zijn namelijk steeds meer individuen die de wereld en zichzelf zien, zonder dat religie daar een rol in speelt. De aanhangers van de 'differentiation thesis' denken dat religie steeds verder weg zal worden gedrukt uit het publieke leven, maar dat het wel van belang blijft in het private leven van mensen. Hetzelfde onderscheid als bij het begrip religie kan ook bij secularisatie gemaakt worden. Namelijk een substantieve benadering en een functionele benadering. Hieronder wordt uitgebreidere toelichting gegeven over twee denkrichtingen met betrekking tot secularisatie. Aan de ene kant zijn er degene die er van overtuigd zijn dat religie uiteindelijk zal afnemen en aan de andere kant degene die denken dat religie aan een transformatie onderhevig is.

2.4.1 Afname

Volgens Bruce en Wallis (1992) is secularisatie de afname van de maatschappelijke invloed van religie in de samenleving als gevolg van een aantal aspecten van modernisering. Modernisatie is het hart van de secularisatietheorie. Het is de diepere structuur die zit onder de afname van de maatschappelijke significatie van religie binnen de samenleving. Modernisatie is volgens Herbert (2003) een complex en betwist concept dat gaat over een aantal onderlinge gerelateerde processen op economisch, politiek, sociaal en cultureel terrein. Op economisch terrein valt te denken aan processen als het invoeren van het kapitalistisch systeem en de verspreiding van industrialisering. Dit leidde uiteindelijk tot een toename van op service georiënteerde en op kennis gebaseerde economieën. Op politiek vlak gaat het om de opkomst van natiestaten en de toename van de bureaucratie. Maar ook over de ontwikkeling van individuele rechten. Op sociaal gebied gaat het om de overgang van 'Gemeinschaft' naar 'Gesellschaft' (Tonnies, 1887). Met andere woorden het afnemen van face-to-face contacten (Gemeinschaft) door verstedelijking en een toename in mobiliteit. Dit leidt uiteindelijk tot een moderne maatschappij vol met vreemdelingen (Gesellschaft). Maar ook tot onbeperkte individuele mogelijkheden.

Bruce en Wallis (1992) onderscheiden een aantal brede aannames van modernisering welke verantwoordelijk zijn voor de afname van het belang van religie binnen de samenleving. Dit zijn:

social differentiation, societalization en rationalization. Deze aannames vormen de drie pijlers van de secularisatietheorie (Herbert 2003).

Social differentiation:

Social differentiation is volgens Tschassen (1991) een centraal idee binnen de secularisatie theorie. Casanova (1994) zegt dat de secularisatietheorie niets meer is dan een subtheorie van de algemene differentiatietheorie. Er mee wordt bedoeld dat binnen allerlei vormen van menselijke activiteiten in toenemende mate scheiding en specialisatie van deze activiteiten plaatsvindt. De religieuze instituties begonnen zo langzamerhand steeds meer grip te verliezen op de verschillende deelterreinen binnen de samenleving. Wilson (1966) stelt dat in moderne samenlevingen dat de invloed van religie is teruggelopen tot een beperkt aantal terreinen met een minimale betekenis en autoriteit op elk van deze gebieden van het sociale bestaan.

Societalization:

Bij *societalization* gaat het om de afbraak van kleine leefgemeenschappen als gevolg van de industrialisatie (Herbert 2003). Hierbij valt te denken aan ruraal-urbane migratie en veranderende werkpatronen. Religie wordt gezien als een integraal deel van het leven in een kleine gemeenschap. Binnen een gemeenschap zorgt religie ervoor dat mensen aan elkaar gaan klitten. Maar door het toenemende stedelijke leven, worden deze kleine gemeenschappen steeds zeldzamer en lijkt de rol van religie minder belangrijk te worden. Ter vergelijking, moderne samenlevingen zijn complex en zijn niet afhankelijk van gedeelde overtuigingen om sociale cohesie te creëren, maar onpersoonlijk rationale systemen zorgen voor een vorm van sociale integratie. Religie legt het af als het gaat om bindende factor binnen de samenleving en verschuift van haar publieke functie steeds meer op naar de private sferen (Herbert 2003).

Rationalization:

Waar het bij de twee eerdere aspecten gaat om sociale processen, gaat het bij rationalization om hoe mensen denken en uiteindelijk hoe mensen handelen. De mens wordt steeds slimmer, en sinds de Verlichting heeft rationeel denken over en verklaren van verschijnselen een steeds prominentere plaats gekregen binnen de samenleving. Bij rationalization gaat het om het proces dat in het dagelijks leven naturalistische en fysieke verklaringen in de plaats komen van verklaringen die gebaseerd zijn op het geloof in een bovennatuurlijk wezen. Kortom, mensen gebruiken steeds vaker wetenschappelijk-rationele discoursen om verschijnselen in de wereld te verklaren. Dit zal uiteindelijk de religieuze discours te vervangen (Herbert, 2003). Al in het begin van de twintigste eeuw voorspelde Max Weber al dat het sociale bestaan van mensen, in toenemende mate gedomineerd zal worden door op rationaliteit gebaseerde motivatie, betekenis en daden. Gedrag gebaseerd op religie zal dan meer richting de achtergrond verdwijnen. Wilson (1966) voegt daar nog aan toe dat groei van wetenschappelijke kennis en methoden de religieuze interpretaties van de wereld ondermijnen. Volgens Bruce (1992) heeft technologische vooruitgang de religieuze percepties doen afnemen. Hierdoor hebben individuen meer het gevoel controle te hebben op hun omgeving. Door zaken als de afname in het aantal kerkbezoeken, de afname van politieke significantie van religie en de complexiteit van pluralisme lijkt de rol van religie niet veel meer te zijn dan een soort van vrijetijdsbesteding en leefstijl voorkeur.

Wilson (1966) ziet secularisatie als een lange termijn proces dat uiteindelijk in alle samenlevingen zal voorkomen. Echter, het precieze verloop van de afname van religie wordt bepaald door de culturele en historische context. Secularisatie is volgens Martin (1991) geen universeel of onvermijdelijk proces. Volgens hem is secularisatie vooral een Europees fenomeen, dat gaat over de worsteling tussen de kerken en de seculiere tegenkrachten uit de moderne tijd.

2.4.2 Transformatie:

Hiervoor zijn vooral de ideeën beschreven met betrekking tot de afname van religie binnen de samenleving. Maar er is ook een aantal theorieën waarbij dit uitgangspunt wat meer genuanceerd wordt en wordt uitgegaan van een transformatie van religie. Durkheim illustreert dit met te zeggen dat de sociale significantie van religie in zijn traditionele aan het afnemen is, maar dat religie 'iets eeuwig' heeft en daarom nooit volledig zal kunnen verdwijnen.

Een belangrijk punt voor de tegenhangers van de opvatting dat religie afneemt, is het voorkomen van allerlei private en individuele religieuze activiteiten, die buiten de traditionele, georganiseerde religieuze instituties omgaan. Individuen zijn nu vrij om een zoektocht te starten naar religieuze betekenis, in plaats van het omarmen van een collectieve daad van religieuze betrokkenheid. Religie neemt niet af, maar ondergaat een proces van individualisatie, waarbinnen mensen zelf op zoek gaan naar hun verlossing en betekenis (Hunt, 2002)

Ook stelt Hunt (2002) dat het niet volledig waar is dat rationalisme zorgt voor de afname van religie. Religie blijft namelijk van belang op terreinen waar de wetenschap te kort schiet. Het zorgt voor de emotionele en intellectuele behoeften en de zoektocht voor betekenis. Op deze manier behoudt religie zijn vroegere functie.

Luckmann (1967) ontkennt dat er überhaupt secularisatie plaats vindt. Volgens hem gaat het om een overgang van de traditionele vormen van religie naar nieuwe uitingsvormen van religie. Mensen hebben vandaag de dag geen behoefte meer aan een overkoepelend religieus waardesysteem. Hierdoor wordt religie meer een aspect van mensen hun privé leven. Zo kunnen mensen kiezen uit allerlei alternatieven om zelf een persoonlijk geloofstelsel te creëren. Luckmann (1990) stelt een groot deel van de religiositeit van mensen verborgen is en niet tot uiting komt in een institutionele vorm. Deze 'invisible religion' van Luckmann is echter heel lastig om te meten.

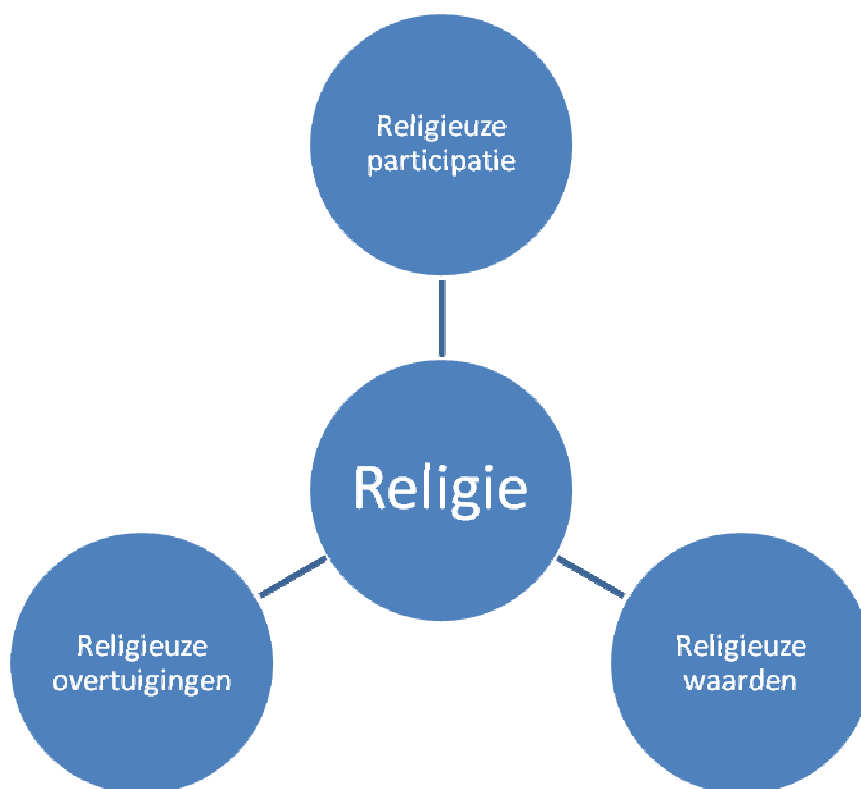
Volgens Hunt (2002) kan er gesteld worden dat degene die een functionele benadering aanhangen zijn geneigd om de secularisatie thesise te verwerpen. In tegenstelling tot wie de substantieve benadering aanhangen. Deze zijn geneigd de secularisatie thesise te volgen.

2.5 Religieuze participatie, waarden en overtuigingen

Uit het voorgaande is gebleken dat begrippen als religie en secularisatie multidimensionale fenomenen zijn. Men maakt onderscheid tussen aan de ene kant religie als een maatschappelijke institutie en aan de andere kant de individuele praktijken. Om te kijken in hoeverre er verschillen zijn in religie tussen verschillende gebieden, kan er volgens Norris en Inglehart (2004) gekeken worden naar een aantal kerndimensie binnen secularisatie. Het gaat om de religieuze participatie, religieuze waarden en religieuze opvattingen van mensen.

Bij religieuze participatie gaat het om het kijken naar of in welke mate de kerkelijkheid afneemt. Dit door allereerst te kijken naar de kerkgang, met andere woorden hoeveel mensen gaan er naar de kerk. Maar naast deze collectieve maatstaf ook te kijken naar het individu. In welke mate neemt religie af kijkend naar individuele religieuze praktijken, zoals het bidden buiten de kerkdiensten om. In de literatuur wordt gesproken over dat naast de afname van religie er ook sprake is van een transformatie van religie. Het gaat hier om een overgang van collectieve vormen van religie met traditionele religieuze instituties naar een persoonlijk, meer individuele vorm van religie uitgevoerd in de privé sfeer. Daarom is het van belang om beide aspecten van religieus gedrag te onderzoeken. Met religieuze waarden wordt bedoeld de doelen die mensen stellen aan hun samenleving, gemeenschap, familie en zichzelf. Bij religieuze overtuigingen gaat het om het geloof in religieuze kernwaarden en de eventuele afname hiervan. Hierbij valt te denken aan het bestaan van de hel, de hemel of leven na de dood. Maar ook een aantal meer ethische zaken zoals: abortus, scheidingen en homoseksualiteit.

Figuur 2.3 | Religieuze participatie, waarden en overtuigingen

Bron: Norris & Inglehart (2004)

2.6 Religieuze situatie in Nederland:

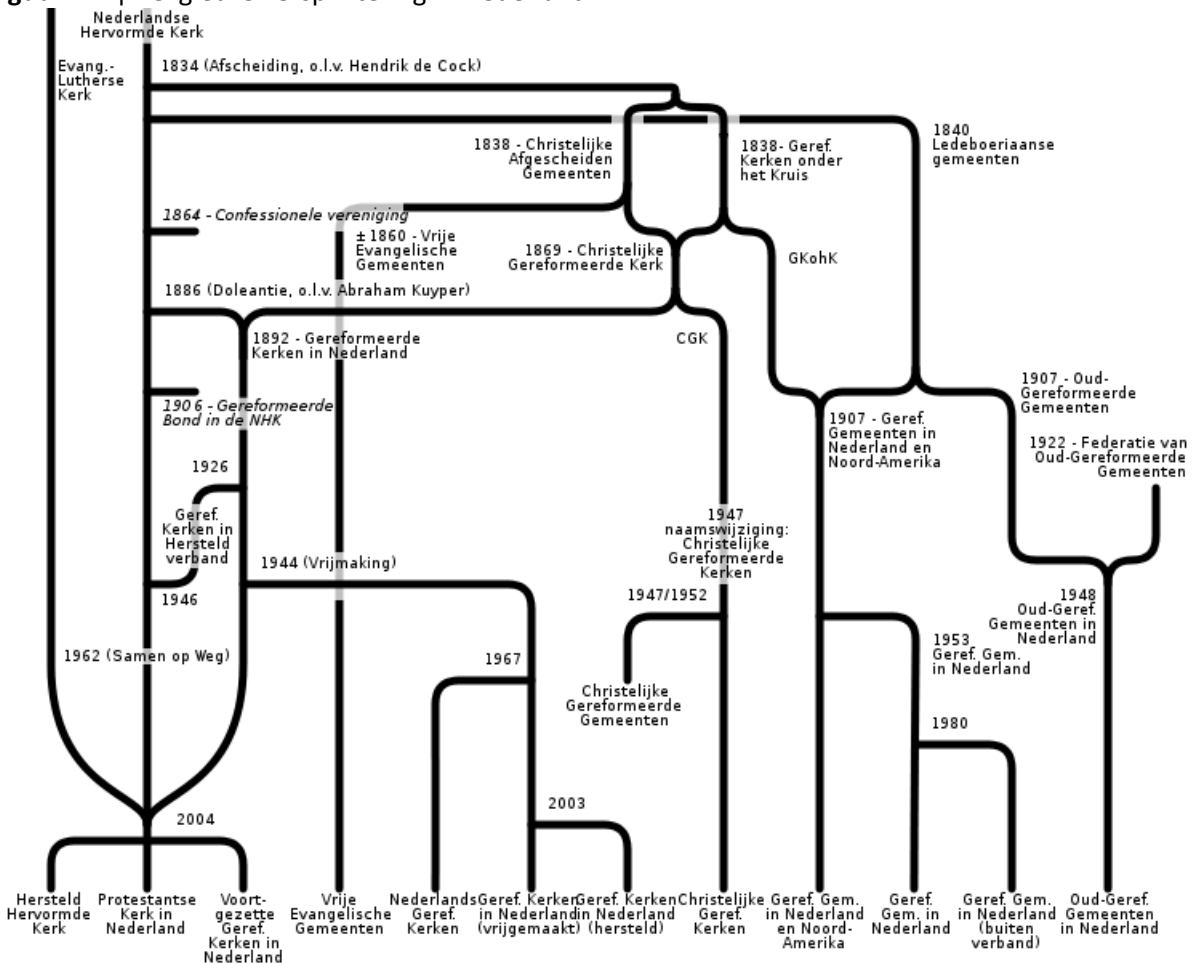
In de vorige paragraaf zijn de belangrijkste begrippen voor dit onderzoek van meerdere kanten bekeken, om zo de complexiteit van de begrippen aan te tonen en zo een beter beeld te krijgen van waar het over gaat in dit onderzoek. Deze begrippen vormen een vrij algemeen verhaal over religie en secularisatie. In deze paragraaf zal specifieker ingegaan worden op de religieuze situatie zoals deze in Nederland was.

2.6.1 Religieuze versplintering:

Voor 1834 was het Nederlandse religieuze landschap overzichtelijk. Men was vrijwel allemaal Rooms-Katholiek of Nederlands Hervormd. Echter, in 1834 scheidde een gereformeerde kerkelijke beweging zich af van de Nederlands-Hervormde kerk. Deze afscheidingbeweging ontstond onder leiding van Hendrik de Cock in het Groningse Ulrum en heeft uiteindelijke grote gevolgen gehad voor de vorming van de moderne Nederlandse samenleving. De Cock en zijn volgelingen waren het niet eens met de verwatering van de Bijbelse leer en besloot te kiezen voor de harde leer en scheidde zich af van de Nederlands-Hervormde kerk.

Na de afscheiding van 1834 volgden nog vele afscheidingen (maar ook een aantal fusies), waardoor er veel kleine religieuze groeperingen zijn in Nederland. Een overzicht hiervan is in onderstaand figuur afgebeeld.

Figuur 2.4 | Religieuze versplintering in Nederland

Bron: <http://home.planet.nl/~eljee/Gereformeerd.jpg>

2.6.2 Verzuiling:

Opvallend was de maatschappelijke situatie in Nederland van ongeveer halverwege negentiende tot halverwege twintigste eeuw. Dit is namelijk de periode waar in Nederland verzuiling plaats vond. Volgens Blom (2000) was de term verzuiling oorspronkelijk een door de media gelanceerde term in de jaren dertig, waarmee de vierdeling van de Nederlandse samenleving wordt bedoeld. Er was

sprake van vier zuilen: een rooms-katholieke, een protestantse, een socialistische en een liberale zuil. Met een zuil wordt volgens Blom (2000) een bevolkingsgroep bedoeld, waarvan de leden een belangrijk deel van de sociaal-culturele en politieke activiteiten bewust binnen eigen levensbeschouwelijke kring verrichten. Vanaf 1870 begon men met het oprichten van levensbeschouwelijke organisaties, dit werd gestimuleerd door schoolstrijd bij katholieken en protestanten.

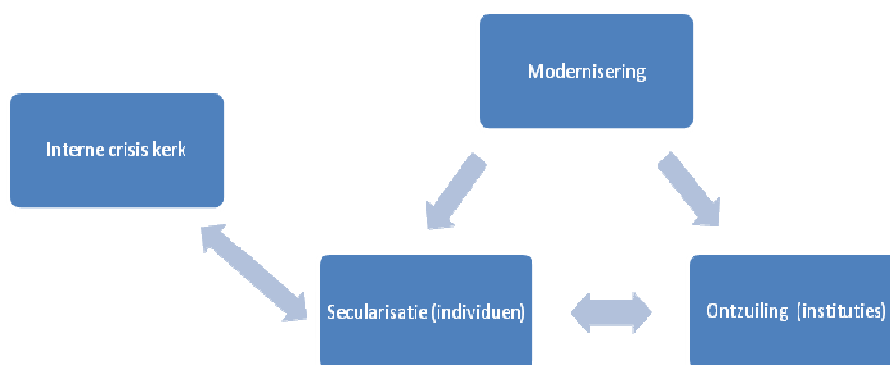
Religie in Nederland heeft kijkend naar de geschiedenis niet alleen met bewustwording te maken, maar ook met hoe een aantal aspecten binnen de maatschappij georganiseerd was. Zo waren bijvoorbeeld scholen, media, ziekenhuizen, welzijnsorganisaties, vakbonden en politieke partijen grotendeels gebouwd op een religieus fundament. Op veel plaatsen in de maatschappij had religie een zichtbare plaats (Felling, 1986).

2.6.3 Ontzuiling:

Na de Tweede Wereldoorlog kregen ontzuilende krachten steeds meer de overhand op de samenleving. Volgens Bax (1988) kwam dit op gang doordat de modernisering na de Tweede Wereldoorlog niet goed samenging met een verzuilde structuur. Dit omdat de sociale controle op de en de loyaliteit van de achterbannen door de modernisering afnam.

Pennings (1991) gaat ervan uit dat verband ligt tussen ontzuiling en secularisatie. Het is een soort wisselwerking waarbij beide processen elkaar versterken. Ontzuiling is volgens Pennings (1991) het proces van de- institutionalisering van de onderlinge verschillen tussen orthodox-protestanten, katholieken en sociaal-democraten. Bij ontzuiling ligt volgens Pennings (1991) de nadruk op de instituties en hun onderlinge verhoudingen, bij secularisatie ligt er meer nadruk bij de individuen. Volgens Pennings (1991) worden de beide processen, ontzuiling en secularisatie, niet door modernisering in gang gezet, maar ze hierdoor wel versneld.

Figuur 2.5 | Schematische weergave van de wisselwerking tussen ontzuiling en secularisering.

Bron: Pennings (1991)

De moderniserende krachten zijn in de ogen van Bax (1988) bijvoorbeeld de opkomst van de verzorgingsstaat. Hierdoor werd het welvaartspeil van de bevolking verhoogd en er kwamen sociale wetgevingen. Al met al werden individuen steeds minder afhankelijk van zuilen en door deze verandering raakten de zuilen hun mogelijkheid tot sociale controle kwijt. Daarnaast speelt de schaalvergroting van het sociale leven een rol. Doordat mensen met anderen in contact kwamen, werd de ideologische isolatie binnen de zuil verzwakt en werd men minder afhankelijk van de zuil.

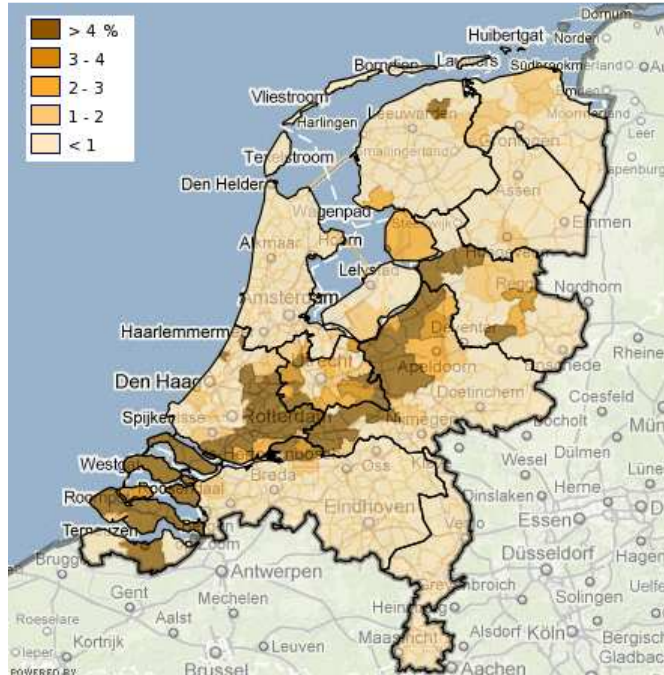
Een aantal factoren waardoor dit proces versterkt werd is volgens Bax (1991): voorzieningen van de verzorgingsstaat, hoger inkomen per capita, toegenomen geografische mobiliteit, opwaartse sociale mobiliteit, verstedelijking, een stijgend opleidingsniveau en de opkomst van de TV. Kortom, externe factoren als individualisering, toegenomen communicatie, scholing en democratisering hebben voor ontzuiling gezorgd. Aan de andere kant zijn het volgens Thurlings (1978) juist de interne factoren die gezorgd hebben voor de ontzuiling. Door de ontzuiling werd het behoren tot een zuil en daarmee de groepsidentiteit minder van belang. De zuilelites zouden volgens Pennings (1991) de touwtjes hebben laten vieren en hierdoor is de ontzuiling medeveroorzaker van het secularisatieproces.

2.6.4 Bible Belt

Door de processen van ontkerkelijkheid en ontzuiling nam in veel gemeenten in Nederland de kerkelijkheid af. Maar ook bleven er in een aantal gemeenten groepen mensen zich juist erg verzetten tegen deze hedendaagse processen. Zo ontstond een patroon over Nederland, waar te zien is waar relatief veel streng gereformeerden wonen. Vaak wordt de plek waar veel gereformeerden wonen aangeduid met de naam *'bible belt'*. Deze term is afkomstig uit de Verenigde Staten. Met de term wordt een gebied bedoeld in het zuiden van de Verenigde Staten, waar een hoge concentratie met streng gelovige christenen woont. In navolging van de *'bible belt'* in de Verenigde Staten onderscheidt men ook in Nederland een *'bible belt'*. Met *'bible belt'* (bijbelgordel of refogordel) wordt een aaneenrijging van gemeenten bedoeld die loopt van het westen van Overijssel naar Zeeland. Deze gemeenten kenmerken zich doordat er een hoog aantal streng gereformeerden wonen in vergelijking met de gemeenten in ten noorden en zuiden van de *'bible belt'*. Een veel gebruikte indicator voor de *'bible belt'* is het aantal stemmers op de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP). Volgens de Nederlands Dagblad (11-06-2010) kan een *'bible belt'* gemeente zich ook kenmerken door een versnelde groei in het aantal stemmers op de Partij voor de Vrijheid (PVV) in vergelijking met de vorige verkiezingen. Het percentage PVV stemmers ligt nog wel onder het nederlands gemiddelde, maar heeft een versnelde groei doorgemaakt. Deze indicator geeft dan de mate van ontevredenheid aan. Daarnaast is er nog een aantal indicatoren waarmee zich *'bible belt'* gemeenten zich onderscheiden van de rest van Nederland. Zo valt bij de *'bible belt'* gemeenten op dat het percentage mensen dat komt stemmen vaak een stuk hoger ligt dan het landelijke gemiddelde. Afgelopen verkiezingen lag het opkomstpercentage bij de *'bible belt'* gemeente ver over de 80 procent, soms over de 90 procent, terwijl, het landelijke gemiddelde met 73 procent ver achterbleef. Daarnaast worden er op de *'bible belt'* relatief gezien meer kranten gelezen als het Nederlands Dagblad en het Reformatorisch Dagblad. Over het algemeen worden lezers van het Nederlands Dagblad geassocieerd met ChristenUnie stemmers, dit blijkt uit de beginselverklaring van de krant. Het Nederlands Dagblad wil door middel van journalistiek niet slechts de werkelijkheid beschrijven, maar ook proberen haar te duiden in het licht van Gods Woord. De lezers van het Reformatorisch Dagblad worden vaak geassocieerd met de SGP-stemmers. Het Reformatorisch Dagblad is volgens de eigen website een christelijk dagblad van bevindelijk gereformeerde signatuur. Ook kenmerkend voor de *'bible belt'* is de houding ten opzichte van vaccineren. Volgens het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) wonen op de Zeeuwse eilanden, delen van Zuid-Holland en Utrecht, op de Noord-Veluwe en in de kop van Overijssel groepen mensen die vanwege hun geloofsovertuiging vaccinaties weigeren, omdat dit in strijd is met hun geloof en de wil van God. Daarnaast hebben volgens www.protestant.nl de mensen op de bible belt een andere leefstijl. Zo valt bijvoorbeeld te denken aan kleding. Vrouwen dragen geen broeken, maar meer klederdracht. Maar ook hebben mensen op de bible belt vaak geen televisie. Ondanks dat er relatief

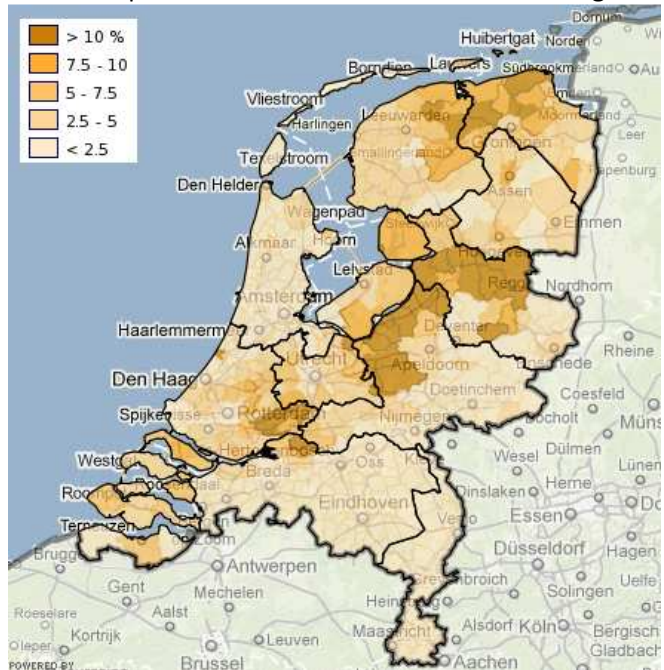
gezien een hoog aantal gereformeerden in het Noorden en Westen van de provincie Groningen wonen, wordt dit gebied doorgaands niet tot de *'bible belt'* gerekend. Echter, wanneer de politieke indicator verruimd wordt (of te wel ook kijken naar het aantal ChristenUnie stemmers) wordt dit patroon beter zichtbaar. De vraag is dan of bepaalde delen van Groningen tot de *'biblebelt'* gerekend kunnen, wanneer er niet alleen gekeken wordt naar cijfers, maar ook naar de rol van religie op het dagelijks leven in dit gebied.

Kaart 2.1 | SGP Tweede Kamerverkiezingen 2010

Bron: NRC Handelsblad (18-06-2010)

Kaart 2.2 | ChristenUnie Tweede Kamerverkiezingen 2010

Bron: NRC Handelsblad (18-06-2010)

2.7 Religie in de provincie Groningen

In de provincie Groningen was de invloed van de verzuiling goed merkbaar. Vooral in de kleine dorpen, maar ook in sommige middelgrote dorpen, had dit nadelige gevolgen voor het verenigingsleven en de leefbaarheid in de plattelandskernen. Volgens Saal et al. (1960) worden de geloofstegenstellingen binnen dorpsgemeenschappen doorgetrokken op het sociale vlak. Hierdoor kunnen de verschillende religieuze verenigingen in de dorpen het hoofd niet boven water houden, omdat ze te klein zijn.

Het gevolg was dat de minderheidsgroepen in het dorp zich in het nauw gedreven voelden en neigden om we te trekken. Er ontstond volgens Saal et al. (1960) een proces van toenemende kerkelijk specialisering per dorp. Zo kon het zijn dat een bepaald dorp overwegend gereformeerd was en dat een dorp even verderop alleen uit nederlands-hervormden bestond. Een voordeel van deze specialisering is dat een kerkelijk homogeen klein dorp meer mogelijkheden heeft op het verenigingsgebied dan een sterk verzuild dorp.

Na de Tweede Wereldoorlog deden in de provincie Groningen zich in grote lijnen dezelfde ontwikkelingen voor als in de rest van Nederland. Het ging het economisch gezien beter met Groningen. Het gemiddelde opleidingsniveau steeg, de hoofdarbeider won terrein, dienstverlening verdrong de industrie. De toegenomen welvaart had zijn invloed op de organisatie van het leven van mensen. Zoals het opsplitsen van huishoudens, het grotere volume van de huizen en de toename van het gebruik van de auto (Duijvendak, 2009).

Op cultureel gebied ondervond Groningen ook de gevolgen van de deconfessionalisering. Processen van ontkerkelijking en ontzuiling gingen hand in hand in de provincie Groningen. Volgens Duijvendak (2009) bestaan deze processen niet los van elkaar, maar hadden wel beide hun eigen tempo. De uitspraak dat de kerken in de provincie leegliepen is dan ook maar deels waar.

Typisch voor de Groningse situatie was het tegen elkaar inwerken van twee fenomenen. Het gebrek aan sociale controle door het geringe aantal gelovigen stimuleerde aan de ene kant de geloofsafval, maar het verschijnsel dat gelovigen elkaar in een anders denkende omgeving juist goed vasthouden deed zich ook voor. (Duijvendak, 2009)

Daarbij komt ook nog eens dat de plattelandskernen veelal moeilijk bereikbaar waren door hun geïsoleerde ligging. Moerassen, veengronden of het ontbreken van wegen maakten het soms onmogelijk om het platteland onder toezicht van de stedelijke of kerkelijke overheid te plaatsen. Binnen een gesloten gebied zijn bewoners sterk op elkaar aangewezen (Den Boer, 2008). Geografisch isolement is geen bepalende factor, maar beïnvloedt wel sterk de andere factoren (Den Boer, 2008).

2.8 Beeldvorming

Voor dit onderzoek is het ook interessant om te kijken naar de beeldvormingen van de onderzochte gemeenten. Aan de ene kant kan er gekeken worden naar hoe de bewoners hun eigen gemeente zien wanneer er gekeken wordt naar de mate en het belang van religie. Met andere woorden: welke identiteit geven en ontlenen deze 'insiders' aan hun plek? Aan de andere kant is het zinvol om dit te vergelijken met hoe 'outsiders' de gemeente zien. Hier gaat het dus alleen om welk imago een gebied heeft. Voor het kijken naar de beeldvorming van een gebied zijn de identiteit en het imago van belang voor dit onderzoek. Vaak worden de begrippen identiteit en imago door elkaar gebruikt.

Het kan verwarring veroorzaken, daarom is het belangrijk voor het doen van dit onderzoek om een duidelijk onderscheid te maken tussen beiden begrippen.

2.8.1 Identiteit

Mensen geven betekenissen aan plaatsen. Dit kan in een zodanig sterke mate gebeuren dat het een centraal deel wordt van de identiteit van mensen (Knox & Marston, 2003). Identiteiten worden door mensen aan gebieden toe geschreven en zijn daarom geen natuurlijke of objectieve eigenschappen van een gebied. Identiteiten zijn sociaal geconstrueerd (Groote et al., 2000). Volgens Knox & Marston (2003) is een identiteit het gevoel dat mensen van zichzelf maken op basis van subjectieve gevoelens die mensen baseren op hun alledaagse ervaringen en verdere sociale relaties. Aan de ene kant schrijven mensen zichzelf een identiteit toe en aan de andere kant wordt een identiteit ook geconstrueerd door anderen (Huigen, 2009). In de hedendaagse samenlevingen is er steeds meer sprake van een grotere diversiteit en meer fragmentatie. Volgens Guibernau (1996) kan identiteit gezien worden als een fenomeen dat uit meerdere facetten bestaat, dat een aantal menselijke activiteiten omvat, inclusief taal, geloof, etniciteit, nationalisme en gedeelde interpretaties van het verleden. Douglas (1997) beweert dat de functie van identiteit ligt in het geven van een basis waarop mensen keuzes kunnen maken en hierdoor kunnen mensen onderlinge relaties binnen de groep versterken. Door de nadruk te leggen op gelijkheid en het behoren tot een groep, zal zich een basis vormen voor sociale interactie, samenhang en consensus. Belangrijk is dat identiteit geen vast object is, maar identiteit is een proces. De omgeving, de context en de persoon kunnen allemaal veranderen, daardoor is de identiteit van een plek of persoon ook constant aan verandering onderhevig. Identiteit is niet statisch, maar een dynamisch proces. Een voorbeeld van een sterke religieuze identiteit is te vinden binnen de gemeente Staphorst. Voor een groot deel van de mensen de traditionele normen en waarden centraal. Zo draagt men de traditionele klederdracht en hecht men veel waarde aan de vrij streng christelijke waarden en opvattingen.

2.8.2 Imago

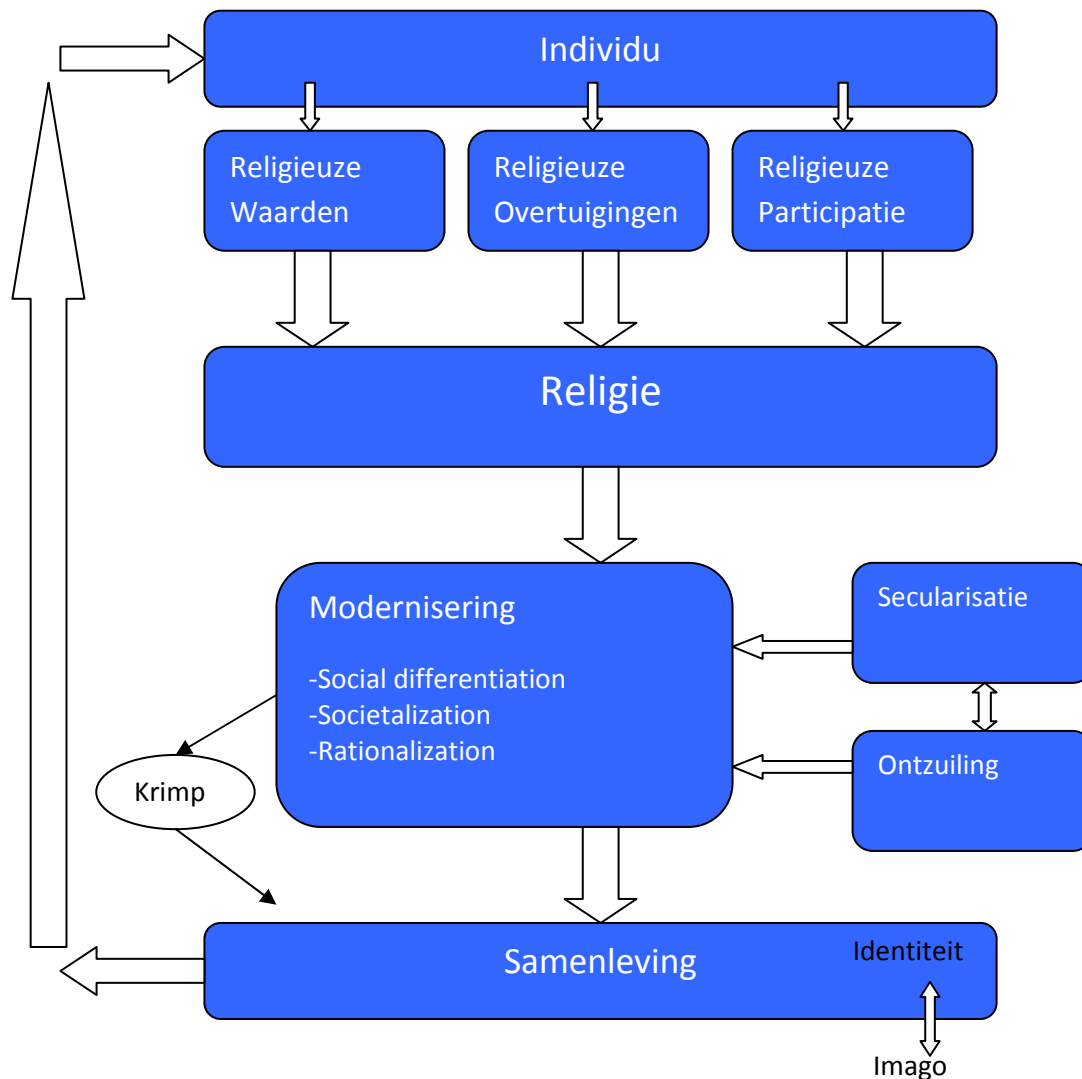
Naast het begrip identiteit is imago ook van belang voor de beeldvorming van een gebied. Met imago wordt bedoeld hoe een organisatie of plaats van buitenaf gezien wordt (Barke & Harrop, 1994). Imago is echter niet gebaseerd op natuurlijke feiten over een gebied, want die bestaan in principe niet, maar het zijn sociale constructies die gebaseerd zijn op verhalen. Dit is vaak een stuk beeldvorming die toegeschreven wordt aan een bepaald gebied van buitenaf. Zeker in deze tijd wordt het imago van een bepaald gebied vaak gevormd door de media. Er wordt dan een bepaalde sticker op een gebied geplakt, waar vaak moeilijk van af te komen valt. Pellenbarg (1991) stelt dat identiteit is wie je bent en imago is wat je lijkt. Hierbij moet opgemerkt worden, dat het bij beide begrippen het om een sociale constructie gaat en er niet zoiets bestaat als een 'objectieve werkelijkheid'.

2.9 Conceptueel model

Om te laten zien hoe een groot deel van de in dit theoretisch hoofdstuk genoemde theorieën, begrippen en modellen met elkaar in verbonden zijn, is er een conceptueel model opgesteld. Een individu heeft bepaald religieuze waarden, religieuze overtuigingen en doet in een bepaalde mate aan religieuze participatie. Dit zijn volgens Norris en Inglehart (2004) de drie aspecten van religie. Religie ondervindt de afgelopen decennia processen van modernisering die door Herbert (2003) zijn

beschreven. Daarbij zijn processen als secularisatie en ontzuiling ook van belang. Deze processen kunnen in verschillende mate invloed hebben op de samenleving. Op het platteland speelt een proces als krimp ook een rol en kan een de processen van modernisering versterken. Ook heeft de samenleving ook weer invloed op het individu. Tot slot spelen hoe mensen hun gebied ervaren (identiteit) en hoe andere mensen dat gebied ervaren (imago) een rol.

Figuur 2.6 | Conceptueel model

Bron: J. Heslinga (2010)

Hoofdstuk 3: Methodologie

3.1 Inleiding:

In dit onderzoek zal worden onderzocht wat de rol van religie is op het dagelijkse leven in de samenleving. Om dit te kunnen verantwoorden zullen de gebruikte bronnen moeten worden toegelicht. In dit hoofdstuk zal worden uiteengezet welke keuzes gemaakt zijn bij doen van dit onderzoek en waarom juist deze keuzes gemaakt zijn. Ook zal er verantwoording gegeven worden over de keuze met betrekking tot de te onderzoeken cases. Maar allereerst is het van belang om te weten dat religie erg lastig is om te meten en het nog lastiger is om de invloed ervan op de samenleving te meten. In dit onderzoek zal er op basis van een aantal indicatoren uitspraken gedaan worden over de invloed van religie op de rurale samenleving in Groningen.

Voor dit onderzoek worden twee soorten data gebruikt, namelijk: primaire en secundaire data. Secundaire data is informatie dat al door iemand anders verzameld is en wat voor andere onderzoeker beschikbaar is om te gebruiken in een eigen onderzoek. Het verschil met primaire data is dat bij primaire data de informatie door de onderzoeker zelf wordt verzameld (Flowerdew & Martin, 2005). In dit hoofdstuk zullen beide vormen van data worden verantwoord.

3.2 Secundaire data:

Secundaire data is data die door een andere is verzamelend en beschikbaar is voor andere onderzoekers (Flowerdew & Martin 2005). Het voordeel van deze data is dat het al bestaat en goedkoper is om te verkrijgen. Verder zorgt het voor de contextuele achtergrond van het onderzoek. Ook is het meestal kwalitatief goed en betrouwbaar en is er vaak een heleboel secundaire data voorhanden.

Maar er zijn ook een aantal problemen met secundaire data waar mee rekening moet worden gehouden. Zo is secundaire data een reflectie van de doelen en de houdingen van de mensen en organisaties die de data hebben verzameld. Het is een abstractie van de werkelijke situatie (Flowerdew & Martin, 2005). Verder kan het soms lastig zijn om verschillende secundaire bronnen met elkaar te vergelijken. Het kan zijn dat er net andere gebieden en andere perioden bedoeld worden. Ook is er niet altijd secundaire data beschikbaar voor een bepaald onderwerp of gebied (Flowerdew & Martin, 2005). Bovendien is de data niet altijd precies toepasbaar op het onderzoek en hierdoor inflexibel.

In hoofdstuk 2 is veel secundaire literatuur gebruikt om een theoretisch kader uiteen te zetten. Het gaat hier voornamelijk om boeken, maar ook wetenschappelijke artikelen en websites. Om een duidelijk beeld te krijgen van begrippen als religie en secularisatie is het van belang hier een literatuur studie naar te doen. Veel van deze bronnen hanteren namelijk net wat andere definities van de te onderzoeken begrippen. Verder wordt er een literatuurstudie gegaan naar de achtergrond van de cases (hoofdstuk 4). Er is voor gekozen om met de theorie breed en algemeen te beginnen met het uiteenzetten van de belangrijkste begrippen over en visies met betrekking tot religie. Vervolgens wordt er meer ingezoomd op de religieuze situatie in Nederland en welke processen daar hebben gespeeld. Daarna wordt weer verder ingezoomd op de situatie in Groningen. Tot slot wordt in het theoretische stuk nog beeldvorming behandeld en daarbij het onderscheid gemaakt tussen

welke betekenis een plek heeft voor insiders (identiteit) en hoe een plek gezien wordt door buitenstaanders (imago).

3.3 Primaire data:

Bij het verzamelen van primaire data voor dit onderzoek is gekozen om te kiezen voor een breed scala aan manieren van data verzamelen die onder andere in Flowerdew & Martin (2005) beschreven staan. Er is gekozen om gebruik te maken van zowel kwalitatieve als kwantitatieve data. Kwalitatief onderzoek is zeer geschikt om individuele belevingen mee in kaart te brengen. Kwantitatieve data-analyse richt zich meer op het uitdrukken van aantallen, waarbij minder aandacht wordt besteedt aan specifieke betekenisaspecten.

3.3.1 Enquêtes

Het afnemen van enquêtes is een vorm van kwantitatieve dataverzameling. De enquêtes hebben als doel om een algemeen beeld te krijgen van religieuze patronen van de te onderzoeken gemeenten. Voor de meer diepere achtergrond en betekenis worden andere methoden gebruikt, bijvoorbeeld interviews. Voordeel van de enquête is dat het goed te vergelijken is met elkaar, omdat mensen maar een beperkt aantal keuzemogelijkheden hebben. Bovendien is het niet een heel dure methode en vergt normaal gesproken niet extreem veel inspanning. (Flowerdew & Martin, 2005).

In de enquêtes zullen er drie typen vraagtypen gesteld worden, om zo achter verschillende data te komen. Allereerste vragen die mensen classificeren op bepaalde variabelen. Vervolgens zullen er vragen gesteld worden over het religieuze gedrag van mensen en tot slot zullen er vragen gesteld worden die gaan over welke houding en overtuiging mensen hebben.

De enquête zal beginnen met een aantal korte, eenvoudig te beantwoorden vragen. Het gaat hier om variabelen als geslacht, leeftijd, woonplaats en geboorteplaats. Bijkomend voordeel is dat zowel respondent als interviewer een beetje wennen aan het stellen en beantwoorden van vragen. De hierop volgende vragen zijn vragen die moeten aantonen hoe religieus de respondent is. Er is voor gekozen om alleen de eerste twee vormen van religieuze organisaties die door (Thompson, 1986) worden onderscheiden te onderzoeken. Het gaat hier om kerken en gezindten. De enquêtevragen zijn opgesteld aan de hand van een aantal indicatoren (politieke participatie, politieke voorkeur, kerkgang, religieus gedrag etc.) Deze indicatoren zijn gebaseerd op het model van Norris en Inglehart (2004), afkomstig uit de literatuur, die beschreven staat in het hoofdstuk theorie (hoofdstuk 2). Er is voor dit model gekozen, omdat er op die manier gekeken kan worden naar zowel de collectieve als de individuele kant van religie. Een aantal vragen uit de enquête gaan over welke meningen, en in dit geval ook welke beeldvorming, mensen hebben over bepaalde zaken. Dit kan gedaan worden met een *'attitude battery'* (Flowerdew & Martin, 2005). Hiermee kunnen de respondenten op een bepaalde schaalverdeling ze met een stelling eens of oneens zijn. Dit is een van de meest moeilijke manieren van data verzamelen met enquêtes, omdat er altijd onzekerheid bestaat over de betekenis van een schaalverdeling.

Er is gekozen om een *'random sample'* te houden. Door het doen van deze willekeurige steekproef wordt geprobeerd om een zo representatief beeld te krijgen van de bewoners van de verschillende cases. Om een goed beeld te krijgen van de gemiddelde inwoners van de case is de plaats waar de enquêtes afgenomen worden erg belangrijk. In dit onderzoek is gekozen om de enquêtes op

meerdere plekken af te nemen. Namelijk in de hoofdplaats van de desbetreffende gemeente, maar ook in de wat kleinere dorpen. Op deze manier komen er zo veel mogelijk verschillende respondenten voor in de steekproefpopulatie. Zowel van groot belang is het tijdstip waarop geënquêteerd wordt. Er is voor gekozen om dit doordeweeks als in het weekend te doen. Dit is gedaan omdat er doordeweeks waarschijnlijk veel mensen aan het werk zijn en dit een vertekend beeld kan geven. De tijden van de enquêtes zijn niet zo heel erg van belang, maar zullen voornamelijk tussen 10.00 en 17.00 uur worden afgenomen.

3.3.2 Interviews

Om wat meer te weten te komen over de rol van religie in het dagelijks leven in de te onderzoeken gemeentes is er ook een aantal interviews afgenomen. Interviews zijn een betere manier om de diepere gevoelens en emoties van de respondent te onderzoeken. Ook kan er met interviews dieper doorggevraagd worden in vergelijking tot enquêtes. Bovendien is face-to-face contact erg belangrijk omdat dan ook gekeken kan worden naar de lichaamstaal van de geïnterviewde. Voor dit onderzoek zijn bijvoorbeeld vertegenwoordigers van lokale politieke partijen (bijvoorbeeld de ChristenUnie) een prima te interviewen. Deze mensen hebben als het goed is verstand van zaken, kennen hun gemeente en zijn vaak wel bereid tot het geven van een interview. Ook is het interessant om leiders van de verschillende kerken te interviewen, om ze vragen te stellen over hoe zij de rol van religie in de hedendaagse samenleving zien. Een goed manier om de interviews te structureren is een semigestructureerd interview. Hiermee zijn de grote inhoudelijke lijnen duidelijk, maar bestaat er nog wel de ruimte om over andere randzaken uit te wijden. Hierdoor krijg het interview een open karakter en is de kans aannemelijk dat er ook onverwachte, maar wellicht des te interessantere data zal worden verzameld.

3.3.3 Kwantitatieve Analyse

In dit onderzoek zal ook gebruik gemaakt worden van een kwantitatieve analyse. Kwantitatieve analyse wordt in onderzoek vaak gebruikt om feiten en wetmatigheden te kunnen vinden en hier een uitspraak over te kunnen doen (Flowerdew & Martin, 2005). Door een cijfermatige inventarisatie binnen de te onderzoeken cases zal worden onderzocht welke religieuze patronen er te vinden en te onderzoeken in hoeverre deze van elkaar verschillen. Aan de ene kant houdt dit in dat er een inventarisatie gemaakt gaat worden van het aantal religieuze organisaties en instellingen ten opzichte van het aantal openbare. In de eerste plaats gaat het natuurlijk om de kerken. Er valt dan te denken aan hoeveel kerken van welke kerkelijke richting er zijn. Maar het gaat hier ook om bijvoorbeeld scholen, zangverenigingen en muziekverenigingen. Dit wordt gedaan door onder andere gebruik te maken van de gemeentegids van elke gemeente, maar ook bronnen als websites. Aan de andere kant zal er ook gekeken worden naar de politieke situatie in de desbetreffende gemeenten. Er zal gekeken worden naar hoe populair de christelijke partijen zijn, of er een hoge opkomst is en hoe de gemeenteraad en het college van burgemeester en wethouders zijn samengesteld.

3.3.4 Kwalitatieve analyse: MAXQDA

Om te onderzoeken welk beeld mensen hebben van de onderzochte gemeenten zal er gebruik gemaakt worden van een kwalitatieve analyse methode. Het doen van een kwalitatieve analyse heeft als voordeel dat het in tegenstelling tot kwantitatieve dataverzameling een betere manier is om achter betekenissen en onderliggende emoties te komen bij de respondenten (Flowerdew & Martin,

2005). Er zal onderscheid worden gemaakt tussen identiteit en imago zoals in hoofdstuk 2 gedaan is. Om de toegeschreven identiteit van de gebieden te onderzoeken zal er aan een aantal inwoners van de gebieden gevraagd worden om hun woongemeente te karakteriseren in drie woorden (associaties). Vervolgens worden deze associaties samengevoegd, gecodeerd en geanalyseerd met het programma MAXQDA. Om het imago van de gebieden te onderzoeken is aan respondenten gevraagd om aan te geven hoe religieus de drie te onderzoeken gemeente zijn in hun beleving. In tabel 3.1 staat de tabel die de respondenten hebben ingevuld.

Tabel 3.1: | Hoe religieus zijn in uw beleving de onderstaande plaatsen?

1= Niet religieus 10= Heel religieus

Plaats:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Nederland										
Provincie Groningen										
Gemeente Amsterdam										
Gemeente Grootegast										
Gemeente Menterwolde										
Gemeente Vlagtwedde										
Gemeente Staphorst										
Gemeente Urk										

Bron: J. Heslinga (2010)

3.4 Verantwoording van de cases

Dit onderzoek zal gedaan worden door drie gemeenten in ruraal Groningen nader te bekijken. Door te kijken naar een aantal cases kan er gedetailleerd bekeken worden naar welke processen er spelen binnen een bepaald gebied. De uitkomsten zijn niet generaliseerbaar, maar er worden uitspraken gedaan op basis van de resultaten die afkomstig zijn uit de casestudies.

Er is gekozen voor gemeenten die van elkaar verschillende religieus patroon vertonen. Deze patronen zijn gebaseerd op statistieken van het CBS waarin gemeten is hoe er politiek gestemd is. Van een gemeente waar een hoog percentage confessionele stemmers te zien valt, kan worden aangenomen dat deze gemeente als religieus te bestempelen valt. Deze keuze voor de gemeenten is gebaseerd op statistieken en zegt niets over hoe welke rol religie speelt in het dagelijks leven. Maar het is een startpunt voor het veldwerk in dit onderzoek.

Tabel 3.2 | Percentage confessionele partijen Tweede Kamer verkiezingen 2006

	CDA (%)	CU (%)	SGP (%)	Totaal Confessioneel (%)
Menterwolde	13,7	2,3	0,2	16,2
Grootegast	45,9	8,3	1	55,2
Vlagtwedde	27,8	1,9	0,1	29,8

Bron: CBS (2009)

In dit geval is dat een gemeente met een vrij hoog percentage gereformeerden, een gemeente met een hoog percentage ongelovigen en een gemeente met een hoog percentage katholieken. Verder is gekeken naar of de gemeenten enigszins overeenkomen met elkaar met betrekking tot oppervlakte,

het inwonersaantal en het aantal inwoners dat in het kerndorp woont. De gemeenten die uitgekozen zijn als cases in dit onderzoek zijn: Menterwolde, Grootegast en Vlagtwedde. De bijbehorende cijfers staan in tabel 3.2.

3.4.1 Menterwolde:

De gemeente Menterwolde wordt beschouwd als een van de gemeenten met het hoogste percentage onkerkelijken. Volgens Schmeets (2009) is 77 procent van de inwoners niet-kerkelijk. Alleen de gemeente Reiderland heeft een hoger percentage, echter deze gemeente maakt nu deel uit van de gemeente Oldambt en is daarom niet eenvoudig om te analyseren. De gemeente Menterwolde telt 12.514 inwoners volgens het CBS (2009). Muntendam is de grootste plaats binnen de gemeente en heeft 4.500 inwoners.

3.4.2 Grootegast:

Kijkend naar de verkiezingsuitslagen van 2003 is de gemeente Grootegast de meest gelovige gemeente van de provincie. Dit resultaat is verkregen door het percentage CDA, ChristenUnie en SGP stemmers op te tellen. Meer dan 55,2 procent van de inwoners stemt confessioneel. In de gemeente Grootegast wonen volgens het CBS (2009) 12.191 inwoners, hiervan wonen er 3.800 in het dorp Grootegast zelf.

3.4.3 Vlagtwedde:

De gemeente Vlagtwedde neemt een soort tussenpositie in wat betreft de kerkelijkheid. Deze gemeente is vooral interessant om te onderzoeken vanwege het feit dat er nog een aantal katholieke enclaves te vinden is. Hiervan is Ter Apel het bekendste voorbeeld. Vlagtwedde telt 16.268 inwoners, hiervan wonen er 8.870 in het grootste dorp Ter Apel.

3.5 Tot slot

In de conclusie zal de hierboven beschreven methodologie geëvalueerd worden om te kijken naar wat de valkuilen van het doen van de gebruikte methodologie in dit onderzoek waren en wat er in een volgend onderzoek beter kan.

Hoofdstuk 4: Omschrijving van de gebruikte cases

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt uitgebreider ingegaan op de in de inleiding omschreven cases waar dit onderzoek zal worden uitgevoerd. Volgens Duijvendak (2009) kon aan de begin van de twintigste eeuw de provincie Groningen grofweg in vier gebieden worden opgedeeld kijkend naar de religie in dat gebied. Het gaat om de stad, West-en Noord-Groningen, Oost-Groningen en de Veenkoloniën.

In dit onderzoek wordt de stad buitengeschoving gelaten, omdat er wordt gekeken naar de rol van religie in ruraal Groningen. De drie andere gebieden komen overeen met een drietal regio's in de provincie Groningen die centraal staan in dit onderzoek. Verderop in dit hoofdstuk worden deze regio's en de bijhorende gemeenten die onderzocht zijn toegelicht.

Het westen en noorden van de provincie kenmerkt zich doordat er meer steeds meer gereformeerden kwamen ten koste van de hervormden. In het westen en noorden van de provincie was de ontkerkelijking veel minder dan op andere plekken. Duijvendak (2009) vermoedt dat dit te maken had met de sterke positie van de Gereformeerde kerk in het gebied. De gereformeerde kerk is over het algemeen vrij streng in de leer en dat brengt sociale controle met zich mee.

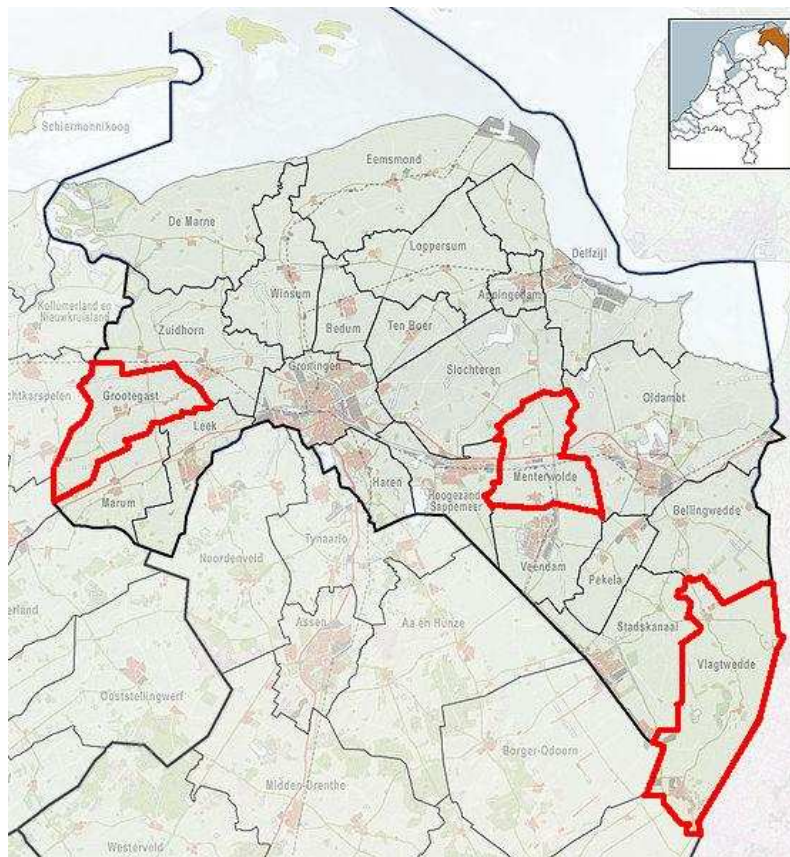
In het oosten van Groningen (Veenkoloniën en Oldambt) nam de onkerkelijkheid snel toe als gevolg van de industrialisatie en in de Veenkoloniën waren er veel kleine geloofsgemeenschappen vertegenwoordigd door de toestroom van arbeiders uit alle richtingen.

Kijkend naar de voorafgaande karakterisering van de provincie Groningen door Duijvendak (2009) kan worden geconcludeerd dat er verschillen zitten in de mate van ontkerkelijking tussen verschillende delen van landelijke Groningen. Gebaseerd op het onderscheid van Duijvendak (2009) zal in dit onderzoek gekeken worden naar een drietal gebieden in ruraal Groningen met een eigen historie, karakter en identiteit. Het gaat om de volgende streken:

- Westerkwartier (West-Groningen)
- Oldambt (Oost-Groningen)
- Westerwolde (Veenkoloniën)

In dit hoofdstuk zal een beschrijving gemaakt worden van de achtergronden en de karakteristieken van deze gebieden in ruraal Groningen. Er wordt gekeken naar verschillende aspecten zoals de geschiedenis van de streek, de identiteit die men aan het gebied ontleent, politieke landschap, de economische situatie en de demografische bewegingen. Uiteindelijk zal het onderzoek uitgevoerd worden in de volgende gemeentes, die als het ware symbool staan voor deze Groningse plattelandstreken: Grootegast, Menterwolde en Vlagtwedde. De te onderzoeken gemeenten staat in onderstaande kaart weergegeven.

Kaart 4.1 | Gemeenten Grootegast, Menterwolde en Vlagtwedde

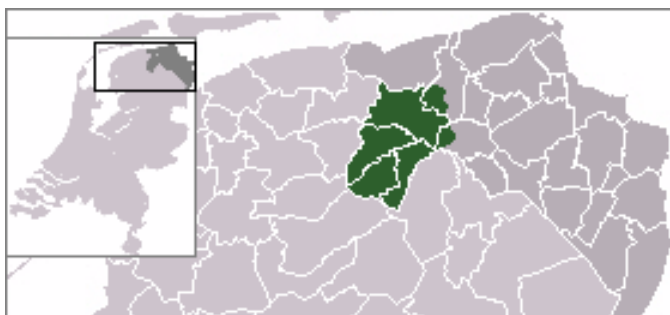

Bron: Wikipedia (2010)

4.2 Westerkwartier (Grootegast):

Het Westerkwartier is het gebied dat ligt tussen Friesland, Drenthe, het Reitdiep en de stad Groningen. Er is al meer dan 1000 jaar sprake van 'het Westerkwartier'. Het is een gebied dat al lang bewoond is, omdat het hoger land in het land ligt en het omgeven was met veen en kwelders. Het Westerkwartier kent ook een eigen dialect binnen het Gronings, namelijk het Westerkwartiers.

Kaart 4.2 | Westerkwartier

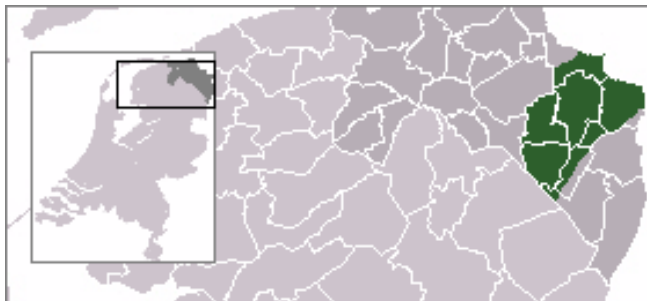
Bron: Wikipedia (2010)

Binnen dit dialect zijn naast Gronings ook veel Friese invloeden te vinden. In een aantal dorpen in het Westerkwartier wordt zelfs als enige plaatsen buiten Friesland ook Fries gesproken. Het ontbreken van een spoorwegverbinding was een nadeel voor het Westerkwartier. Hierdoor bleef het Westerkwartier een afgelegen buitengebied. Pas met de komst van de auto werd het gebied beter toegankelijk.

4.3 Oldambt (Menterwolde)

Het Oldambt is het gebied dat ligt in het oosten van de provincie Groningen. Het ligt tussen Westerwolde en de oude Ommelanden. Het gebied staat bekend als dunbevolkt en is na Nederlandse begrippen economisch weinig ontwikkeld. Het gebied bestond in eerste instantie uit grasland, veengebied en kwelders. Maar na de ontginningen van rond 1800 maakt dit plaats voor akkerland. De introductie van de aardappel in het gebied zorgde voor een grote groei in welvaart voor de landbouwer. Maar in de jaren na de Tweede Wereldoorlog had de landbouw in het Oldambt het erg moeilijk. De klei in het gebied was erg zwaar, waardoor de grond zich niet goed leende voor het verbouwen van arbeidsintensieve gewassen (aardappelen, bieten, vlas) of de veehouderij. Hierdoor was er sprake van een hoge werkloosheid in het gebied. Meer dan in andere delen van het Groningse platteland. Daar kwam nog bij de gemechaniseerde landbouw in het gebied dominant werd, waardoor er nog minder banen waren in het gebied. Hierdoor ontstonden er grote verschillen tussen arm en rijk, oftewel tussen de landarbeiders en de boeren. Dit zorgde voor spanningen binnen het gebied en dit zorgde voor een ongekende populariteit voor de Communistische Partij Nederland (CPN)

Kaart 4.3 | Oldambt

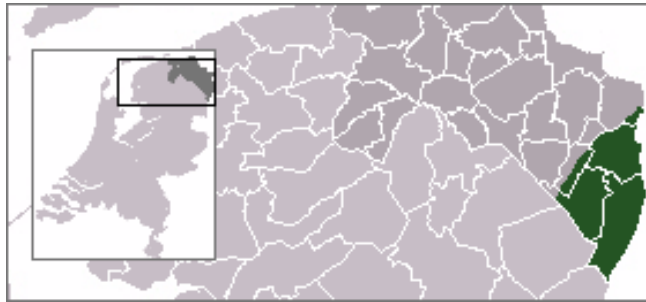
Bron: Wikipedia (2010)

4.4 Westerwolde (Vlagtwedde)

De streek Westerwolde is een gebied in Oost-Groningen rondom de riviertjes Ruiten-Aa, Mussel-Aa en de Westerwoldese Aa. In haar geschiedenis heeft de streek Westerwolde sterke banden gehad met het toenmalige Duitland. Vroeger viel Westerwolde bijvoorbeeld onder de bisdommen Osnabruck en Munster. Dit verklaart ook de naam Westerwolde. Vanuit Gronings perspectief ligt de streek de meeste oostelijke punt, maar vanuit Duits perspectief is het een streek in het westen. Vandaar de naam Westerwolde. Westerwolde is lange tijd een geïsoleerde streek geweest. Het gebied was namelijk omringd door een van de grootste moerassen van West-Europa: het Bourtangerveen. Na de 17^e eeuw begon men met het ontginnen van het Bourtangerveen en raakte de streek wat meer uit de isolatie. Dit werd gestimuleerd door de aanleg van het Mussel-Aa kanaal

en het Ruiten-Aa kanaal. De ontginning van het gebied leidde tot veel werkverschaffing. De streek Westerwolde kent een eigen dialect, namelijk het Westerwolds. Dit is een Groningse variant op het Nedersaksisch. In het gebied is in tegenstelling tot de rest van de provincie Groningen nooit Fries gesproken, maar heeft de streek altijd een Saksisch karakter gehad. Het Westerwolds lijkt dus veel op het Nedersaksisch dat in het Emsland en Ost-Friesland gesproken wordt. Echter, vandaag de dag verdwijnt het Westerwolds langzamerhand en wordt er meer Gronings gesproken

Kaart 4.4: | Westerwolde

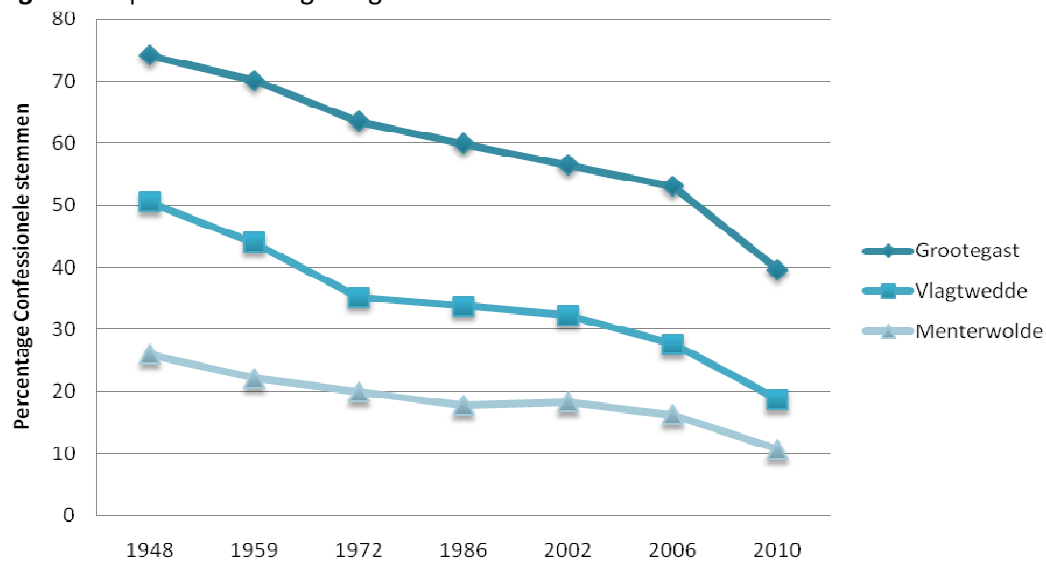

Bron: Wikipedia (2010)

4.5 Confessioneel stemgedrag

De politieke voorkeur is vaak een handige indicator om te kijken hoe religieus een gebied is. Dit kan door te kijken naar welk aandeel van de bevolking op confessionele partijen stemt. In figuur 4.5 staat per gemeente weergegeven welk percentage van de bevolking op een confessionele partij stemt. Bij alle drie is een dalende trend te zien, maar in Grootegast wordt nog het meest op confessionele partijen gesteld.

Figuur 4.1 | Politiek stemgedrag

Bron: J. Heslinga (2010) op basis van cijfers afkomstig van www.verkiezingsuitslagen.nl (10-06-2010)

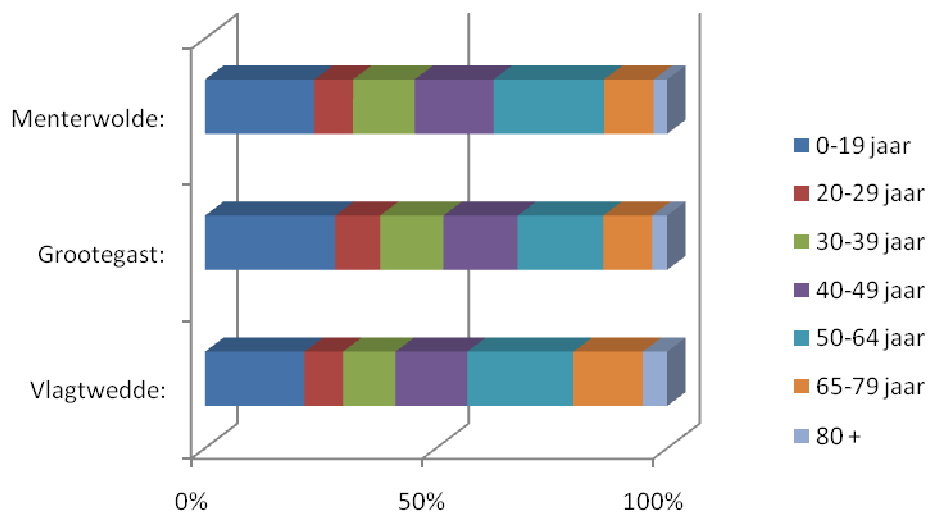
4.6 Demografie

Om meer te weten te komen over de te onderzoeken gemeenten moet er ook gekeken worden naar de demografische processen die spelen op het platteland. Hierbij valt te denken aan de leeftijdsopbouw van de bevolking en bevolkingskrimp.

4.6.1 Leeftijdsopbouw

Allereerst de leeftijdsopbouw van de bevolking. Volgens de gegevens van het CBS (2009) is vooral Grootegast opvallend. De gemeente Vlagtwedde en de gemeente Menterwolde vertonen ongeveer een soortgelijke leeftijdsopbouw. De gemeente Grootegast valt op, omdat de daar veel meer jongeren (0-19 jaar) wonen en iets minder ouderen. In Vlagtwedde is bijna de helft van de mensen 50 jaar of ouder.

Figuur 4.2 | Leeftijdsopbouw per gemeente

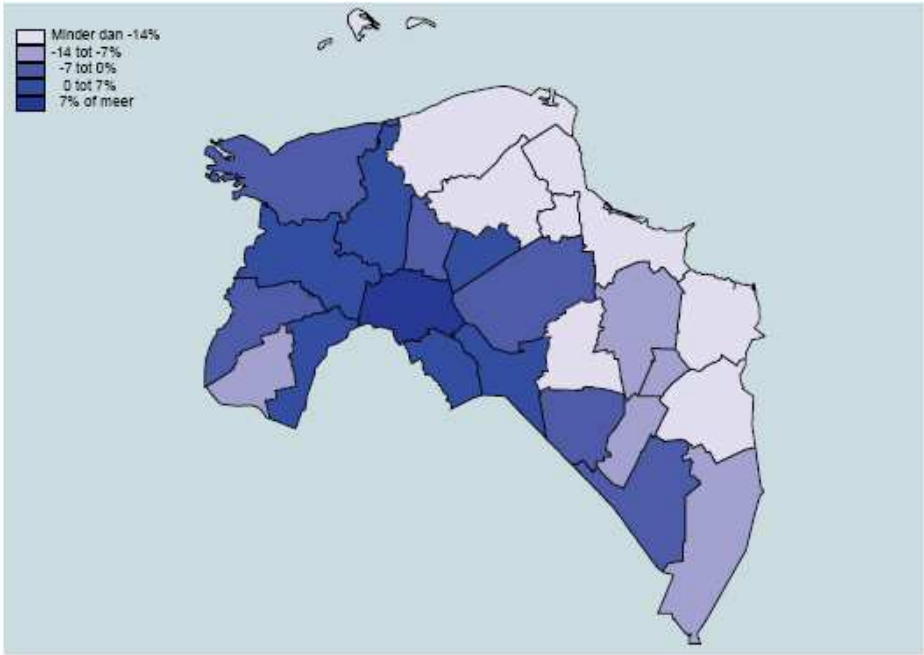

Bron: CBS, 2009

4.6.1 Krimp

Ook is de rol van krimp erg belangrijk in plattelandsgemeenten. Wanneer er te weinig mensen in een gebied hebben kan dit gevolgen hebben voor het voorzieningenniveau en de leefbaarheid in die gebieden. Volgens de bevolkingsprognose van het CBS (2007) zit er een verschil tussen de gemeenten. Voor Grootegast verwacht men een groei van 0 tot 7 procent. In de andere twee gemeente zal de bevolking krimpen. In Vlagtwedde verwacht men dat de bevolking 7 tot 14 procent zal krimpen en in Menterwolde is dit zelfs nog meer dan 14 procent.

Kaart 4.5 | Bevolkingsgroei, per gemeente 2007-2025

Bron: CBS, 2007

Hoofdstuk 5: Resultaten

5.1 Inleiding

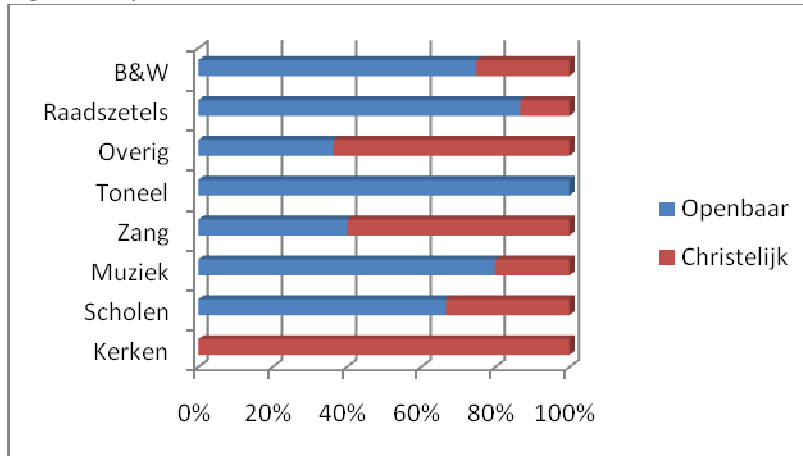
In dit hoofdstuk zullen de resultaten afkomstig uit de interviews, enquêtes en andere manieren van dataverzameling worden weergegeven, toegelicht en uitgediept. Dit hoofdstuk vormt de basis van hoofdstuk 6, waarin conclusies zullen worden getrokken en de hoofd- en deelvragen zullen worden behandeld. In paragraaf 5.2 wordt binnen de gemeenten gekeken hoeveel religieuze organisaties en instanties er zijn ten opzichte van de openbare. Daarna worden in paragraaf 5.2, 5.3 en 5.4 de cases vergeleken en vervolgens zal er worden ingegaan op de beeldvorming (identiteit en imago) die er heerst rond de onderzochte gemeenten.

5.2 Kwantitatieve analyse:

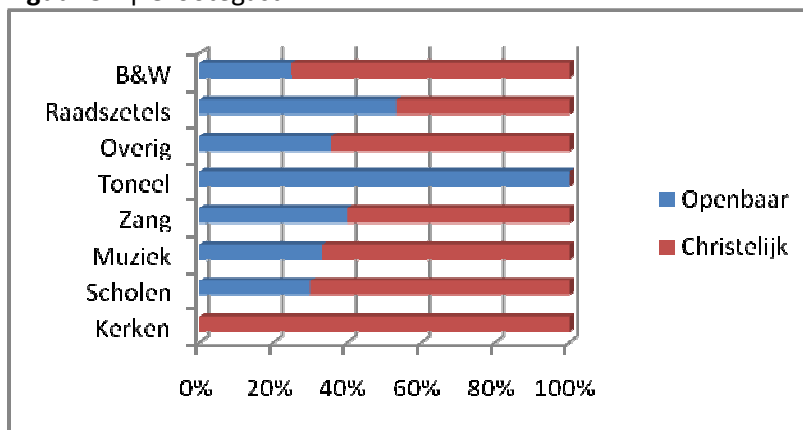
In hoofdstuk 2 van dit onderzoek omschrijft Herbert (2003) de functionele kant van religie. Herbert (2003) bedoelt hiermee wat religie aan de ene kant doet voor het individu en aan de andere kant voor het sociale systeem. Om te kijken naar welke rol religie speelt in de samenleving van de drie gemeenten is er allereerst een inventarisatie gemaakt van de in de gemeenten aanwezige religieuze organisaties en instellingen in vergelijking met de openbare varianten. Op deze manier moeten de religieuze patronen binnen de drie gemeenten aan het licht komen. Bij deze kwantitatieve verkennen is gekeken naar kerken, scholen, culturele verenigingen (muziek, dans en toneel) en overige verenigingen. Daarnaast is ook gekeken naar de politieke verhoudingen binnen de gemeenten, oftewel naar de samenstelling van de raad en het college van burgemeester en wethouders. De resultaten van deze kwantitatieve analyse staan hier onder vermeld. Met betrekking tot het aantal kerken valt op dat in de gemeenten Vlagtwedde en Grootegast de meeste kerken te vinden zijn. In de gemeente Menterwolde zijn slechts zes kerken te vinden. In Vlagtwedde is ook de meeste diversiteit aan kerkgenootschappen te vinden. Naast de hervormde, gereformeerde en protestante kerken, die in alle gemeente te vinden zijn, is er in Vlagtwedde ook nog een baptistengemeente, een kerk voor jehova's getuigen en een drietal rooms-katholieke kerken. De meeste scholen in de gemeenten Vlagtwedde en Grootegast hebben een confessionele grondslag. In Menterwolde is het beeld precies omgekeerd, daar hebben de openbare scholen de overhand. Vlagtwedde heeft twee rooms-katholieke scholen in Ter Apel. Maar uit een interview met pastor Bultsma uit Ter Apel (2010) blijkt dat deze scholen slechts in naam katholiek zijn. Scholen en de parochie hebben weinig met elkaar te maken, omdat ze beide een andere taak hebben. De scholen hebben een onderwijs taak en de parochie heeft de taak om religie binnen de gemeenschap te brengen. Het verschil met een openbare school is volgens Bultsma (2010) nihil, omdat het onderwijsprogramma hetzelfde is. Het verschil is dat er soms een dagopening is, hoe er met de leerlingen wordt omgegaan en wat voor mensbeeld er gebruikt wordt. Daar komt nog bij dat er steeds vaker niet-gelovigen op de katholieke scholen komen. Binnen de culturele verenigingen is het aandeel dat confessioneel is nog aanzienlijk groot. Het aantal zangverenigingen, dat een confessionele grondslag heeft is bij alle gemeenten zo rond de 60 procent. In Vlagtwedde zijn twee koren die verbonden zijn met de rooms-katholieke parochie. Naast de zangverenigingen zijn ook de muziekverenigingen overwegend christelijk, behalve in Menterwolde, want daar is slechts twintig procent van de muziekverenigingen christelijk. De toneelverenigingen zijn op alles een uitzondering, want in elke gemeente zijn de toneelverenigingen namelijk openbaar. De overige verenigingen zijn voornamelijk (plattelands)vrouwenverenigingen en in elke onderzochte gemeente ligt het aandeel dat christelijk is, zo rond 60 procent van de

verenigingen. Uit het interview met ChristenUnie fractievoorzitter in Vlagtwedde Veneman (2010) blijkt dat dit soort vrouwenverenigingen in de gemeente Vlagtwedde prima functioneren, alleen zit er maar weinig doorstroom in van jonge mensen. De gemiddelde leeftijd is volgens Veneman (2010) rond de 58 jaar oud.

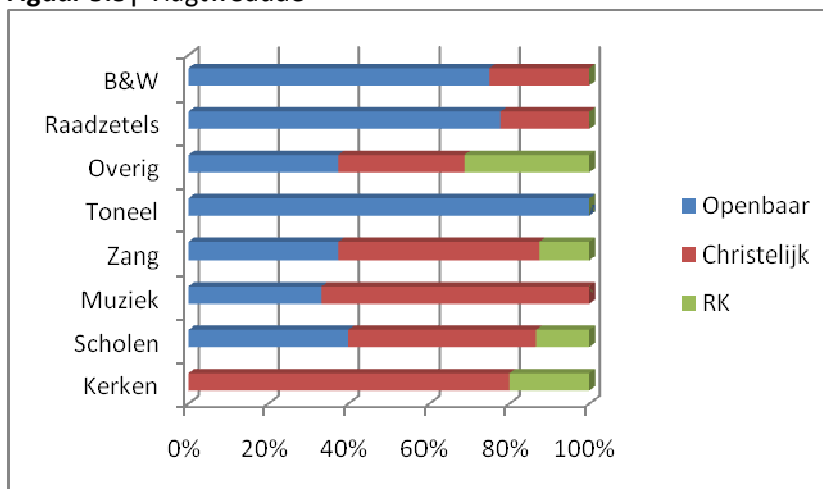
Figuur 5.1 | Menterwolde

Figuur 5.2 | Grootegast

Figuur 5.3 | Vlagtwedde

Bron: J.Heslinga (2010)

In Vlagtwedde zijn er twee carnavalsverenigingen te vinden, die uiteraard rooms-katholiek zijn. In de politiek zijn het in Menterwolde en Vlagtwedde vooral de niet-confessionele partijen die de dienst uit maken in de gemeenten. Meer dan 75 procent van de raadszetels en het college van B&W worden bekleed door niet-christelijke partijen. In de gemeente Grootegast is dat beeld compleet anders. In de gemeenteraad is bijna de helft van de zetels voor de christelijke partijen en binnen het college van B&W is driekwart christelijk.

5.3 Vergelijking cases

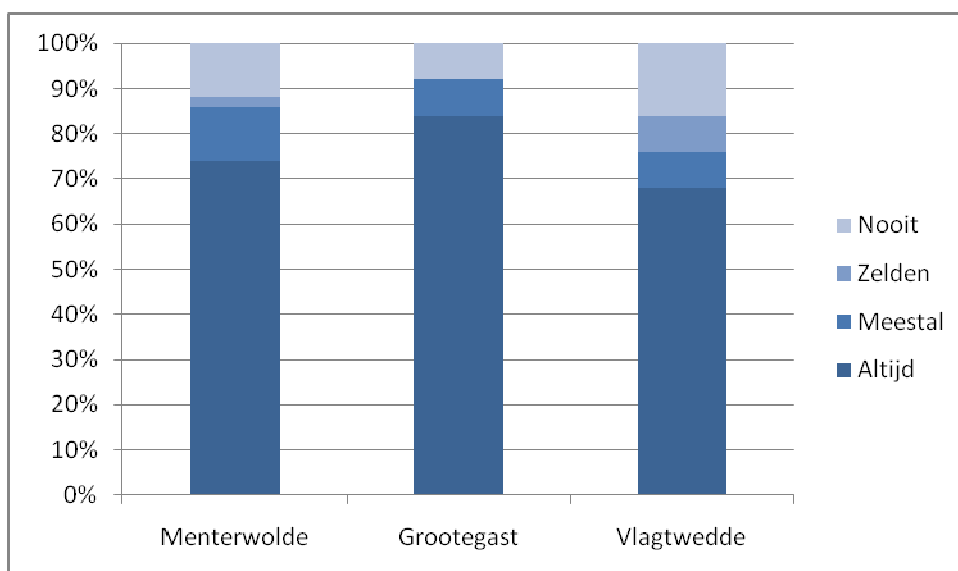
Volgens Schmeets (2009) wordt religie vaak geassocieerd met sociale samenhang en is volgens Durkheim (Fields, 1995) een van de belangrijkste functies van religie het bevorderen van de sociale cohesie binnen een samenleving. In dit onderzoek is geprobeerd te kijken in hoeverre de drie te onderzoeken cases van elkaar verschillen op het gebied van religie en wat daarvan merkbaar is in de samenleving binnen de gemeente. Er is voor gekozen om dit te doen aan de hand van het onderscheid dat in het theorie hoofdstuk door Norris en Inglehart (2004) gemaakt is. Ze maken een onderscheid tussen religieuze participatie, religieuze waarden en religieuze overtuigingen.

5.3.1 Religieuze participatie:

Stemgedrag:

Allereerst is er onderzoek gedaan naar de politieke situatie in alle cases. Er is hierbij gekeken naar de volgende variabelen: in welke mate men naar de stembus gaat, op welke politieke partij men gestemd heeft met de afgelopen verkiezingen en of men ook actief is voor een bepaalde partij. Wat op valt is, dat in blijkt dat de mensen in de drie gemeenten over het algemeen vrij trouw naar de stembus gaan met verkiezingen.

Figuur 5.4 | Stemmen met verkiezingen per gemeente

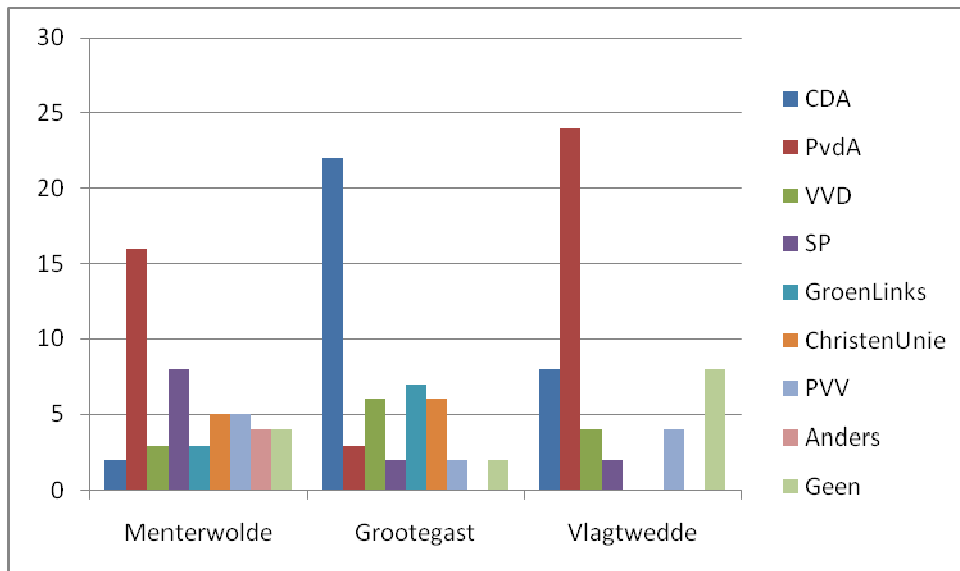
Bron: J.Heslinga (2010)

Uit figuur 5.4 blijkt dat in alle gemeenten meer dan 75 procent altijd of meestal gaat stemmen met verkiezingen en deze liggen dus allemaal boven het landelijk gemiddelde uit de theorie (hoofdstuk 2).

In de gemeente Grootegast is het percentage mensen dat altijd of meestal naar de stembus gaat het hoogst, namelijk 92 procent. De gemeente Vlagtwedde en Menterwolde scoren 86 en 76 procent.

Kijkend naar op welke partij mensen hebben gestemd is een heel divers beeld waar te nemen. De gemeente Grootegast kenmerkt zich door een groot aantal mensen dat op een confessionele partij stemt. Het CDA is verreweg de grootste partij in de gemeente, maar ook ChristenUnie scoort goed. Het politieke landschap in Menterwolde is totaal anders dan in Grootegast. In deze gemeente zijn het vooral links partijen die de boventoon voeren. De PvdA is de grootste partij, gevolgd door de SP. Ook in deze gemeente scoort de ChristenUnie relatief goed. Volgens ChristenUnie fractievoorzitter in gemeente Menterwolde Sikko van Bruggen (2010) komt dit doordat de ChristenUnie een heel sociaal partijprogramma heeft, dat vergelijkbaar is met die van de PvdA. Bijvoorbeeld de zorg voor de zwakkeren in de samenleving staat bij beide partijen centraal. In de gemeente Vlagtwedde geeft bijna de helft van de mensen aan op de PvdA te stemmen en de partij is hiermee met afstand de grootste. Daarna is er een groep mensen, die geen politieke voorkeur hebben. Maar deze mensen hebben ook aangegeven nooit te stemmen met verkiezingen.

Figuur 5.5 | Stemgedrag per gemeente

Bron: J.Heslinga (2010)

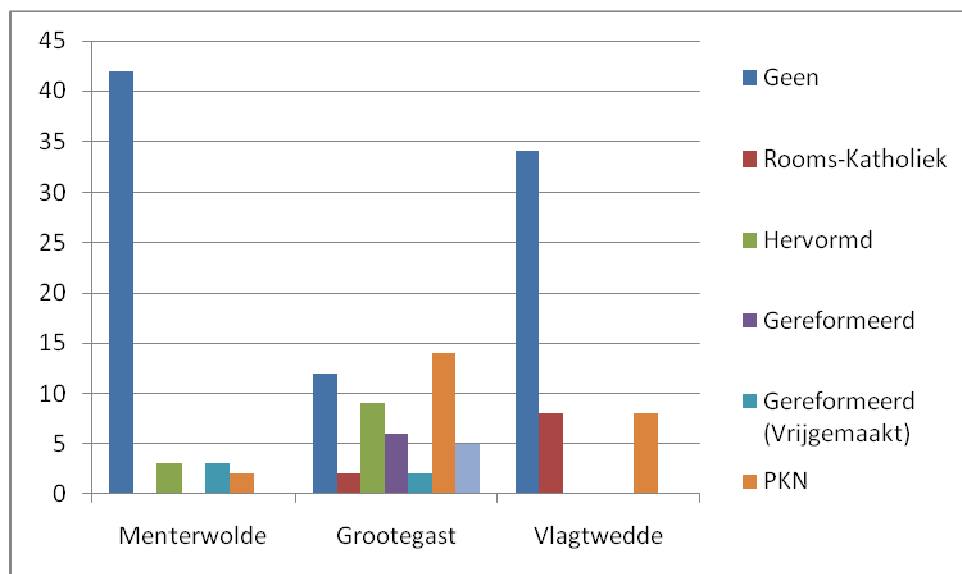
Volgens het Nederlands Dagblad (11-06-2010) kan het aantal mensen dat op de PVV stemt een indicator zijn voor ontevredenheid. In Grootegast is op basis van dit onderzoek het aantal PVV stemmers een stuk lager dan in de andere twee gemeenten. Dit beeld komt ook overeen met de daadwerkelijke verkiezingsuitslag van 2010. In Grootegast stemde 12,3 procent op de PVV en in Menterwolde en Vlagtwedde respectievelijk 16,4 en 19,9 procent op de PVV. Tot slot is er gekeken naar in hoeverre mensen actief zijn voor een politieke partij. Er zit op dit gebied geen verschil tussen de gemeenten. Sterker nog, niemand van de ondervraagden in welke gemeente dan ook, is actief voor een politieke partij.

Kerkelijk gedrag:

Om te meten hoe religieus een gebied is kan volgens Schmeets (2009) gekeken worden naar de kerkelijkheid van het gebied. Oftewel het aantal personen dat zich rekent tot een kerk of

levensbeschouwelijke groepering. Om dit te onderzoeken is er gekeken tot welke kerkelijk stroming of gezindte men zich rekent, maar ook de frequentie van het kerkbezoek. Allereerst de kerkelijk stromingen. Er valt op dat de gemeente Menterwolde erg onkerkelijk is. Namelijk 84 procent van de ondervraagden zegt onkerkelijk te zijn. Er is een kleine groep mensen, die naar eigen zeggen gelovig zijn. Deze mensen rekenen zich tot de gereformeerden (vrijgemaakt), hervormden of PKN. In de gemeente Grootegast is het beeld compleet anders. Daar zegt een groot deel van de mensen zich tot de PKN te rekenen. Voor de rest is nog een behoorlijk deel mensen hervormd en gereformeerd. Ook hier is wel een groep onkerkelijken te onderscheiden, maar deze is lang niet zo groot is in Menterwolde. Tot slot is er in Grootegast nog een groep die zich rekent tot de groep 'Anders'. Deze mensen zijn allemaal aanhangers van de Baptistenkerk in Drachten. In Vlagtwedde is ook een erg grote groep mensen die aan geven onkerkelijk te zijn, namelijk 68 procent. Naast de onkerkelijken zijn er nog twee even grote groepen kerkelijk gezindten te vinden in Vlagtwedde. Dit zijn de rooms-katholieken en een aantal mensen die zeggen tot de PKN te behoren. Volgens pastor Bultsma (2010) uit Ter Apel zijn de meeste rooms-katholieken in de gemeente oude mensen.

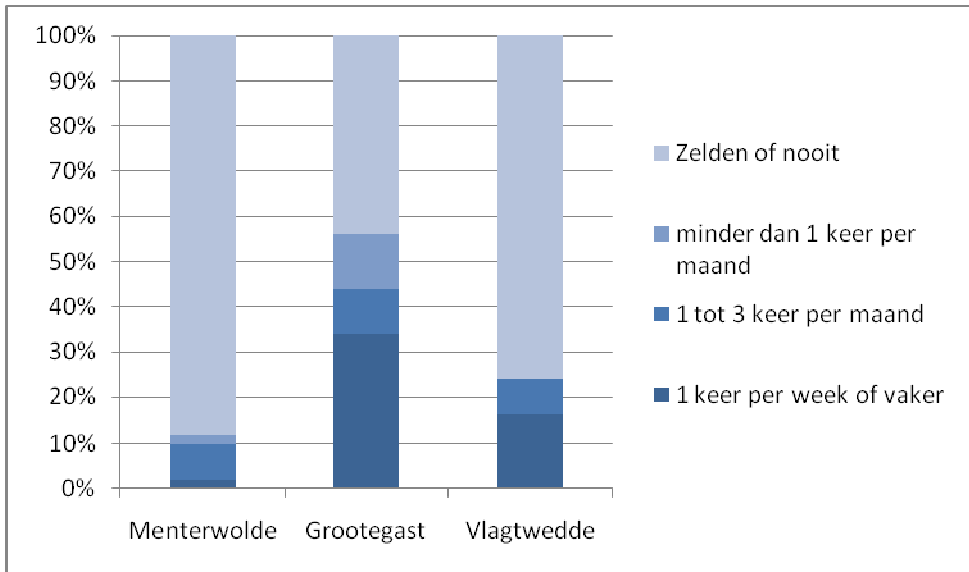
Figuur 5.6 | Kerkelijke stromingen per gemeente

Bron: J.Heslinga (2010)

Met betrekking tot de mate waarin mensen nog naar de kerk gaan komt het beeld overeen met de hiervoor genoemde verschillen. In zowel Menterwolde als Vlagtwedde is er een overgrote meerderheid die zelden of nooit naar de kerk gaat. Maar ook in de gemeente Grootegast is de grootste groep ook de mensen die zelden of nooit naar de kerk gaan. Er is aan de andere kant ook een flinke groep mensen die juist wel eens per week of vaker naar de kerk gaan aanwezig. In alle drie de gemeenten zijn het vooral de ouderen die nog naar de kerk gaan en jongeren laten het vaak afweten. Volgens Jellema (2010) (Scriba PKN Grootegast) is de helft van de kerkgangers in Grootegast boven de zestig jaar oud. In Menterwolde is volgens Van Bruggen (2010) meer dan 40 procent boven de 60 jaar oud en in Vlagtwedde zijn er volgens Veneman (2010) geen belijdende leden meer onder de 30 jaar oud. Kortom, de kerk is in alle drie de onderzochte gemeenten aan het vergrijzen.

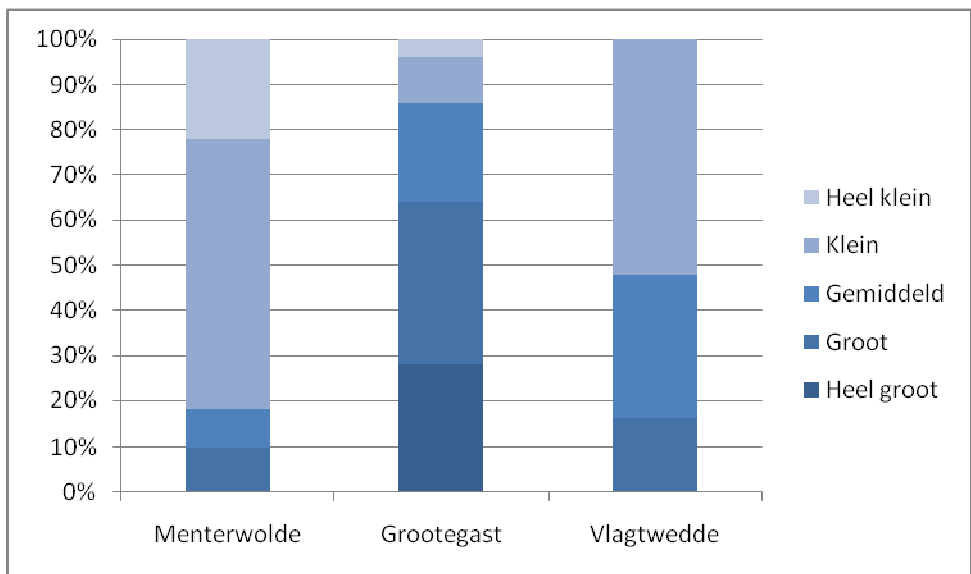
Figuur 5.7 | Kerkgang per gemeente

Bron: J.Heslinga (2010)

Ook is er onderzocht hoe de invloed van de kerk wordt ervaren in de gemeente volgens de ondervraagde inwoners. Hieruit blijkt dat een groot deel van de mensen in Grootegast denken dat in hun gemeente de invloed van de kerk nog volop aanwezig is. Heel anders is dat in de andere twee gemeenten, waar de meer dan de helft van ondervraagden vindt dat de invloed van de kerk klein. En in Menterwolde vindt zelfs bijna een kwart van de ondervraagden dat de invloed van de kerk heel klein is.

Figuur 5.8 | Invloed van de kerk op de gemeente

Bron: J.Heslinga (2010)

In Vlagtwedde is volgens Bultsma (2010) de invloed van de Rooms-Katholieke kerk op de gemeenten heel klein. Het rooms-katholieke geloof is ten eerste een geïmporteerd geloof en is via Duitse arbeiders naar Vlagtwedde gekomen. Vandaag de dag is het katholicisme volgens Bultsma (2010) meer een lege huls. Ten tijde van de verzuiling was de katholieke groepsidentiteit een belangrijk motief om naar de kerk te komen en ten tijden van ontzuiling kwam dit motief te vervallen.

In Menterwolde en Vlagtwedde wordt het in de literatuur geschetste beeld van een samenleving waarin religie een steeds minder belangrijke rol krijgt redelijk bevestigd. In deze gemeenten weinig op confessionele partijen gestemd, zijn veel onkerkelijken en gaat men zelden of nooit naar de kerk. De vraag is dan hoe dat komt. In de literatuur wordt door Bruce en Wallis (1992) een aantal brede aannames van modernisering onderscheiden dat verantwoordelijk is voor de afname van het belang van religie binnen de samenleving. Volgens Veneman (2010) leven we in een moderne wereld waar van alles op de mensen en vooral jongeren afkomt. De jongeren zijn volgens de geïnterviewden over het algemeen de oorzaak van de kerkelijke achteruitgang. Als er geen nieuwe mensen naar de kerk komen, zal het ledenaantal dalen, omdat oudere mensen op een gegeven moment overlijden. Bovendien zal er dan een vergrijzing plaats vinden in de kerk en gaan kerken volgens Jellema (2010) problemen krijgen met de financiën, omdat de giften en donaties ook terug lopen naarmate er minder mensen naar de kerk komen. Volgens Veneman (2010) zijn er in Vlagtwedde bijna geen belijdende leden meer die onder de 30 jaar oud zijn. Maar hoe kan het dan dat vooral jongeren niet meer zo trouw aan de kerk zijn.

Ten eerste heeft dat volgens Veneman (2010) te maken met dat er een soort van desinteresse voor het geloof is ontstaan door jongeren. Veneman (2010) vermoedt dat ouders niet genoeg hebben kunnen overbrengen wat het geloof voor je als persoon kan betekenen. Hierdoor kunnen jongeren zien dat geloof een meerwaarde heeft en niet alleen iets voor de zondag is.

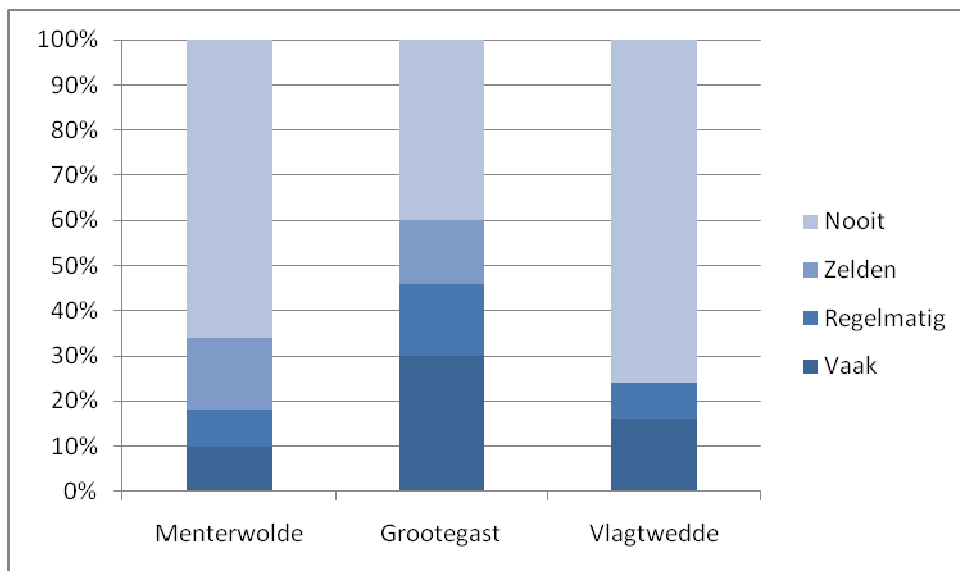
Ten tweede is de levensstijl van jongeren anders dan dat vroeger het geval was. Volgens Veneman gaan jongeren tegenwoordig veel vaker tot 's avonds laat uit. Hierdoor hebben jongeren vaak geen zin om 's ochtends op zondag weer in de kerk te zitten. Vroeger deed men dat minder, wat dat was eigenlijk niet gepast. Bovendien heeft van Bruggen (2010) meer ook het idee dat de kerk door jongeren ouderwets gevonden wordt. Het op een ouderwetse manier invullen van een dienst trekt volgens hem geen jongeren meer. De jeugd wil liever snelle en hippe muziek, veel kabaal en instrumenten. Maar belangrijker is de verbeterde economische situatie en de toegenomen welvaart na de Tweede Wereldoorlog (Duijvendak, 2009). Dit had invloed op de organisatie van het leven van mensen. Volgens Den Boer (2008) zijn binnen een geïsoleerd gebied de bewoners sterk op elkaar aangewezen. Jongeren op het platteland hebben vaak een auto, zijn mobieler en zijn hierdoor minder geïsoleerd in vergelijking met vroeger en ligt de wereld aan hun voeten. Men is vandaag de dag veel vrijer in het doen en laten en volgens van Bruggen (2010) is dat de jongeren wegtrekken uit de regio voor studie en werk ook een oorzaak voor het wegblijven van de jongeren in de kerk. Bovendien hebben mensen het volgens Veneman (2010) erg druk tegenwoordig. Ouders zijn bijna verplicht om beide te werken en hebben hierdoor minder tijd en aandacht voor het gezin. Hierdoor hebben gezinnen volgens Bultsma (2010) geen zin om dan ook nog eens zondag naar de kerk te moeten. In Grootegast spelen dezelfde processen volgens Jellema (2010). Ook in deze gemeente laten jongeren het afweten. Maar in Grootegast is de sociale druk volgens Jellema (2010) waarschijnlijk wat hoger dan in de andere gemeenten en zijn er volgens figuur 4.2 demografisch gezien meer jongeren in Grootegast dan in Menterwolde en Vlagtwedde.

Volgens Bultsma (2010) hebben we het in Nederland misschien wel te goed en zijn we te verwend in Nederland om de kerk nodig te hebben. Volgens Herbert (2003) verliezen religieuze instituties hierdoor steeds meer grip op verschillende deelterreinen van de samenleving. Vroeger was men afhankelijk van de kerk voor zorg en bejaardenhuizen. Sinds de Tweede Wereldoorlog is er in Nederland de verzorgingsstaat (Bax, 1988). Doordat de overheid eigenlijk allerlei taken van de kerk ging overnemen werd de rol van de kerk overbodig. Bultsma (2010) zegt dat een paar kilometer over de grens in Duitsland de kerk nog wel belangrijk is. De verzorgingsstaat is veel minder ver doorgevoerd en hierdoor heeft de kerk haar sociaal/maatschappelijk relevantie weten te behouden. Dit omdat allerlei instituten en organisaties bij de kerk waren onder gebracht.

Gemeenschapsgedrag:

Volgens Thompson (1986) is religie een krachtige en belangrijke kracht binnen een samenleving en kan dus zorgen voor een sterk gemeenschapsgevoel. Binnen een sterke samenleving doet men over het algemeen veel aan vrijwilligerswerk, heeft men over het algemeen een sterk verenigingsleven, een hecht gemeenschapsgevoel en een sterke buurtbetrokkenheid. In de drie onderzochte gemeenten is gekeken naar in hoeverre sprake is van de bovengenoemde factoren. Allereerst is er gekeken naar de mate waarin men zich bezighoudt met vrijwilligerswerk. In alle gemeenten is de grootste groep de mensen die nooit iets aan vrijwilligerswerk doen. Vooral in Vlagtwedde en Menterwolde is dit aantal groot. In Grootegast valt het nog enigszins mee, en is er ook nog een flinke groep mensen die juist wel actief hier in is. Veel oudere mensen doen momenteel niet actief aan vrijwilligerswerk, maar zeggen dit wel altijd gedaan te hebben.

Figuur 5.9: Mate van vrijwilligerswerk per gemeente

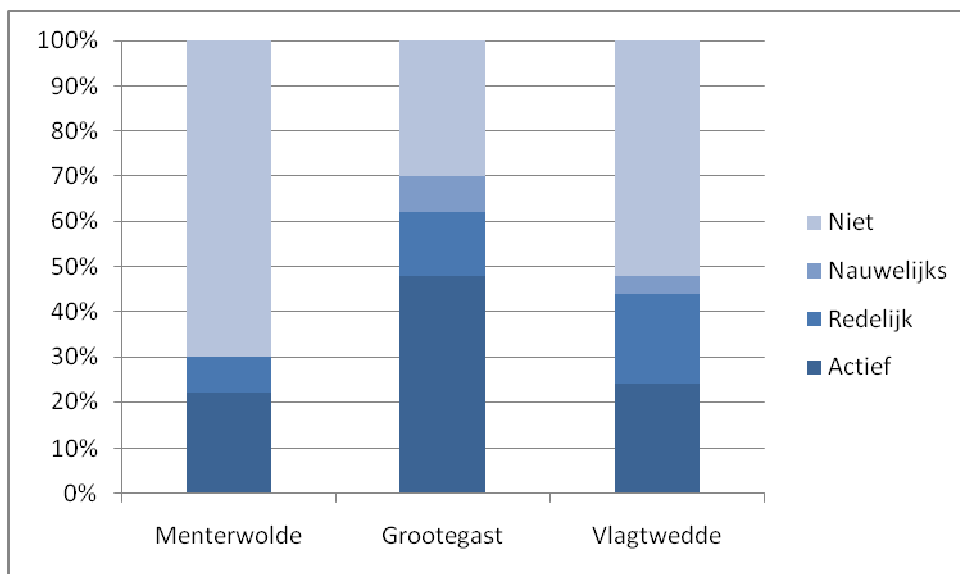
Bron: J.Heslinga (2010)

Uit het interview met Bultsma (2010) blijkt dat vandaag de dag over de hele breedte van de samenleving mensen het erg moeilijk vinden om verbanden aan te gaan en zeker voor een langere periode. Niet alleen de kerk heeft hiermee te maken. De hedendaagse samenleving is volgens Bultsma (2010) meer individualistisch en mensen durven alleen korte en overzichtelijke verbanden aan te gaan. Bovendien is volgens hem welstand achteruitgang ook slecht voor de participatie.

Tijdens een economische crisis heeft men namelijk minder tijd om zich in te zetten voor de samenleving.

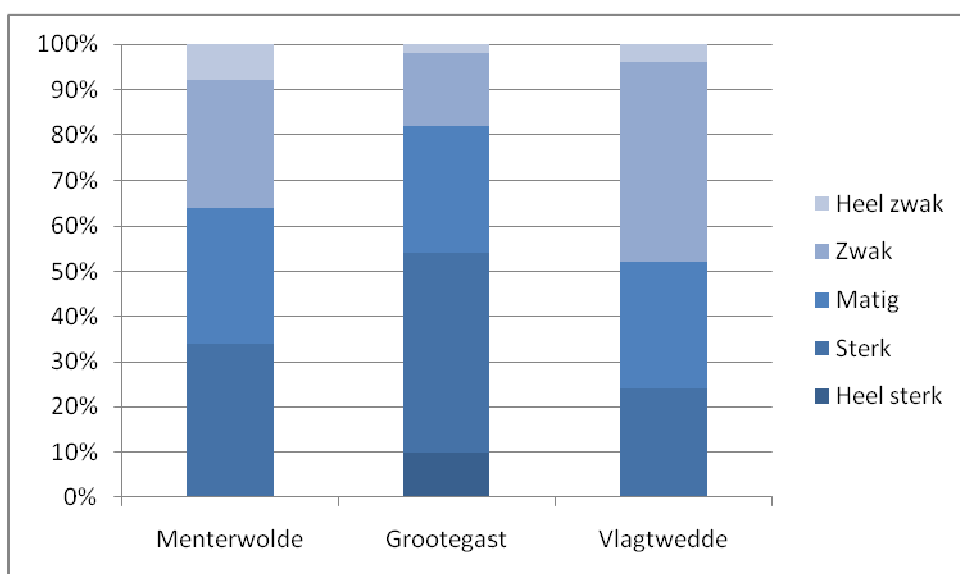
De mate waarin mensen actief zijn binnen het verenigingsleven binnen de gemeente laat een soortgelijk beeld zijn als de mate van vrijwilligerswerk. Volgens Durkheim (Fields, 1995) hebben mensen in een sterke samenleving een gevoel van *'sense of commitment and belonging'*. Maar in Menterwolde en Vlagtwedde is een groot deel van de mensen niet actief bij het verenigingsleven binnen de gemeente. In Grootegast echter geeft bijna de helft van de ondervraagden aan dat ze actief zijn bij het verenigingsleven in de gemeente.

Figuur 5.10 | In welke mate bent u actief in het verenigingsleven binnen uw gemeente?

Bron: J.Heslinga (2010)

Figuur 5.11 | Gemeenschapsgevoel per gemeente

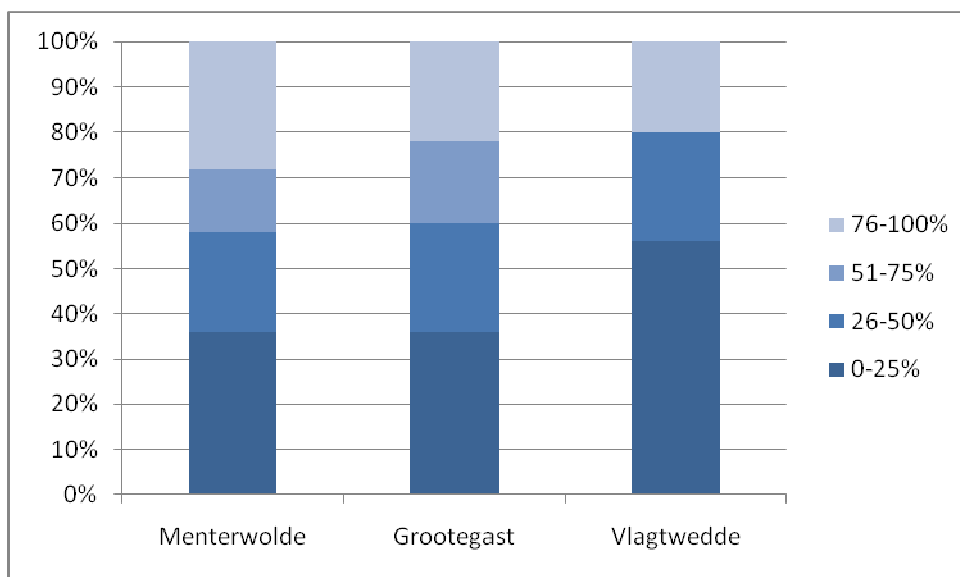

Bron: J.Heslinga (2010)

Het gemeenschapsgevoel gaat over hoe de ondervraagden de sociale cohesie ervaren binnen de gemeente. Wat opvalt, is dat er binnen de gemeenten verschillend wordt gedacht over hoe sterk of hoe zwak het gemeenschapsgevoel is.

Met betrekking tot de cohesie op kleinere schaal, ofwel hoe de mensen het gemeenschapsgevoel ervaren in hun eigen straat, zijn de verschillen veel kleiner tussen de gemeenten. Er is gevraagd welk deel van de mensen in de straat (de tien huizen die het meest dichtbij zijn) men wekelijks spreekt. Uit onderstaande grafiek blijkt dat Menterwolde en Grootegast een overeenkomstig beeld vertonen met betrekking tot buurtcohesie. In Vlagtwedde spreekt de helft van de ondervraagden 0 tot 25 procent van de mensen in de straat.

Figuur 5.12 | Welk percentage van u buurt spreekt u wekelijks?

Bron: J.Heslinga (2010)

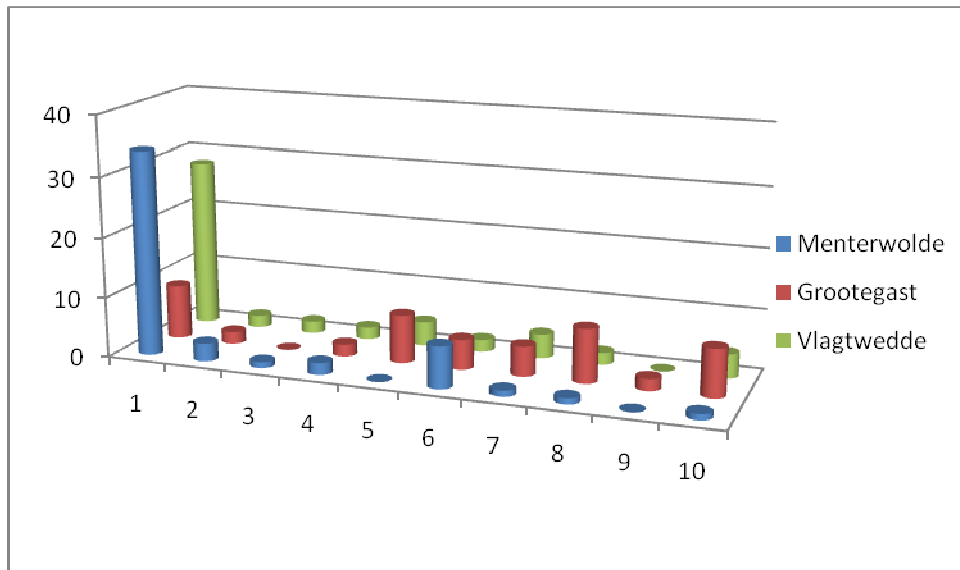
5.3.2 Religieuze waarden:

Volgens Bultsma (2010) is het noodzakelijk om een onderscheid te maken tussen de kerk en het geloof. Dit onderscheid is natuurlijk niet scherp te stellen. Maar aan de ene kant is er de institutionele organisatie die de kerk is en aan de andere kant de aanwezigheid van concreet gelovige mensen. Aan de ondervraagden is voorgelegd in welke mate zij aan de ene kant de kerk en aan de andere kant het geloof belangrijk vinden in hun leven. In Menterwolde is het belang van de kerk erg laag. Het merendeel van de ondervraagden gaf aan de kerk totaal niet belangrijk te vinden. In Vlagtwedde is een soortgelijk beeld te constateren. De gemeente Grootegast geeft een meer divers beeld. Er is een aantal mensen waarvoor de kerk totaal niet belangrijk is, maar ook een aantal die de kerk het allerbelangrijkste vinden in hun leven. Daartussen zit ook nog een aantal mensen voor wie de mate van belangrijkheid zo rond het gemiddelde zit.

Aan de andere kant is ook gekeken naar belang van het geloof. Hierover is men over het algemeen wat positiever. In elke gemeente wordt het geloof als belangrijker gezien dan de kerk. Dit blijkt uit onderstaande grafiek. In de gemeente Menterwolde is dit verschil erg klein. Er is nog steeds een heel grote groep die niets met het geloof heeft. In de gemeente Vlagtwedde is deze groep ook nog steeds het grootste, maar is wel veel kleiner. Er is een groot aantal mensen voor wie het geloof toch wel

redelijk belangrijk is in hun leven. Maar in Grootegast is het belang van het geloof wel groot. Voor bijna iedereen in die gemeente is het geloof redelijk tot heel belangrijk.

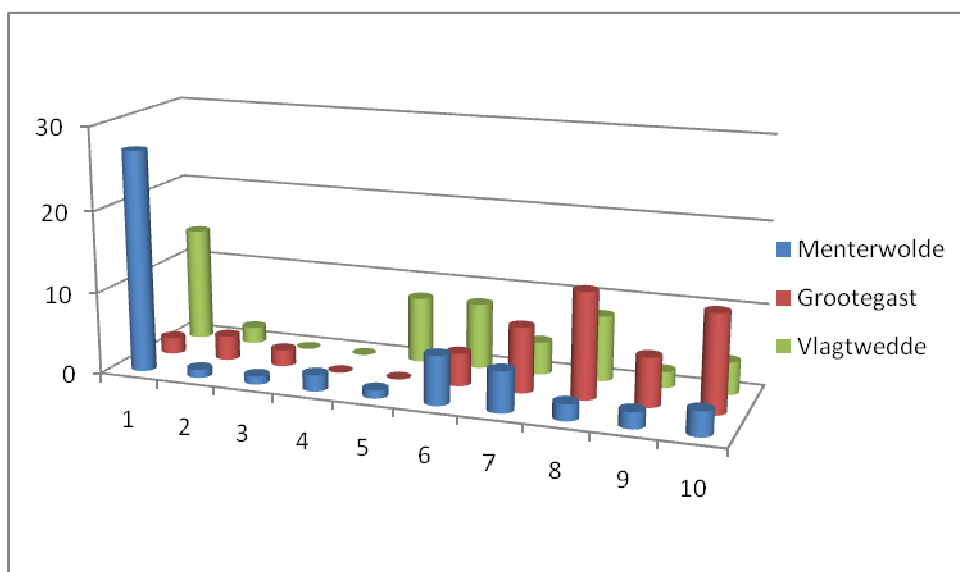
Figuur 5.13 | Hoe belangrijk is de kerk in uw leven?

Bron: J.Heslinga (2010)

In alle drie de cases komt naar voren dat de respondenten het geloof positiever waarderen, dan de kerk. De *'differentiation thesis'* van Woolhead & Head (2009) vindt bij dit feit aansluiting. De kerk lijkt men niet meer zo belangrijk en zal langzamerhand uit het publieke leven verdwijnen, maar dat het geloof van belang blijft in het private leven van mensen. Volgens Van Bruggen (2010) willen mensen graag bezig zijn met het spirituele, maar dat heeft vandaag de dag een andere invalshoek gekregen in de vorm van yoga of iets anders, maar niet meer het christendom.

Figuur 5.14 | Hoe belangrijk is het geloof in uw leven?

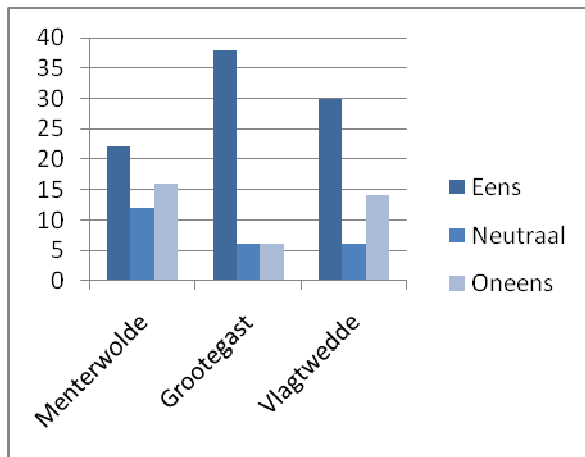
Bron: J.Heslinga (2010)

5.3.3 Religieuze overtuigingen:

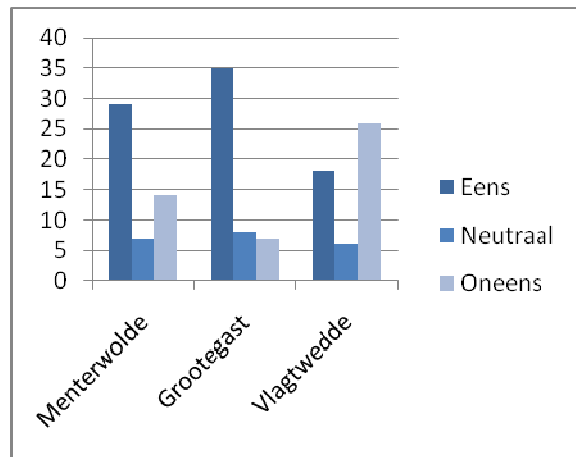
Na religieuze participatie en religieuze waarden is er ook gekeken naar de religieuze overtuigingen de respondenten in de onderzochte gemeenten hebben. Op deze manier is onderzocht welke invloed religie heeft op de opvattingen die mensen hebben over bepaalde thema's. Aan de hand van een aantal stellingen over een aantal onderwerpen is gekeken naar in hoeverre de respondenten het hier mee eens of oneens waren. Allereerst is gevraagd in hoeverre men het eens of oneens is met de stelling dat er leven na de dood is. Wat meteen opvalt, is dat in elke gemeente de meeste mensen het met deze uitspraak eens zijn. Of men nou wel of niet naar de kerk gaat, veel mensen geloven dat er leven na de dood is of in ieder geval iets is. Dit lijkt op een *'invisible religion'* zoals Luckmann (1990) dit stelt in het theoretisch hoofdstuk. Men creëert een eigen geloofstelsel waarvan een groot deel verborgen is en niet tot uiting komt in een institutionele vorm. Over de stelling dat vrouwen niets te zoeken hebben in de politiek zijn alle respondenten het met elkaar eens. Alle respondenten waren het namelijk niet eens met deze stelling. In zowel Grootegast als in Menterwolde is de zondagsrust heilig. In beide gevallen is men het eens met de stelling dat op zondag de winkels gesloten moeten zijn. In Grootegast is dit echter meer een principe kwestie, terwijl de meeste ondervraagden in Menterwolde redeneren vanuit het arbeidersperspectief en vinden dat de arbeiders ook wel eens rust mogen in de week, omdat ze elke dag al moeten werken. Bovendien zijn de winkels ook op zaterdag geopend en zijn er koopavonden. Hierdoor is het volgens velen niet noodzakelijk om ook op zondag winkels open te hebben. Uit onderstaande grafiek blijkt dat in Vlagtwedde de meningen wat meer verdeeld zijn. Over algemeen vindt men in Vlagtwedde dat winkeliers zelf de keuze moeten maken of ze open willen zijn of niet. Ook is er aan de respondenten voorgelegd hoe zij aankijken tegen ethische zaken zoals euthanasie. Uit de steekproef blijkt dat in Menterwolde en Vlagtwedde men het oneens is met de stelling dat euthanasie verboden moet worden. In de gemeente Grootegast is er ook een behoorlijk groep niet met de stelling eens, alleen ligt dit percentage wel een stuk lager dan in de andere twee gemeenten. Maar een aantal mensen in Grootegast geeft aan dat de mens zich niet met het werk van god moeten bemoeien en zijn het met de stelling eens. Sommige mensen in Grootegast zeggen het een erg moeilijke stelling te vinden, omdat euthanasie aan de ene kant door het geloof wordt afgekeurd. Maar aan de andere kant vinden deze mensen het ook onmenselijk om iemand weg te laten kwijnen en daarom vinden ze dat euthanasie in het uiterste geval wel moet kunnen. Hierdoor hebben deze mensen voor neutraal gekozen.

Tot slot is er nog aan de respondenten voor gelegd wat zij vinden van kinderinenting. Uit de literatuur blijkt dat op de *'bible belt'* door veel streng gereformeerden dit gezien wordt als iets slechts. Deze mensen laten hun kinderen daarom ook niet inenten tegen kinderziekten als mazelen en bof. In de onderzochte gemeenten vindt bijna iedereen dat het inenten van kinderen tegen ziekten juist wel een goede zaak is. Alleen in Grootegast is er een kleine groep die het vaccineren van kinderen geen goed idee lijkt. Maar over het algemeen wordt er over euthanasie en vaccineren niet heel conservatief gedacht. Mensen gebruiken vaker wetenschappelijk-rationele discoursen om voor het verklaren van verschijnselen in plaats van dit te baseren op geloof in een bovennatuurlijk wezen (Herbert, 2003).

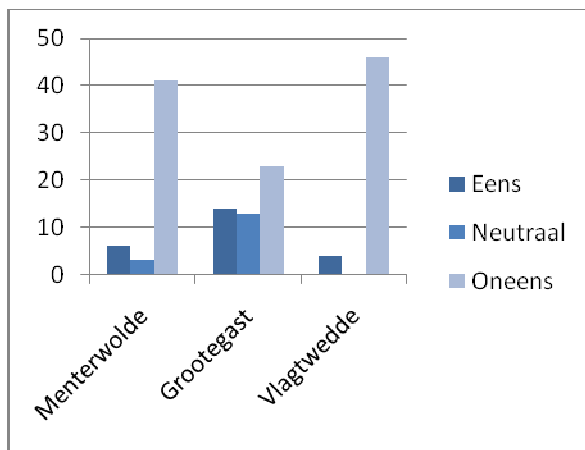
Figuur 5.15 | Er is leven na de dood

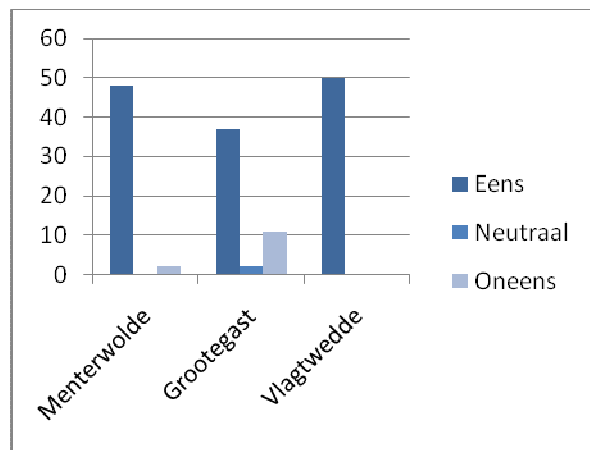
Figuur 5.16 | Zondagsrust

Figuur 5.17 | Euthanasie zou verboden moeten worden

Figuur 5.18 | Vaccineren kinderen is een goede zaak

Bron: Enquête J.Heslinga (2010)

5.3. 4 Krimp:

In hoofdstuk twee van dit onderzoek heeft Herbert (2003) het over 'societalization'. Volgens deze theorie worden kleine leefgemeenschappen steeds schaarser door het toenemende stedelijk leven. Dit komt volgens Herbert (2003) door ruraal-urbane migratie en veranderende werkpatronen. Doordat veel mensen naar de steden trekken voor werk, studie of andere redenen blijven er steeds minder mensen in kleine gemeenschappen wonen en wordt volgens Herbert (2003) de rol van religie minder belangrijk. Uit de interviews blijkt dat krimp in alle gemeenten een probleem is. Door de krimp neemt de druk op alle voorzieningen toe, omdat er steeds minder mensen zijn om het voorzieningenniveau op peil te houden. Daarbij komt ook nog eens dat het vaak de jongeren zijn die wegtrekken. Volgens Van Bruggen (2010) zijn het de slimme, jonge mensen die wegtrekken en hierdoor komen er ook geen jonge gezinnen. Dit heeft volgens Van Bruggen (2010) gevolgen voor alle voorzieningen op het platteland, dus ook op de kerken. Krimp lijkt een soort versterkend effect te zijn van de moderniseringsprocessen die Herbert (2003) noemt in de theorie. Het is opvallend dat de gebieden waar krimp zich het sterkst voordoet (kaart 4.5), grofweg dezelfde gebieden zijn als waar de ontkerkelijking sterk heeft plaats gevonden. In alle drie de gemeenten geeft men aan dat er

veel samengewerkt wordt tussen de verschillende kerkelijke gezindten en sluit Jellema (2010) fusies tussen kerken niet uit, om de krimp het hoofd te kunnen bieden.

5.4 Identiteit:

In dit onderzoek is ook gekeken naar welke beeldvorming er over de gebieden bestaat. Zo wordt er een onderscheid gemaakt tussen aan de ene kant hoe de bewoners hun gemeente zelf ervaren (identiteit) en hoe de gemeente door andere mensen gezien wordt (imago)

Binnen de culturele geografie is identiteit een belangrijk begrip. Volgens Groote et al. (2000) worden identiteiten door mensen aan gebieden toegeschreven en zijn geen natuurlijke of objectieve eigenschappen van een gebied. Identiteiten zijn allemaal sociaal geconstrueerd. Om er achter te komen welke identiteit de inwoners van de te onderzoeken gemeenten zichzelf toeschrijven is aan hen gevraagd om hun woongemeente te karakteriseren in drie woorden die hen als eerste te binnen schieten. Deze associaties zijn ingevoerd in het programma MAXQDA en vervolgens gecodeerd om een meer algemeen beeld te kunnen schetsen van hoe de inwoners van de verschillende gemeenten hun eigen woongemeente karakteriseren.

Tabel 5.1 | Gecodeerde associaties per gemeente

	Vlagtwedde	%	Grootegast	%	Menterwolde	%
Leefbaarheid	11	17	20	26	35	41
Sociale cohesie	15	24	12	16	9	10
Uiterlijke kenmerken	12	19	10	13	6	7
Sfeer	16	25	17	22	24	28
Religie	2	3	5	6	0	0
Overige	7	11	13	17	12	14
Totaal	63	100	77	100	86	100

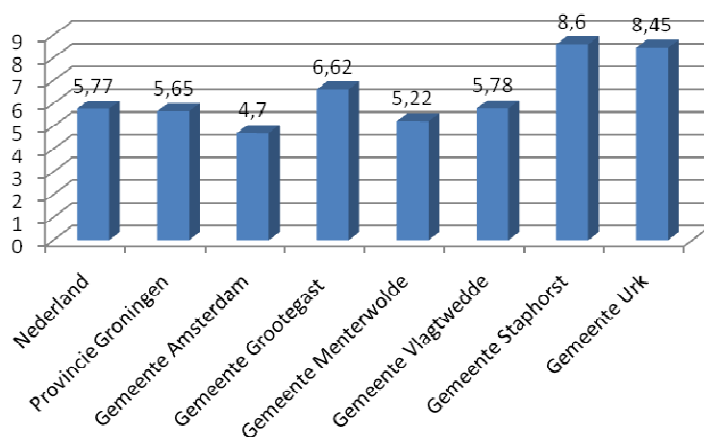
Bron: J. Heslinga (2010)

In bovenstaande tabel staat een overzicht van de door de respondenten genoemde associaties. De ondervraagden in de gemeente Vlagtwedde geven vooral aan dat hun gemeente zich kenmerkt door sociale cohesie, maar men associeert de gemeente dan vooral met negatieve woorden als: weinig cohesie, geen saamhorigheid, ieder voor zichzelf. Met betrekking tot de sfeer in de gemeente vinden mensen de sfeer in de gemeente vooral rustig, goed en vriendelijk. De gemeente Grootegast kenmerkt zich volgens haar inwoners vooral door de leefbaarheid en de sfeer in de gemeente. Bij leefbaarheid kenmerkt de gemeente zich door prettig wonen, goede voorzieningen en aan de andere kant ook lawaaiig en druk. De sfeer is over het algemeen volgens vele mensen vriendelijk, knus, gezellig. Kenmerken die bij sociale cohesie veel worden gehoord zijn hecht, gastvrij en sociaal. In Grootegast is er ook zes procent die de gemeente religieuze eigenschappen toekennen. Wat opvalt in Menterwolde, is dat de ondervraagden hun woongemeente voor een groot deel, namelijk 41 procent, associëren met leefbaarheid. Vaak genoemde woorden worden zijn voorzieningloos, gebrek aan winkels, weinig leven. Maar er zijn ook positieve associaties te vinden zoals, goed wonen en goed bereikbaar. Verder associeert 28 procent van de ondervraagden hun woongemeente met de sfeer die er hangt. Vaak genoemde woorden zijn dan ook: gezellig, rustig, vriendelijk en gemoedelijk. Verder associeert men de gemeente in mindere mate met de uiterlijke kenmerken en sociale cohesie en totaal niemand associeert Menterwolde met religie.

5.5 Imago

Er is ook gekeken naar welke imago de te onderzoeken gebieden hebben. Volgens Barke & Harrop (1994) wordt met imago bedoeld hoe een plek van buitenaf gezien wordt. Imago is niet gebaseerd op feiten, maar op verhalen (Barke & Harrop, 1994) en in dit onderzoek dus op beeldvorming. Er is aan respondenten gevraagd om een aantal plekken in Nederland te becijferen op hoe religieus de respondent denkt dat de plaatsen zijn op een schaal van 'een' tot 'tien'. Wanneer 'een' wordt gegeven, wil dit zeggen dat de respondent de plaats als totaal niet religieus ervaart. Een tien aan de andere kant, betekent juist dat deze plaats als heel erg religieus ervaren wordt. De te onderzoeken plaatsen zijn: Nederland, Provincie Groningen, Gemeente Amsterdam, Gemeente Grootegast, Gemeente Menterwolde, Gemeente Vlagtwedde, Gemeente Staphorst en de Gemeente Urk.

Figuur 5.19 | Religieuze becijfering per plaats

Bron: J. Heslinga (2010)

Uit figuur 5.19 blijkt in ieder geval dat wanneer er gekeken wordt naar de gemiddelde becijfering van de plaatsen. De plaatsen Urk en Staphorst staan bij veel mensen als heel religieus bekend, zij krijgen beide namelijk een gemiddelde waardering van boven de 8,5. Dit zijn plaatsen die vaak in de landelijke media vaak bestempeld worden als 'zwaar religieus'. Van de onderzochte cases is Menterwolde het minst religieus van de drie gemeenten. De gemeente Menterwolde scoort een 5,22. Vlagtwedde wordt als vrij gemiddeld religieus beschouwd. Vlagtwedde scoort gemiddeld een 5,78 en dat is volgens de respondenten ook het gemiddelde cijfer van Nederland. Grootegast wordt ervaren als de meest religieuze gemeente van de drie onderzochte gemeenten. Maar ondanks dat de gemeente een 6,62 scoort, wordt de gemeente niet zo religieus ervaren als plaatsen als Staphorst en Urk.

5.6. Tot slot

Om de resultaten wat meer te structuren is getracht door middel van onderstaand analyseschema (tabel 5.3) de resultaten overzichtelijker te maken.

Tabel 5.3 | Analyseschema

	Menterwolde	Vlagtwedde	Grootegast
<i>Inventarisatie:</i>			
B & W	-	-	+
Raadszetels	-	-	0
Overige verenigingen	+	+	+
Toneelverenigingen	--	--	--
Zangverenigingen	+	+	+
Muziekverenigingen	--	+	+
Scholen	-	+	+
Kerken	-	++	+
<i>Enquête:</i>			
Opkomst met verkiezingen	+	+	++
Religieus stemgedrag	--	--	+
Kerkelijke stroming	--	0	+
Kerkgang	--	-	0
Vrijwilligerswerk	--	--	0
Verenigingsleven	-	-	+
Gemeenschapsgevoel	-	-	+
Buurtbetrokkenheid	0	-	0
Invloed kerk op de gemeente	--	-	+
Belang van de kerk	--	--	0
Belang van het geloof	--	0	+
Leven na de dood	0	+	++
Zondagsrust	+	-	++
Euthanasie	--	--	0
Vaccineren	--	--	-

Hoofdstuk 6: Conclusie

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal antwoord worden gegeven op de hoofd- en deelvragen die zijn gesteld aan het begin van het onderzoek. In paragraaf 6.2 zal aan de hand van de theorie en praktijk van dit onderzoek, antwoord worden gegeven op de uit de inleiding afkomstige deelvragen. Vervolgens zal in paragraaf 6.3 een antwoord gegeven worden op de hoofdvraag die centraal staat in dit onderzoek. Tot slot wordt in paragraaf 6.4 de methodologie geëvalueerd. Er zal dan gekeken worden naar zaken die mogelijk anders hadden gekund in dit onderzoek

6.2 Beantwoording van de deelvragen:

In deze paragraaf zullen de deelvragen worden beantwoord. De uitspraken met betrekking tot de beantwoording van de deelvragen zijn afkomstig uit de resultaten.

1. Welke religieuze patronen zijn er te vinden in de provincie Groningen en hoe vallen deze te verklaren?

De provincie Groningen is een provincie waarbinnen een de ruimtelijke religieuze patronen van elkaar afwijken. Op basis van het aantal stemmers op de ChristenUnie en De SGP in 2010 (afgebeeld op kaart 2.1 en 2.2) het confessionele stemgedrag door de jaren heen (figuur 4.1) kan gesteld worden dat in de gemeenten in het oosten van de provincie Groningen men over het algemeen weinig stemt op een partij met een religieuze grondslag. In het westen van de provincie stemt men vaker op een confessionele partij. Op basis hiervan zou gesteld kunnen worden dat de gemeente Grootegast religieuzer is dan Menterwolde en Vlagtwedde. Dit is te kort door de bocht.

2. Hoe zijn de religieuze patronen terug te vinden in het dagelijks leven en organisaties?

Wanneer er gekeken wordt naar in hoeverre deze patronen terug komen in allerlei organisaties en verenigingen binnen de verschillende gemeenten wordt het beeld van een gelovig westen en een ongelovig oosten wel iets genuanceerder. De politieke samenstelling is een goede afspiegeling van de verkiezingsuitslagen in de gemeenten. In Grootegast zijn de confessionele partijen aan de macht en in de andere twee gemeenten niet. Opvallend is dat in grote lijnen de drie gemeenten vrijwel een gelijke verhouding hebben tussen confessionele en niet confessionele verenigingen. Uitzondering zijn de muziekverenigingen in Menterwolde. De scholen in Grootegast en Vlagtwedde hebben voor een groot deel een confessioneel karakter. Dit is in Menterwolde precies omgekeerd. Tot slot is opvallend dat niet Grootegast, maar Vlagtwedde op papier het meeste kerken heeft. Wat betreft het onderzoek naar verenigingen en organisaties kan geconcludeerd worden dat in vergelijking met de cijfers, het beeld van Menterwolde als een gemeente waar de invloed klein is grotendeels klopt. Vlagtwedde is volgens de cijfers niet religieus, maar op basis van de inventarisatie van verenigingen en organisaties is de invloed van religie op bijna alle terreinen even groot als in Grootegast.

Ook is de mening en het gedrag van de inwoners met betrekking tot religie onderzocht. Op politiek gebied is de invloed van religie goed merkbaar. Uit dit onderzoek blijkt dat mensen die zich tot een kerkelijke gezindte rekenen ook vaak religieus stemmen. In Grootegast is de invloed van religie op de politiek dus groter dan in de twee andere gemeenten. Dit bevestigt de in deelvraag één gevonden religieuze patronen en de politiek verhoudingen in de gemeenten. In Grootegast rekent een groot

aantal zich tot een kerkelijke gezindte of stroming, maar de hoeveelheid mensen dat daadwerkelijk naar de kerk gaat ligt een stuk lager. Het lijkt erop dat mensen hier voornamelijk kerkelijk zijn in naam. In Menterwolde en Vlagtwedde heeft de kerk veel minder invloed, dit blijkt wanneer er gekeken wordt naar de kerkelijke stromingen en de kerkgang in die gemeenten. Ondanks de verschillen, hebben de gemeenten met dezelfde problemen te maken. De trouwe kerkgangers zijn voornamelijk ouderen en de jongeren laten het voornamelijk afweten. Hierdoor lopen de ledenaantallen terug, maar ook de inkomsten uit giften en donaties.

Wat betreft de sociale cohesie is op basis van dit onderzoek religie wel van invloed op de samenleving. In het religieuze Grootegast doet men meer aan vrijwilligerswerk en is men actiever in het verenigingsleven van de gemeente. Ook ervaart men in Grootegast het gemeenschapsgevoel in de gemeente hoger dan de andere twee gemeenten. Een uitzondering is de buurtbetrokkenheid. In alle onderzochte gemeenten gaan mensen ongeacht de mate van kerkelijkheid toch met mensen uit de nabije buurt om. Dit zijn vaak overzichtelijke banden tussen mensen, waar Bultsma (2010) het over had. Belangrijk is ook het verschil tussen kerk en geloof. Uit dit onderzoek blijkt dat men in alle gemeenten het geloof positiever waardeert dan de kerk. Ook hier komt uit naar voren dat in Grootegast zowel de kerk als het geloof positiever waardeert dan in Vlagtwedde en Menterwolde. Hieruit valt te concluderen dat er in alle gebieden een transformatie plaats vindt van religie in het publieke domein naar het private domein. Dit komt overeen met wat Luckmann (1967) stelt in het theoretische hoofdstuk. Ook valt de te concluderen dat mensen mede door de verzorgingsstaat en de betere economische situatie de kerk als instituut niet meer nodig hebben.

Ook is er gekeken naar de welke invloed religie heeft op de opvattingen die mensen hebben over bepaalde thema's als leven na de dood, zondagsrust, euthanasie en vaccinaties. Religie is wel van invloed zo blijkt uit de resultaten, maar de verschillen zijn niet extreem.

3. Hoe belangrijk is de rol van religie voor de identiteit van Groningers?

Over het algemeen wordt religie niet als heel belangrijk ervaren binnen de identiteit van Groningers. Uit dit onderzoek is gebleken dat een heel klein deel van de ondervraagde mensen zijn of haar woongemeente associeerde met religie. Alleen in Grootegast werd de eigen gemeente een aantal keer als een christelijke/conservatieve gemeente beschouwd en slechts een enkeling associeerde Vlagtwedde met de Rooms-Katholieke kerk. In Menterwolde had geen van respondenten associaties met religie.

4. Welk imago hebben verschillende gebieden van Groningen in de beleving van mensen?

Kijkend naar het imago dat de verschillende gebieden hebben valt te concluderen dat er wel verschillen zitten tussen de drie onderzochte gemeenten. De gemeente Vlagtwedde ligt rond het Nederlands gemiddelde en Menterwolde daar zelfs nog iets onder. De gemeente Grootegast wordt door de ondervraagden men als religieuzer beschouwd dan de andere twee gemeenten. Maar plaatsen waarmee de 'bible belt' vaak geassocieerd wordt als Urk en Staphorst scoren ook nu erg hoog en hebben dus een religieuzer imago. Op basis van welk imago de gebieden hebben is er ook weer een verschil tussen het oosten en westen van de provincie Groningen, maar een gemeente als Grootegast behoort niet tot de 'bible belt'.

In Vlagtwedde is volgens Bultsma(2010) de invloed van de Rooms-Katholieke kerk op de gemeenten heel klein. Het rooms-katholieke geloof is ten eerste een geïmporteerd geloof en is via Duitse arbeiders naar Vlagtwedde gekomen. Vandaag de dag is het katholicisme volgens Bultsma (2010) meer een lege huls. Ten tijde van de verzuiling was de katholieke groepsidentiteit een belangrijk motief om naar de kerk te komen en ten tijden van ontzuiling kwam dit motief te vervallen.

6.3 Beantwoording van de hoofdvraag

De antwoorden op de hiervoor behandelde deelvragen leiden tot een antwoord op de hoofdvraag die in dit onderzoek centraal gestaan heeft.

Wat is de invloed van religie op het dagelijks leven in de samenleving in ruraal Groningen?

Er kan geconcludeerd worden dat de factor religie van invloed is op het dagelijks leven in de rurale samenleving van de provincie Groningen. Op basis van dit onderzoek kan gesteld worden dat in Grootegast de invloed van religie groter is op sociale cohesie binnen de samenleving dan in Menterwolde of Vlagtwedde. In deze gemeenten heeft religie minder invloed op de samenleving. Mensen in Grootegast zijn eerder geneigd tot vrijwilligerswerk, zijn actiever in het verenigingsleven en ervaren het gemeenschapsgevoel in de gemeente sterker in vergelijking met de andere gemeenten. Ook vinden de mensen in Grootegast zowel de kerk als het geloof belangrijker in hun leven, dan in Menterwolde en Vlagtwedde. Tot slot zijn de opvattingen van de mensen in Grootegast 'religieuzer' dan in Menterwolde Vlagtwedde. Dit duidt wederom op een sterkere invloed van religie in Grootegast.

De drie gemeente maken ondanks de verschillen dezelfde processen van modernisering door en hebben dezelfde problemen. Alleen de mate waarin is verschillend. Zo is in alle gemeenten de kerkgang vrij laag. Door de verzorgingsstaat hebben mensen namelijk de kerk niet meer nodig en verliest de kerk haar maatschappelijke significantie op verschillende terreinen zoals Bruce & Wallis (2009) stellen. Ook worden mensen steeds slimmer en meer mobiel. Hierdoor zijn het voornamelijk ouderen die nog naar de kerk gaan en jongeren laten het afweten. Bevolkingskrimp is hier mogelijk een versterkende factor voor, omdat steeds meer jonge mensen wegtrekken.

In de gemeente Grootegast is de invloed van religie dus groter. Maar in vergelijking tot bekende 'bible belt' gemeenten zoals Urk of Staphorst is de gemeenten Grootegast wel gematigder. Ook met betrekking tot de beeldvorming rond de gemeenten valt te concluderen dat zowel inwoners als buitenstaanders Grootegast iets religieuzer zien dan Menterwolde en Vlagtwedde, waar de gemeenten niet als religieus gezien worden.

Op basis van dit onderzoek is religie nog steeds van belang voor de sociale cohesie, en kan religie functioneren als smeermiddel binnen de samenleving. Op basis van dit onderzoek kan dus gesteld worden dat in gebieden waar men religieus is de sociale samenhang sterker is.

Terugkijkend naar de literatuur ligt er nog de vraag of de religie aan het afnemen is of dat er een transformatie plaatsvindt. Op basis van dit onderzoek ligt het antwoord waarschijnlijk ergens in het midden. Aan de ene kant zijn er duidelijke signalen dat religie (en voornamelijk de kerk) haar maatschappelijke significantie verliest door processen van modernisering zoals Herbert (2003) deze onderscheidt. Aan de andere kant zegt Durkheim dat religie iets eeuwig heeft en zal het nooit helemaal verdwijnen, maar dat religie een transformatie doormaakt van de publieke naar de private ruimte. Religie neemt volgens denkers als Hunt (2002) dus niet af, maar ondergaat een proces van individualisatie, waarbinnen mensen zelf op zoek gaan naar hun verlossing en betekenis. Kortom, in de toekomst zal de maatschappelijke significantie van religie vermoedelijk verder afnemen, maar zullen mensen religie wel behouden voor hun emotionele en intellectuele behoeften en de zoektocht naar betekenis in welke vorm dan ook.

6.4 Reflectie op methodologie

Na het uitdenken, uitvoeren en uitwerken van een masterscriptie is het goed om terug te kijken hoe dit proces verlopen is. Om dit goed te kunnen doen is het noodzakelijk om terug te kijken op de methodologie en dit te vergelijken met hoe het proces werkelijk is verlopen. Een aantal zaken ging niet zoals bedacht.

Allereerst was er weinig verschenen in de media over de onderzochte gemeenten en al helemaal niets dat met religie te maken had. Dat kan natuurlijk ook een resultaat zijn, maar dat zou niet heel erg betrouwbaar zijn om dat aan te nemen. Daarom is het deel over media representaties komen te vervallen en is er met een andere methode gewerkt om het imago van de drie gemeenten te onderzoeken.

Ten tweede waren de enquêtes wat aan de lange kant en hadden soms meer het karakter van korte interviews. Er zaten veel vragen in en sommige vragen vonden mensen wel lastig om te beantwoorden. Bijvoorbeeld de vraag over het religieuze imago van verschillende plaatsen. Het voordeel van een uitgebreide enquête is veel data. Het nadeel is dat het geduld van zowel de respondent als onderzoeker wel eens op de proef gesteld werd en dat het houden van enquêtes heeft erg veel tijd in beslag heeft genomen.

Tijdens het onderzoeken naar de beeldvorming van rond de locatie van 'bible belt' viel al snel op dat sommige respondenten te weinig geografische kennis in huis hebben om dit betrouwbaar. Op vraag: 'Waar in uw beleving bevindt zich de *'bible belt'*?', werden soms antwoorden gegeven die niet overeenkwamen met wat de respondenten op het bijgeleverde kaartje intekenden.

Wat betreft de interviews had ik graag nog twee interviews willen doen, zodat er van zowel Grootegast als van Menterwolde twee interviews zijn (zowel een politicus als iemand van de kerk). Het was niet eenvoudig om een afspraak te maken, omdat er vaak niet op mail gereageerd werd. Maar op basis van de enquêtes en interviews is er ondanks dit probleem genoeg data om een uitspraak over de gemeenten te kunnen doen.

Literatuur:

Boeken en artikelen:

Barke & Harrop (1994) *'Selling the industrial town: identity, image and illusion.'* In: J.R. Gold & S.V. Ward, *Place promotion: the use of publicity and marketing to sell towns and regions*, p. 93-114. John Wiley & sons, Chicester.

Bax, E.H. (1988) *Modernization and cleavage in Dutch society. A study of longterm economic and social change.* Groningen: Universiteitsdrukkerij.

Becker, J. & De Hart, J. (2006) *Godsdienstige veranderingen in Nederland: Verschuivingen in de bindingen met de kerken en christelijke traditie.* Sociaal Cultureel Planbureau, Den Haag

Blom, J.C.H. (2000) *'Pillarisation in perspective'*, West European Politics

Brons, L.L. (2005) *Rethinking culture- economic dialectic.* Groningen: PhD thesis Rijksuniversiteit Groningen

Bruce, S. (1992) *Religion and modernization: Socialists and historians debate the secularization thesis.* Oxford University Press

Casanova, J. (1994) *Public religions in the modern world.* The university of Chicago Press

Douglas, N. (1997) *'Political structures, sociale interaction and identity changes in Northern Ireland'* in B. Graham (ed.) *In Search of Ireland: A cultural geography.* London Routledge

Felling, A. et al. (1986) *Geloven en leven: Een nationaal onderzoek naar de invloed van religieuze overtuigingen.* Kerkebosch bv, Zeist

Fields, K.E. (1995) *The Elementary Forms of The Religious Life by Emile Durkheim.* The free press, New York

Flowerdew, R. en D. Martin (2005) *Methods in Human Geography. A guide for students doing a research project.* 2nd edition. Pearson Education Ltd. Harlow, England.

Groote, P., Huigen, P.P.P. & Haartsen, T. (2000), *'Claiming rural identities'*. In: T. Haartsen, P. Groote & P.P.P. Huigen (eds.), *Claiming rural identities: dynamics, contexts, politics*, p. 1-7. Van Gorcum, Assen.

Guiberau, M. (1996) *Nationalisms: The state and the nationalism in the Twentieth century.* Oxford: Polity

Herbert, D. (2003) *Religion and civil society: Rethinking public religion in the contemporary world.* Ashgate publishing Limited, Hampshire, England

Holloway, L. & P. Hubbard (2001), *People and place, the extraordinary geographies of everyday life.* Harlow: Pearson Prentice Hall.

Huigen, P.P.P. (2010), *Collegaantekeningen 'Making Places'*.

Hunt, S. J. (2002) *Religion in western society*. Palgrave, NY

Knox, P. en S.A. Marston (2003) *Human Geography, Places and regions in a global context*. Second Updated edition. Upper Saddle River, Prentice Hall.

Norris, P. & Inglehart, R. (2004) *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge University Press, New York

Pecora, V.P. (2006) *Secularisation and cultural criticism: Religion, nation & modernity*. University of Chicago Press, Chicago

Pellenburg, P.H. (1991), *Identiteit, imago en economische ontwikkeling van regio's*. Geo Pers, Groningen

Pennings, P. (1991) *Verzuiling en ontzuiling: de lokale verschillen. Opbouw en, instandhouding en neergang van plaatselijke zuilen in verschillende delen van Nederland na 1880*. Uitgeversmaatschappij J. H. Kok, Kampen

Putnam, R. D. (2000) *Bowling Alone: The collapse and Revival of American Community*. Simon and Schuster, New York

Saal et al. (1960) *Bedreigd bestaan: De sociale, economische en culturele situatie in Noord-Groningen*. Uitgeverij J. Niemeijer, Groningen

Schmeets, H. (2009) *Religie aan het begin van de 21^e eeuw*. Centraal bureau voor de Statistiek, Den Haag

Tönnies, F. 1988 (original 1887). *Gemeinschaft und Gesellschaft (Community and Society)*. Michigan State University Press

Thompson, I. (1986) *Sociology in focus: Religion*. Longman Group, NY

Overige documenten

Verkiezingsprogramma ChristenUnie Vlagtwedde (<http://vlagtwedde.christenunie.nl> , Gedownload op 19-03-2010)

Verkiezingsprogramma ChristenUnie Menterwolde (<http://menterwolde.christenunie.nl> , Gedownload op 19-03-2010)

Verkiezingsprogramma ChristenUnie Grootegast (<http://grootegast.christenunie.nl> , Gedownload op 19-03-2010)

Verkiezingsprogramma CDA Vlagtwedde (<http://vlagtwedde.old.cda.nl> , Gedownload op 19-03-2010)

Verkiezingsprogramma CDA Menterwolde (www.cda.nl/Menterwolde , Gedownload op 19-03-2010)

Verkiezingsprogramma CDA Grootegast (www.cda.nl/Grootegast , Gedownload op 19-03-2010)

Commentaar: Zwarte dag (Reformatorisch Dagblad 10-06-2010)

http://www.refdag.nl/opinie/commentaar/commentaar_zwarte_dag_1_483976

Gemeentegids Vlagtwedde (<http://gemeentegids.dekleinemedia.nl/vlagtwedde/>) (Bezocht op: 11-06-2010)

Gemeentegids Menterwolde (<http://gemeentegids.dekleinemedia.nl/menterwolde/>) (Bezocht op: 11-06-2010)

Gemeentegids Grootegast (<http://www.grootegast.smartmap.nl/>) (Bezocht op: 11-06-2010)

Websites:

<http://www.nd.nl/beginselverklaring> (Bezocht op: 15-06-2010)

<http://www.protestant.nl/encyclopedie/themas/kerk/bible-belt> (Bezocht op: 15-06-2010)

<http://www.refdag.nl> (Bezocht op: 15-06-2010)

<http://www.rivm.nl/rvp/vaccineren/tegengeluiden/> (Bezocht op: 15-06-2010)

www.verkiezingsuitslagen.nl (Bezocht op: 10-06-2010)

<http://www.nrc.nl/binnenland/verkiezingen2010/article2552508.ece> (Bezocht op: 18-06-2010)

<http://www.nd.nl> (Bezocht op: 24-08-2010)

<http://www.cbs.nl> (Bezocht op: 24-08-2010)

Afbeeldingen:

<http://home.planet.nl/~eljee/Gereformeerd.jpg>

http://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:Locatie_Westerkwartier.png

http://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:Locatie_Oldambt.png

http://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:Locatie_Westerwolde.png

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:2010-P01-Groningen-basisbeeld.jpg>

Programma's

Microsoft Office Word 2007

Microsoft Office Excel 2007

SPSS 16

MAXQDA 10

Bijlage 1 | Tabellen SPSS voor analyse van de afgenomen enquêtes

In deze bijlage zijn alle tabellen te vinden die door SPSS verwerkt zijn. De data uit de tabellen is afkomstig uit de enquêtes die voor dit onderzoek zijn afgenomen. Deze tabellen zijn gekoppeld aan de in de resultaten getoonde grafieken.

1.1 Gaat u stemmen met landelijke verkiezingen?

Count		Gaat u stemmen met landelijke verkiezingen?				
		Altijd	Meestal	Zelden	Nooit	Total
Woonplaats	Menterwolde	37	6	1	6	50
	Grootegast	42	4	0	4	50
	Vlagtwedde	34	4	4	8	50
	Total	113	14	5	18	150

1.2 Bij welke landelijke politieke partij ligt uw voorkeur?

Count		Bij welke landelijke politieke partij ligt uw voorkeur?									
		CDA	PvdA	VVD	SP	GL	CU	PVV	Anders	Geen	Total
Woonplaats	Menterwolde	2	16	3	8	3	5	5	4	4	50
	Grootegast	22	3	6	2	7	6	2	0	2	50
	Vlagtwedde	8	24	4	2	0	0	4	0	8	50
	Total	32	43	13	12	10	11	11	4	14	150

1.3 Tot welke kerkelijke stroming rekent u zich?

Count		Tot welke kerkelijke stroming rekent u zich?							
		Geen	RK	NH	Geref	Gereformeerd (Vrijgemaakt)	PKN	Anders	Total
Woonplaats	Menterwolde	42	0	3	0	3	2	0	50
	Grootegast	12	2	9	6	2	14	5	50
	Vlagtwedde	34	8	0	0	0	8	0	50
	Total	88	10	12	6	5	24	5	150

1.4 Hoe vaak bezoekt u een kerkelijke dienst?

Count		Hoe vaak bezoekt u een kerkelijke dienst?				
		1 keer per week of vaker	1 tot 3 keer per maand	minder dan 1 keer per maand	Zelden of nooit	Total
Woonplaats	Menterwolde	1	4	1	44	50
	Grootegast	17	5	6	22	50
	Vlagtwedde	8	4	0	38	50
	Total	26	13	7	104	150

1.5 In welke mate doet u aan vrijwilligerswerk?

Count		In welke mate doet u aan vrijwilligerswerk?				
		Vaak	Regelmatig	Zelden	Nooit	Total
Woonplaats	Menterwolde	5	4	8	33	50
	Grootegast	15	8	7	20	50
	Vlagtwedde	8	4	0	38	50
	Total	28	16	15	91	150

1.6 In welke mate bent u actief binnen het verenigingsleven?						
Count						
		In welke mate bent u actief binnen het verenigingsleven?				
		Actief	Redelijk	Nauwelijks	Niet	Total
Woonplaats	Menterwolde	11	4	0	35	50
	Grootegast	24	7	4	15	50
	Vlagtwedde	12	10	2	26	50
	Total	47	21	6	76	150

1.7 Hoe zou u het gemeenschapsgevoel in uw leefomgeving willen omschrijven?							
Count							
		Hoe zou u het gemeenschapsgevoel in uw leefomgeving willen omschrijven?					
		Heel sterk	Sterk	Matig	Zwak	Heel zwak	Total
Woonplaats	Menterwolde	0	17	15	14	4	50
	Grootegast	5	22	14	8	1	50
	Vlagtwedde	0	12	14	22	2	50
	Total	5	51	43	44	7	150

1.8 Hoeveel procent van de mensen uit uw straat spreek u wekelijks?						
Count						
		Hoeveel procent van de mensen uit uw straat spreek u wekelijks?				
		0-25%	26-50%	51-75%	76-100%	Total
Woonplaats	Menterwolde	18	11	7	14	50
	Grootegast	18	12	9	11	50
	Vlagtwedde	28	12	0	10	50
	Total	64	35	16	35	150

1.9 Hoe groot is de invloed die de kerk heeft op uw woongemeente?							
Count							
		Hoe groot is de invloed die de kerk heeft op uw woongemeente?					
		Heel groot	Groot	Gemiddeld	Klein	Heel klein	Total
Woonplaats	Menterwolde	0	5	4	30	11	50
	Grootegast	14	18	11	5	2	50
	Vlagtwedde	0	8	16	26	0	50
	Total	14	31	31	61	13	150

1.10 Hoe belangrijk is de kerk in uw leven?												
Count												
		Hoe belangrijk is de kerk in uw leven?										
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Total
Woonplaats	Menterwolde	34	3	1	2	0	7	1	1	0	1	50
	Grootegast	9	2	0	2	8	5	5	9	2	8	50
	Vlagtwedde	28	2	2	2	4	2	4	2	0	4	50
	Total	71	7	3	6	12	14	10	12	2	13	150

1.11 Hoe belangrijk is religie in uw leven?												
Count												
		Hoe belangrijk is religie in uw leven?										
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Total
Woonplaats	Menterwolde	27	1	1	2	1	6	5	2	2	3	50
	Grootegast	2	3	2	0	0	4	8	13	6	12	50
	Vlagtwedde	14	2	0	0	8	8	4	8	2	4	50
	Total	43	6	3	2	9	18	17	23	10	19	150

1.12 Stelling: Er is leven na de dood							
Count							
		Er is leven na de dood					
		Helemaal eens	Eens	Neutraal	Oneens	Helemaal oneens	Total
Woonplaats	Menterwolde	6	16	12	14	2	50
	Grootegast	20	18	6	4	2	50
	Vlagtwedde	6	24	6	14	0	50
	Total	32	58	24	32	4	150

1.13 Stelling: Vrouwen hebben niets te zoeken in de politiek.				
Count				
		Vrouwen hebben niets te zoeken in de politiek		
		Oneens	Helemaal oneens	Total
Woonplaats	Menterwolde	24	26	50
	Grootegast	24	26	50
	Vlagtwedde	16	34	50
	Total	64	86	150

1.14 Stelling: Winkels moeten op zondag gesloten.							
Count							
		Winkels moeten op zondag gesloten zijn					
		Helemaal eens	Eens	Neutraal	Oneens	Helemaal oneens	Total
Woonplaats	Menterwolde	4	25	7	14	0	50
	Grootegast	20	15	8	3	4	50
	Vlagtwedde	2	16	6	26	0	50
	Total	26	56	21	43	4	150

1.15 Stelling: Euthanasie zou verboden moeten worden.							
Count							
		Euthanasie zou verboden moeten worden					
		Helemaal eens	Eens	Neutraal	Oneens	Helemaal oneens	Total
Woonplaats	Menterwolde	3	3	3	38	3	50
	Grootegast	10	4	13	18	5	50
	Vlagtwedde	0	4	0	36	10	50
	Total	13	11	16	92	18	150

1.16 Het laten vaccineren van kinderen is een goede zaak.							
Count							
		Het laten vaccineren van kinderen is een goede zaak					
		Helemaal eens	Eens	Neutraal	Oneens	Helemaal oneens	Total
Woonplaats	Menterwolde	14	34	0	2	0	50
	Grootegast	7	30	2	7	4	50
	Vlagtwedde	14	36	0	0	0	50
	Total	35	100	2	9	4	150

Bijlage 2 | Interview Pastoor Bultsma (Katholieke Kerk Ter Apel)

Datum: 23-06-2010
Tijd: 11.15
Plaats: Pastorie Hoofdstraat Ter Apel

J. Zou u allereerst u naam willen zeggen en wat u precies doet

B. Ik ben Arjen Bultsma en ik ben hier de pastoor van de parochie en daarnaast heb ik nog vijf andere parochies onder mijn beheer en die zijn allemaal gelijk aan elkaar. En ik ben hier sinds twee jaar.

J. Wat betekent religie in uw leven, hoe zou u religie omschrijven.

B. Het ingewikkelde is dat religie een woord is waar je alle kanten mee op kunt. Ik kan daar iets algemeen over zeggen hoe mensen zich verhouden tot een transcendent, maar voor mij heeft het er mee te maken dat je een godsdienstig leven hebt. Dat wil zeggen dat wij ons leven inrichten naar de persoon en het voorbeeld en het werk van Jezus Christus. We leven vanuit de overtuiging dat god liefde is en van elke mens houdt. Plus de overtuiging dat als god elke mensen lief heeft, je bijvoorbeeld niet meer je buurman een schop kan geven. Als je daarin gelooft is dat voor jou een waarborg en een steun, maar het is ook een aanzet om je naasten lief te hebben.

Maar ik kan geen algemene definitie geven van religie.

J. Nou, voor mijn onderzoek gaat het welke invloed religie heeft op de samenleving. Dus die naastenliefde, hoe uit die zich? Door vrijwilligerswerk bijvoorbeeld?

B. Maar als je het hebt over de samenleving moet je twee dingen zeggen. Dat de gelovige zich in zet voor de samenleving, maar aan de andere kant de gemeenschap doet zich voor als een gemeenschap en niet als een groepje individuen. Het idee is, wij als kerk zijn een geloofsgemeenschap en die gemeenschap bestaat uit mensen die niet los staan van samenleving. Ze maken er deel van uit. En je hoop natuurlijk dat ze vanuit hun christelijke achtergrond de samenleving vorm geven, maar ook dat ze wat in de samenleving leeft ook meenemen in de gemeenschap. Dus je hebt ook dat onze georganiseerde geloofs gemeenschap ook een maatschappelijk factor is. Dat is dus meer het institutionele en de aanwezigheid van concreet gelovige mensen. Je moet onderscheiden, maar dat kan natuurlijk nooit zo scherp

J. Die scheiding maak ik ook zelf in mijn stuk. Maar als je kijkt naar de statistieken, is het aantal kerkgangers teruggelopen. Hoe merk je dat in de hedendaagse samenleving?

B. Nou kijk, het aantal kerkgangers is inderdaad sterk gedaald.

J. De institutionele kant neemt dus af, maar hoe zit het volgens u dan met die andere kant? Heeft u daar een idee van dat in deze gemeente zit?

B. Ik denk dat je moet zeggen, dat het een beweging is die groter is dan de club die we hier hebben. Er heeft zich in deze regio, maar ook in Nederland en West-Europa een zekere tendens van secularisatie afgespeeld, dus is dat hier ook niet achterwege gebleven. Ik vermoed dat er bij heel veel mensen aan de ene kant wel geloven dat er iets is. Maar het hiervoor behoren tot een geloofsgemeenschap aan het afnemen is en misschien wel weg is. Bovendien heb ik wel het idee dat er zoiets is als godsdienst verdamping is, dat mensen niet eens meer weten waar het geloof ook al weer om draait. Wat de belangrijke punten zijn, wat de kernzaken zijn.

J. Maar is dat bij alleen onkerkelijken?

A. Ik denk dat het ook wel bij kerkelijken zo is. Ik kan natuurlijk niet in de harten van de mensen kijken, maar als ik in algemene termen mag spreken dan valt me in ieder geval op mensen het moeilijk vinden om te zeggen waarom ze naar de kerk gaan. Om maar even aan te geven, dat de mensen die wel naar de kerk gaan hun motieven daar voor hebben. En als je dan vraagt waarom ga je naar de kerk, dan zal je niet snel een gelovig antwoord krijgen, althans niet zoals je het zal verwachten. Wanneer je dus moet vermoeden waarom mensen naar de kerk gaan, denk ik hun rust vinden, iets horen voor de rest van de week. Dat soort dingen krijg je dan te horen. Maar dat zijn niet de redenen die we vanuit de kerk aandragen om naar de kerk te gaan. Daarmee spreek ik geen waarde oordeel uit. Mensen die naar de kerk komen met hun eigen redenen is prima, maar we geven wel aan dat een verschil zitten tussen de motieven die uit geloof zelf zijn bedacht om je tot de gemeenschap te verhouden en om naar de kerk te gaan en tussen welke motieven mensen zelf hebben gekozen. Maar het kan natuurlijk ook betekenen dat mensen de woorden niet hebben, dat we niet voldoende aan vorming hebben gedaan en ze dus wat begeleiding nodig hebben. Een lid van een voetbalclub moet wel trainen en wat jargon bijgebracht worden, anders wordt het lastig voetballen. Maar ook kijkend naar het verenigingsleven valt me op dat verbanden heel moeilijk zijn. Het waaiert maar wat, er zijn kleine verbanden. En we weten ook dat allerlei verenigingen de grootste moeite hebben om mensen vast te houden, om besturen gevuld te krijgen, vakbonden zakken ook weg, dat zie je ook gebeuren. Dus dat mensen zich ergens aan

verbinden en daar ook tijd en energie in steken, zien we over de hele samenleving gebeuren. En dat geeft nogmaals aan de vragen die wij als parochiegemeenschap stellen, waarschijnlijk groter zijn dan we zelf denken. J. Heeft u dan ook geen verklaring voor waarom dit zo is?

B. Het antwoord daarop zou individualisme, maar wat zeg ik daarmee. Dat je gewoon ziet dat mensen over de hele breedte van de samenleving verbanden moeilijk vinden en die verbanden niet voor lange tijd durven aangaan. Korte en overzichtelijke verbanden lukken wel. En als dat zo is denk ik dat wij als parochie onze manier moeten aanpassen, want ze draaien nog steeds op het idee van lange termijn verbintenissen en dat wil dus niet. En zo sluit je als parochie niet voldoende aan bij de realiteit van deze dag. Maar zo denken wij als parochie er ook over na. Als je leden in de samenleving leven, moet je dus eigenlijk ook constant aanpassen. Je kunt zeg maar als voetbalvereniging zeggen dat de trainingen op vrijdagmiddag zijn, maar als al je leden dan op school zitten kan je het schudden.

J. Wat zijn de aanpassingen die de katholieke kerk wil gaan doen dan?

B. Nou ik denk dat als het gaat om de structuur, dat je moet ombuigen. Dus van lange ongedefinieerde taken naar het aan de mensen vragen van hele concrete duidelijke korte termijn taken.

J. En dan zijn mensen bereid om zich wel in te zetten?

B. Dat vermoed ik wel, want in die Bettelkerk in Drachten ben ik een keer geweest en die hebben daar dus net als op het arbeidsbureau een vacaturewand. Ze hebben A4tje hangen met 'wij zoeken mensen voor dit en dat' met een duidelijke omschrijving en termijn. Er wordt dus goed aangesloten op hoe de samenleving nu werkt. Maar ik denk ook dat je over andere dingen zou moeten nadenken. Veel kerkdiensten zijn om half 10 en dat is een beetje vroeg misschien. En als je dus kijkt naar de gezinnen, dat zijn allemaal tweeverdieners. Die moeten beide werken anders kunnen ze hun huis niet eens betalen. En die lossen elkaar dus doordeweeks als ploegendienst af. De een vliegt daar heen met de kinderen en de andere daar heen. Dus het enige moment van uitslapen en gezinbeleving zou dan de zondagochtend zijn. Maar dan snap ik het uit het perspectief van het gezin wel dat ze daar voor kiezen. Dus is de vraag op dat wat wij aanbieden wel aansluit bij de reële mogelijkheden van onze leden en of we die dan moeten gaan wijzigen.

J. Om veel mensen gaat het bij jullie eigenlijk?

B. Je ziet in ieder geval duidelijk een vergrijzing. Dat wil niet zeggen dat er alleen maar oudere mensen zijn, maar de gemiddelde leeftijd ligt toch hoog. Als ik zo zou schatten zo rond de 60.

J. En hoeveel jongeren zijn er procentueel onder de 30 jaar oud?

B. We hebben wel jongeren bij de jeugdkoren. Dan heb je al een aantal jongeren in de kerk. Maar bij de volwassen koren heb je een stuk minder jongeren in de kerk. Maar dat is echt heel weinig, er is een grote groep met ouderen. Het komt er dus op neer dat de groep 20,30 en 40er missen.

J. De echte jeugd kan er nog bijgetrokken worden de door verenigingen?

B. Bijvoorbeeld. Er is de jongeren organisatie Focus en die probeer dingen te organiseren voor de jeugd. Maar dan heb je ze nog niet in de kerk. Dus je niet zeggen dat de jeugd totaal afwezig is in de kerk, maar als je, je focust op alleen het kerkbezoek ziet het er over het algemeen somber uit. Maar kijk je wat breder, naar organisaties waarin jongeren een rol spelen, ziet het er wat beter uit.

Voor het bisdom doen wij ook jongerenwerk. En maken trouwens onderscheid tussen tieners (van groep 8 tot en met 15) en jongeren (16 tot 30 jaar). En we hebben natuurlijk ook nog katholieke scholen.

J. En hoe zit dat dan met katholieke scholen? Zitten daar mensen op die zich kerkelijk noemen, maar die niets met het geloof doen?

B. Dat zou wel waar kunnen zijn. Kijk je bent katholiek als je in de katholieke kerk bent gedoopt of later bent toegetreten. Daar kom je in principe niet meer van af, maar je kunt wel de kerk verlaten. Dan maken wij ons doopboek een aantekening van die persoon heeft de kerk verlaten. Gedoopt blijf je, maar je hebt dan de banden met de gemeenschap doorbroken. Dat betekent dus dat iemand die gedoopt is kan zeggen dat hij katholiek is, en dat is verder prima. Maar je hebt wel verschillende manier van betrokkenheid bij die gemeenschap. Je hebt in de kern mensen die zich in leer en leven zich verhouden met de kerk en dus ook in feite de dragers van de gemeenschap zijn. Maar je hebt ook mensen die dat in mindere mate doen. Die zijn alleen gedoopt, maar horen er natuurlijk wel bij.

J. Denkt u dat de kern uiteindelijk zal overblijven en de buitenlagen zullen verdwijnen?

B. Nou, ik denk dat we ons af moeten vragen of we een echte kern hebben. Ik denk dat de mensen die in leer en leven zich aan de kerk verbinden, dat is nul. Maar daarom heen zich natuurlijk een volgende schil en die is natuurlijk wel wat groter.

J. Maar we hadden het over katholieke scholen, heeft dat nog betekenis? Ik heb geïnventariseerd dat in deze gemeente ongeveer de helft van de scholen een confessioneel karakter heeft en zelf een aantal katholiek is. Zegt dat nog wat?

B. Nou dat hangt er een beetje van af hoe je er naar kijken. Ten eerste zijn die scholen zelfstandige eenheden en hebben geen enkele juridische banden met de parochie of iets dergelijks. Die zijn dus zelfstandig met een bovenscholbestuur eigen stichting. Je moet je wel realiseren dat die stichting echt wel werk wil maken van hun katholieke identiteit. Maar de vraag is hoe doe je dat? En dan moet je, je realiseren dat je maar een beperkt aantal katholieken zijn, maar een aantal kinderen zijn echt katholiek. Je vraagt van alle ouders om de katholieke identiteit te respecteren en dat deze ook uitgedragen wordt, omdat ze voor een katholieke school kiezen. Maar je ziet in de realiteit dat bij de ouderraden er ook een niet volledige katholieke bezetting is.

J. En hoe was dat vroeger?

B. Vroeger was de school gewoon onderdeel van de parochie. Dus het kerkbestuur was ook schoolbestuur en was dus direct verweven. En daar heeft de Nederlandse wetgevingen in de jaren 70 een stokje voor gestoken en waarschijnlijk terecht. Dat betekent dat de scholen en parochie beide instituten zijn die zich op de evangelie grondvesten, maar wel een andere taak hebben. De parochie heeft als taak om religie binnen de gemeenschap te brengen. Iets dat de scholen niet meer kunnen doen, die hebben een onderwijs taak. Op sommige scholen zie je dat natuurlijk nog wel gebeuren, maar ik vraag me af hoe lang nog hoor. Maar het zijn te eindtermen niet en je verantwoordelijkheid niet. Je hoort als school gewoon les te geven en je mag het evangelie wel uitdragen, maar dat moet je doen op de manier van de school en niet op de manier van de parochie. Dat is wat anders.

En vervolgens kun je, je nog afvragen hoe je die identiteit dan kan uitdragen. Dat heeft vooral te maken hoe je met leerlingen omgaat en wat voor een mensbeeld gebruik je.

J. Een beetje de katholieke normen en waarden?

B. Dat soort dingen. Maar ik denk niet dat ze daar heel ver in gaan.

J. Zit er dan nog een groot verschil in openbare en katholieke scholen in deze gemeente?

B. Het les programma is natuurlijk hetzelfde. Maar het verschil is misschien een dagopening. Alhoewel dat ook al aan het veranderen is. Maar in mijn optiek gaat het totaal niet over de kennis en kunde van het geloof. Maar ik zou het wel belangrijk dat er meer wordt lesgegeven over kennis uit de Bijbel. Al is het alleen maar om onze cultuur en algemene ontwikkeling op peil te houden. Veel schilderijen en muziekstukken zijn niet te vatten als je geen kennis hebt van het christelijk erfgoed. En als ze alleen dat op zouden focussen, als ze de Bijbel zouden uitleggen aan de hand van zulke basale dingen dan heb je in ieder geval een basis voor welke toekomst je dan ook hebt.

Maar hier wordt wel over nagedacht door de scholen, maar daar bemoei ik me natuurlijk niet mee. Dat is namelijk niet mijn taak.

J. En als we naar de toekomst kijken, hoe ziet het hier uit over 50 jaar? Zal het geloof helemaal weg zijn of op een andere manier vorm gegeven worden?

B. Vijftig jaar is natuurlijk erg ver weg, maar zeg eens twintig jaar. Het is interessant om te kijken dat in de jaren 20 al geestelijken zijn dat het raar is dat we zo veel met de kerk bezig zijn, in plaats van met god. Dus dan is de vraag waarom het nu zo afkalft. Dat heeft met de katholieke emancipatie te maken. Dus de motieven om de gemeenschap te versterken, die lagen in het emanciperen binnen de samenleving en niet in de godsdienst zelf. En dat heeft dus nu gevolgen, want daar trappen mensen nu niet meer in. Niets negatief over de mensen van vroeger. Maar men hoorde bij de katholieke gemeenschap en voelde daar sterk het juk van, want je werd toch een beetje als tweederangs burger beschouwd. En er was een interne beweging van we willen gewoon volwaardig in de samenleving staan. En die kansen kwamen er ook, in 1853 werd de bisschoppelijke hiërarchie hersteld, er mochten weer kerkelijk gebouwd worden. De schouders gingen er onder, er werd een universiteit gesticht in Nijmegen. Het was gewoon schouders tegen elkaar en opbouwen. Het had dus te maken met emancipatie en het was dus voor het eerst een sociaal motief en niet als eerste een godsdienstig motief.

J. Verzuiling?

B. Ja een deel van de samenleving. Verzuiling heeft daar mee te maken. Gewoon je mannetje staan.

J. En is het ook zo dat omdat je met zo'n beperkt aantal bent, dat ook verbroederd?

B. Nou überhaupt de het Nederlandse kerklandschap werd gedomineerd door het protestantse. En de katholieken voelen zich daar niet volledig in gekend. De beweging daaruit om wel volledig erkend te worden, wat we dus de katholieke emancipatie noemen, is een belangrijk motief geweest. We hadden dus zo'n inklap in de jaren 60 en 70, omdat het motief er niet meer was. Na de verzuiling gaat de hele samenleving schuiven en als het motief om tot die zuil te behoren meer een facade is. En het echte motief, namelijk leven met god, dat dat niet het echte motief is.

J. Is het dan meer weerstand tegen...? Of groepsidentiteit vorming, van wij zijn dit en jullie dat.

B. Ja, dat zeg je goed. Maar terugkomend op over twintig jaar. Wat je nu ziet zal er niet meer zijn. Dat wil niet zeggen het gebouw, die zullen er nog wel staan. Ik mag het niet hardop zeggen, maar als ik kijk de vijf parochies

die in nu onder mijn hoede heb, denk ik dat er aan het eind van de rit nog twee parochies over houden, of een parochie met twee kerken. Maar dat vermoed ik heel erg.

➔ Bandje op, vervolg op basis van notities:

Sociale gemeenschap is vermoedelijk verdwenen over 20 jaar. Men gelooft dan nog wel, maar de structuur oftewel de parochie groepjes, die zich inzetten op allerlei terreinen zullen verdwijnen.

Er zullen dus keuzes gemaakt worden moeten: snijden of smeren. Dit omdat een kerk en zijn parochies financieel niet uit kunnen. Jongeren geven minder donaties en giften en zeker ten tijde van de huidige crisis zal dit steeds minder worden. Immers mensen kunnen hun geld wel aan andere dingen besteden.

Verder is de kerk niet meer sociaal relevant. Vroeger waren er christelijke verzorgingsinstellingen en bejaardentehuizen. Maar deze zijn door de verzorgingsstaat van na de oorlog onder het beheer gekomen van de centrale overheid en is het dus los komen te staan van de kerk.

Ter vergelijking met Duitsland een paar kilometer over de grens is dit veel minder het geval, omdat de verzorgingsstaat daar veel minder ver is doorgevoerd. Hierdoor heeft de kerk zijn sociale/maatschappelijke relevant behouden, want daar zijn allerlei instituten bij de kerk ondergebracht.

Katholicisme is meer een lege huls, omdat het geen echte relevante kerk bevat. Groepsidentiteit was een motief voor de groei van het katholicisme. Maar na de ontzuiling is dit motief komen te vervallen.

Bovendien is het katholicisme in Ter Apel een geïmporteerd geloof. De parochies zijn gesticht vanuit Duitsland. Het geloof kwam met de Duits arbeiders mee die in het gebied kwamen werken. De landheer van het klooster is meegegaan met de reformatie.

Vergelijking met Friesland: In Friesland waren het voornamelijk rijke boeren die het katholieke geloof aanhingen. In Groningen waren dit met name arme arbeiders (onderklasse)

Slimme mensen trekken weg uit de gemeente en komen anders terug of helemaal niet. Verder is er weinig werk te vinden voor academici.

Stadskanaal schijnt te blijven groeien, dus niet bang voor krimp

Welstandsachteruitgang is slecht voor de participatie. Door bijvoorbeeld de crisis, hebben mensen wel andere zaken aan hun hoofd dan actief te zijn in de gemeenschap.

Concilie duurt het vaak erg lang om zaken te veranderen. Vaak gaan er drie generatie (60 jaar) overheen om iets te veranderen. Hierdoor heeft de katholieke kerk zich nog niet aan kunnen passen aan de veranderingen die al jaren spelen.

Gemeenschap zijn is een doel, het proces hiertoe zorgt voor het ontstaan van deze gemeenschap.

Afronding en einde interview

Bijlage 3 | Interview Annie Veneman (ChristenUnie Vlagtwedde)

Datum: 23 juni 2010

Tijd: 10.00 uur

Plaats: Sellingen

J: Zou u zichzelf willen voorstellen? Wat u naam is, voor welke organisatie u actief bent en wat voor functie u daar binnen heeft?

A: Ja, ik ben Annie Veneman, fractievoorzitter van de ChristenUnie in de gemeente Vlagtwedde en Raadslid.

J: Eerste vraag, wat is religie in uw ogen, wat betekent het voor u?

A: Religie valt onder godsdienst. En het christelijke geloof valt onder iets anders, maar religie valt bij mij onder boeddhisme, christendom, hindoeïsme. Heel breed in ieder geval.

J. En wat betekent religie voor u specifiek dan, wat gelooft u zelf?

A. Ik ben christen en ik geloof in de bijbel, in gods woord. Maar religie en geloof zijn wel twee verschillende dingen. Religie is veel algemener en het geloof, in dit geval het christelijk geloof heeft te maken met personen. Religie kun je omschrijven als een godsdienst. Geloof is in mijn ogen het geloof in god en dan als vader van Jezus christus.

J. Hoe lang woont u hier eigenlijk al?

A. Al 31 jaar

J. Welke rol had het geloof op de samenleving ongeveer 30 jaar geleden, is dat anders dan nu?

A. Ja, ik het wel. Vroeger gingen er meer mensen naar de kerk, dus waren waarschijnlijk ook geloviger. Nu is er nog wel een redelijke groep. We hebben nog een grote gemeente hier, een hervormde en gereformeerde, maar je kunt wel zien dat het is terug gelopen. Jongeren die laten het afweten binnen onze gemeente. Maar qua aantallen neemt het geloof af, maar hoe mensen het geloof zelf beleven is moeilijk te meten, want mensen geven zich niet zo snel bloot over dit soort zaken. Dus ik kan het niet goed schatten, maar de kerkgang neemt af.

J. Is het dan zo dat mensen minder naar de kerk gaan, maar toch nog wel kunnen geloven?

A. Ja dat is denk ik wel waar wat je zegt, maar als je niet gevoed wordt dan kwijnt het geloof langzaam weg. Dus je hebt wel een gemeente nodig en elkaar ook nodig binnen de gemeente. Als je op je eentje geloof is het toch een beetje arm. Het kan denk ik wel, maar je hebt god als vader en de kerk als moeder. En die heb je beide nodig.

J. Waarom denkt u dat die kerkgang terugvalt?

A. Daar hebben we al vaak over nagedacht waarom dat zo is, maar het is moeilijk om te zeggen. We leven in een wereld waar er veel op je af komt, op jongeren af komt. En dat de ouders niet genoeg hebben kunnen overbrengen wat het geloof voor je als persoon kan betekenen. Jongeren kunnen zien dat geloof een meerwaarde heeft en dus niet alleen iets voor de zondag is. En als ze dat niet zien, dat ze dan denken waarom zou ik eigenlijk geloven en waarom zou ik naar de kerk gaan.

Ik denk dat dat een grote factor is. Ik heb vroeger ook catechisatie gedaan en dan vroeg ik aan de jongeren van praten jullie wel eens over het geloof met je ouders over ethische zaken als bijvoorbeeld abortus. En dan zeiden ze nee, daar praten we eigenlijk nooit over. En als je dan vraagt waarom niet krijg je daar niet echt een duidelijk antwoord op.

J. Interesseert het ze niet dan?

A. De ouders niet waarschijnlijk en de jongeren volgens mij wel.

J. Tot welke leeftijdsgroep rekenen die ouders zich dan? Is dat de generatie na WOII?

A. Ja dat denk ik. Daarbij komt nog eens dat jongeren 's avonds uitgaan tot laat en hebben dan niet zo veel zin om 's ochtends vroeg dan in de kerk te zitten?

J. Was dat vroeger niet zo dan?

A. Ik zelf niet zo, want ik woonde vroeger in Wedde en daar was gewoon geen gelegenheid voor. Maar ook niet vanuit onze christelijkheid, dat deed je eigenlijk niet. En nu is dat anders, ze hebben allemaal auto's en zijn dus mobieler. Maar mijn dochter woont in Ede en daar zitten de kerken op zondag vol, dus dan vraag ik me af hoe kan dat nou? Daar kijk je je ogen uit. Allemaal gezinnen met jonge kinderen die naar de kerk gaan. Maar ik denk dat ze er daar meer op in spelen op jongeren met allerlei clubs, maar dat is hier ook wel geweest.

J. Maar hoe zit dat hier dan met het verenigingsleven? Gaan mensen nog naar zangverenigingen, muziekverenigingen etc. of loopt dat ook allemaal terug?

A. Dat wel, er is een mannenkoor en een gemengd koor dat functioneert. En een christelijke vrouwenvereniging en een plattelandsvrouwenvereniging. En dat loopt wel.

J. En over welke leeftijd hebben we het dan? Zit er doorstroom in?

A. Bij de vrouwenvereniging van de kerk niet, daar is het jongste lid 58. Dus is er is geen doorstromingen, er komen geen jongeren bij. En dat lukt al jaren niet. Er is nog wel een zondagsschool, maar dat loopt ook terug in de loop der jaren. Van ongeveer 30 kinderen tot 10 kinderen nu.

J. En een willekeurige dienst op zondag, hoe zit dat er uit? Zit de kerk dan vol met ouderen?

A. Ja, voornamelijk ouderen?

J. En welke leeftijdsgroepen hebben we het dan over?

A. Ik hoorde laatst dat we onder de 30 jaar geen belijdende leden meer hebben. Dus het zit allemaal over de 30. Enkele diensten zie ik nog wel jonge gezinnen.

J. En oer welke kerkelijk gezindte hebben we het hier dan?

A. De Hervormde Kerk, maar bij de Gereformeerden is er hetzelfde aan de hand. Maar ik ken de Hervormde kerk natuurlijk het beste. Maar als je een afsluitende of start dienst hebt, dan zijn de jongeren er wel. En met kerst is het ook wel vrij druk in de kerk. Maar bij de gewone diensten niet meer.

J. Kan een kerk dan financieel uit? Kerken zijn natuurlijk afhankelijk van giften en donatie. En als er geen nieuwe leden bij komen, zal de opbrengsten ook teruglopen.

A. Ja dat kan wel, maar de gereformeerde kerk niet. Er worden vaak oproepen gedaan om wat extra te geven, en we collecteren natuurlijk op zondag. Maar wij als hervormde kerk hebben het geluk dat we laatste een flinke erfenis hebben gekregen. Dus daarom kan het nog uit. Vandaar dat het hier wel goed loopt. Maar hoe het er in de toekomst uit ziet weten we niet. Maar bij de gereformeerde kerk loopt het financieel in ieder geval niet.

J. En dingen als vrijwilligerswerk, zijn mensen daar nog voor te porren?

A. Ja hier wel, daar hoeft maar een keer een oproep gedaan te worden voor een verbouwing bijvoorbeeld en ze staan allemaal klaar. Als voorbeeld hadden we 's winters een actie en dan heb je zo 20 mensen bij elkaar.

J. Maar zijn dat vaak dezelfde mensen?

A. Nee, dat verschilt. Het zijn ook wel andere mensen die wat voor de gemeenschap willen doen en het algemeen belang willen dienen. En ook de gereformeerde kerk helpen mee. Maar echt, er hoeft maar een oproep gedaan te worden en ze staan klaar. Dat loopt echt heel goed. Die gemeenschaps zin is hier toch wel behoorlijk aanwezig.

J. En hoe ziet u dat in het licht van een afnemend voorzieningsniveau. Denkt u dat mensen minder met elkaar zullen praten, als ze geen ontmoetingsplek meer hebben?

A. Ja, dat hebben we wel genoeg in ons verkiezingsprogramma, om in ieder geval een ontmoetingspunt te houden. Nou is er gelukkig een supermarkt en de Steunsteer voor ouderen en qua welzijnswerk is er wel een soort ouderen soos, waar mensen elkaar kunnen ontmoeten. Dus in die zin ontmoet je elkaar wel en op straat ook wel. Hier in deze straat kent iedereen elkaar wel, omdat ze er al jaren wonen, maar in andere straten ken ik bij niemand.

J. Heeft dat met import te maken?

A. Ja, daar heeft het wel mee te maken, alhoewel dat natuurlijk ook niet voor iedereen geldt.

J. En wat is er voor jongeren aan ontmoetingsplekken, zodat jongeren elkaar ook kunnen ontmoeten en niet gelijk naar de stad trekken?

A. Er is een jeugdgebouw hier bij het voetbalveld, daar kunnen ze elkaar ontmoeten. En worden ook wel dingen gedaan door jongerenwerk om ze iets aan te bieden.

J. En is dat vanuit een christelijke achtergrond?

A. Nee, gewoon algemeen. Het jeugdwerk vanuit een christelijke achtergrond dat is hier niet meer. En dat was er wel van beide kerken. Maar de jeugd ontmoet elkaar wel, zelfs op straat zie ik wel groepjes. Maar dus niet meer vanuit de kerk, en dat vind ik jammer. Het is wel vak geprobeerd.

J. En hoe denkt de ChristenUnie over de huidige processen van individualiseren. Willen jullie het tegengaan of is het juist goed zo?

A. We hebben het wel eens gehad over de buurten iets te laten doen, om de mensen in de buurten wat meer bij elkaar te brengen. Dan kan zijn een BBQ organiseren of een buurtfeest. Dat gebeurt ook wel, maar dat moet dan wel vanuit de buurt komen. Dat is wel geweest, maar je ziet het ook wel weer afnemen. Maar ik vind wel dat we dat kunnen stimuleren. Als mensen een goed plan hebben uitgewerkt, dat we dat eventueel met geld kunnen stimuleren.

Maar aan de andere kant zeg ik ook, dat van de individualisering is ook in de hand gewerkt door het beleid uit Den Haag van de afgelopen jaren. Vroeger was het zo, als vrouw was je gewoon thuis en tegenwoordig wordt het gestimuleerd om ook als vrouw te gaan werken. Daardoor krijg je dus dat de vrouw ook van huis is, en de man is aan het werk, dus is er niemand thuis. Nu zie je juist weer meer dat je voor elkaar moet zorgen. Alles wordt duurder, maar het kopje soep voor de komt zeg maar weer in beeld. Er zou dan wel weer een

mentaliteitsverandering moeten komen. Want eerst moest iedereen de werkvloer op en nu is er de roep meer vrijwilligerswerk en mantelzorg. En dat wordt ook steeds meer gestimuleerd.

J. En doet de ChristenUnie dat ook op gemeentelijk niveau?

A. Ja samen met de andere partijen, dus het is wel breed gedragen. Samen met anderen. En het wordt in de gemeente Vlagtwedde wel goed opgepakt. Maar toch wordt er nog wel vaak geklaagd, dat je tegenwoordig niemand meer kan bellen of het zijn vaak gepensioeneerden die je om hulp kan vragen. Zoals mijn man ook, die heeft het nu zeg maar drukker dan toen hij aan het werk was.

Vrijwilligerswerk wordt dus steeds belangrijker, maar dat is ons een beetje afgeleerd.

J. En is het dan ook de generatie tussen de 30 en 50, die gestimuleerd zijn om veel te werken, die moeilijk te porren zijn voor vrijwilligerswerk.

A. Ja, dat klopt wel denk ik. Dat kun je ze ook niet helemaal kwalijk nemen, zo zit de maatschappij nou eenmaal in elkaar. Maar het wordt ook bijna wel verplicht om beide te werken. Als je maar een inkomen hebt, dan wordt het wel echt moeilijk.

J. Hoe denkt u dat over een jaar of 50 het kerkelijk landschap eruit ziet? Zijn de trends doorgezet en is alles verdwenen?

A. Nee, dat denk ik niet. Want ik geloof dat god zijn kerk in stand houdt. Maar het kan wel zo zijn dat verschillende kerkgenootschappen naar elkaar toe gedreven worden. Je hebt nu heel veel verschillende, maar dat gaat minder worden. Ze worden meer naar elkaar toegedreven en redelijk gelijk denkenden zullen toch naar elkaar toekomen.

Hoewel er zou ook een punt kunnen komen dat hier enigszins het licht weggenomen zou worden en zich deels verplaatst naar andere delen in de wereld. Want ik zie een enorme toename van de kerk en je ziet hier dus afnemen. Ik denk dat het kleiner gaat worden, maar meer naar elkaar toe gedreven wat aantallen betreft.

J. Wordt het daardoor ook hechter?

A. Ja ik denk het wel. Maar je ziet natuurlijk een verschuiving tussen echte christenen en naam christenen. Je kunt in naam christen zijn en daar niets mee doen. Maar ben je echt gelovig dan zal dat ook blijven in je dagelijks leven. En ik denk dat daar straks meer een onderscheid in zal komen, die nou ook wel merkbaar is.

J. Hoe zal dat onderscheid er dan uit zien?

A. Nou, ik zeg wel eens als voorbeeld als je door een garage bent, ben je nog geen monteur. Je kerk dus wel in de kerk zitten, maar daarmee ben je nog niet per definitie een christen of gelovig. Het lijkt er wel op, maar er is toch meer voor nodig. En dat blijkt ook als ik zie wat er in de Bijbel staat. Kijk, je moet elkaar natuurlijk ook de ruimte geven hoe je iets interpreteert. Maar er is wel een soort van algemene norm van wat je wel en niet doet. Maar dat heeft meer te maken van je relatie Jezus christus. Als je weet dat je hem ergens verdriet mee doet, dan doe je dat niet. En als ik zie wat voor mensen er soms in de kerk komen, die doen dat rustig en dan denk ik dat kan eigenlijk niet.

J. Zijn dat dan een beetje afbrokkeling van de christelijke waarden en normen?

A. Ja, ook dat hoort er wel bij. Als ik kijk naar de invulling van de zondag. Aan sommige dingen kun je gewoon niet mee doen.

J. Zoals winkelen?

A. Ja bijvoorbeeld. Ik denk dat het goed is dat er een dag rust is voor de mensen. En dat god zo bedacht heeft om de mens een dag te geven om rust te hebben. Dat is gewoon goed voor je lichaam en geest. En bijvoorbeeld ook om je familie te bezoeken en met elkaar als gezin door te brengen. Dat kun je dan ook doen. Ik heb ook nog wel het idee dat mensen elkaar wel opzoeken en met name op zondag, maar er zijn ook dus andere dingen waarbij ik denk dit kan gewoon niet als christen.

J. Zoals euthanasie ofzo?

A. Ja, een tijd geleden heeft het CDA ingestemd met de abortuswet. En dan denk ik van dit een zaak van leven of dood, dit kan niet. Ze mogen niet voor god spelen. Je kunt wel iemand pijnbestrijders geven. Dan doe je aan pijnbestrijding. Iemand kan dan iets eerder komen te overlijden, maar dat noem ik dan geen euthanasie. Maar ik vind het belachelijk dat als iemand geen zin meer heeft in het leven dat hij dan een pilletje kan nemen. Maar het is een complex gebied.

J. Maar is het ook een discussie punt binnen de ChristenUnie?

A. Ja, landelijk wordt er wel over gepraat.

Afronding en einde interview

Bijlage 4 | Interview Sikko van Bruggen (Fractievoorzitter ChristenUnie Menterwolde)

Datum: 30 juni 2010

Tijd: 19.30 uur

Plaats: Muntendam

J. Zou u allereerst u naam willen vertellen en wat u doet?

S. Mij naam is Sikko van Bruggen, ik ben fractievoorzitter van de ChristenUnie hier in Menterwolde. Sinds 2006 zijn we hier vertegenwoordigd in de raad, en dat vind ik wel bijzonder. Hiervoor had de PvdA de absolute meerderheid en was dus een echte rode gemeente. En als je dan met een partij als de ChristenUnie toch hier in de politiek terecht komt, is dat heel fijn.

We hebben in 2002 voor het eerste meegegaan en toen haalden we net niet, want toen hadden we iets van 35 stemmen tekort om ons te kunnen vertegenwoordigen hier in de gemeenteraad van Menterwolde. En in 2006 is het wel geluk en afgelopen jaar ook weer. Dus wanneer je het hebt over een onkerkelijke gemeente kun je het wel een beetje vergelijken met Bellingwedde.

J. En weet u ook waar die stemmers vooral zitten? Maakt dat nog uit per dorp?

S. Ja, we moeten het hebben van Muntendam en Zuidbroek, daar zitten de meesten. En de andere dorpen helpen je dan net over de kiesdrempel, Meeden en Noordbroek. Maar de meesten zitten hier in Muntendam en dat komt mede door de vestiging van de baptistenkerk in Muntendam. En daarnaast zit in Zuidbroek de Gereformeerde Vrijgemaakte Kerk gevestigd en dat zijn eigenlijk de twee stromingen waarvan we het moeten hebben.

J. Tijdens het enquêteren in Zuidbroek viel me op dat heel veel mensen zeggen onkerkelijk te zijn en slechts een enkeling op de ChristenUnie stemt. Dus een echte PvdA bolwerk is.

S. Ja dat klopt, maar ze hebben afgelopen verkiezingen fors verloren, maar dat had vooral je maken met het niet af zijn van een dorps huis in Zuidbroek.

J. Wat merkt u van de kleine groep die er dan is in het dagelijks leven? Kan dat uit ondanks dat er niet zo veel zijn?

S. Ja ik ben zelf ook lid van een zangkoor, en dat is een groot koor. Van de kerk in Zuidbroek weet ik niet. Ik zit zelf bij de baptistenkerk en daar gaat dat allemaal wel goed.

J. Ziet u daar ook een soort van overgang bij: van traditionele kerken naar modernere kerken

S. Tegenwoordig zie je heel vaak dat mensen afhaken bij een kerk en aansluiten bij een andere kerk.

J. Heeft u daar een verklaring voor misschien?

S. Ik denk voor een aantal mensen denken voor mij hoeft het niet meer. Maar ik denk dat als iemand van kerk wisselt, dat er dan onvrede is. Iemand meent het niet te vinden in zijn of haar kerk en probeert het dan elders te zoeken. Dat deel ik persoonlijk totaal niet, want waar je ook bent, er is altijd wel wat. Ook bij sportvereniging zul je hebben dat iets iemand niet aanstaat en dan weg gaat, maar bij een andere sportvereniging zul je wel weer want anders aantreffen. En bij de kerk is het niet anders. De kerk heeft ook onvrede, en er zijn altijd mensen die zich niet thuis voelen. Dan kun je twee dingen doen. Je kunt afhaken, ik ga naar een andere kerk. Maar dan neem je je eigen probleem mee naar een andere kerk. Dat gebeurt veel. En daarmee kweek je problemen in een andere kerk.

J. Geld dat ook voor het gehele verenigingsleven, neemt dit af? Of hebben mensen hier minder zin in.

S. Deels wel, maar dat heeft ook te maken met de hectiek waarin we leven. We hebben het allemaal druk, druk, druk. Dan is de kerk de eerste die dat verneemt. De leukste dingen houd je natuurlijk het langste vast en dan doe je het liefst het langst. Als je graag naar de sportschool gaat wil je dat het langst mogelijk doen, terwijl je dan misschien de Bijbel studie bij wijze van spreken laat vallen.

J. Een kwestie van keuzes maken

S. Soms maak je keuzes ja en dat heeft te maken met de hectiek en drukte.

J. En als we dan kijken naar de kerk, zijn het dan vooral de jongeren die afhaken?

S. Dat is per kerk verschillend. Bij de PKN haakt de jeugd meer af. Maar bepaalde kerken trekken juist heel veel jeugd. Zoals die Bettelkerk in Drachten.

J. En hoe kan dat volgens u?

S. Nou dat heeft denk ik te maken met hoe de diensten worden gegeven. Als je op de ouderwetse manier de diensten gaat invullen, daar trek je geen jeugd mee. De jeugd wil snellere muziek, zo veel mogelijk lawaai met instrumenten. Je moet niet meer met een traditionele kerk aankomen, dat is niet meer in. Maar aan de andere kant heb je ook een aantal gereformeerde gemeente die van uit de traditie automatisch of je nu wel of niet gereformeerd bent. Maar dat is dus weer de andere kant.

Maar over het algemeen, als je als kerk niet een beetje de jeugd tegemoet komt, dan verlies je ze. En dat zal nog erger worden.

J. En hoe gaat dat hier in Menterwolde?

S. Ja, je hebt bij ons ook wel een groep die denkt moeten we zo ver mee gaan. Dat heb ik soms ook. Ik vraag me soms nog of je ook nog anders zijn als de wereld. En een aantal ouderen hebben daar wel moeite mee. Dat men constant alles verandert en wil veranderen. De manier zoals het gebracht wordt, met harde vlotte muziek en elektrische gitaren, drumstellen, noem maar op. Zo veel mogelijk kabaal op de achtergrond en dat trekt natuurlijk meer jeugd dan de ouderen.

J. En hoe zit het volgens u met zaken als vrijwilligerswerk? Zal dit ook afnemen?

S. Of dat afneemt weet ik niet. Op dit moment

J. Ziet u ook verschil tussen kerk en geloof? Heeft u een kerk nodig om te geloven

S. Ja en nee. Ik ben er van overtuigd ben is dat je kunt geloven zonder kerk, maar punt twee is blijf je standvastig. Kun je in je eentje standvastig in de hectische tijd blijven. En dan is het fijn als je een groep hebt met gelijkgelovigen. En in die zin heb je een kerk wel nodig. Je hebt ook zondags de preek nodig om te voeden. En je hebt de gemeente nodig om staande te blijven, daar geloof is wel in.

J. Dit is volgens de cijfers een onkerkelijke gemeente. Maar laten mensen kerkbezoek ook afweten dan?

S. Ik heb wel een gesproken met raadsleden. En iemand van de PvdA zei, ik ben ook gelovig, alleen het verschil is dat ik niet naar de kerk ga. En ik zal nooit twijfelen aan de opvatting of iemand geloof of niet. En hoe iemand daar handen en voeten aan wil geven, daar is een ieder zelf verantwoordelijk voor. Maar het is niet zo dat er bij de PvdA alleen maar niet gelovigen zitten. Hij zei ook tegen mij, toen jullie in de raad kwamen hebben we een zetel aan jullie verloren. Voordat de CU hier was stemde het overgrote deel van de mensen op de PvdA en niet op het CDA. Puur om het sociale beleid dat de PvdA heeft, en de CU draag ongeveer hetzelfde uit. Zorgen voor de zwakkeren in de samenleving. Veel dingen zitten we op een lijn. Alleen wij hebben onze christelijke inslag.

J. Hoe denkt u over de leefbaarheid in de gemeente? Bijvoorbeeld Zuidbroek, daar zijn amper voorzieningen en daardoor breekt de cohesie af?

S. Dat is ook zo. En daar moet ook nodig iets aan gebeuren. In Zuidbroek is het wel ergst. Dus die onvrede in Zuidbroek is terecht. En dat heeft zonder meer gevolgen voor de sociale cohesie.

J. En hoe is dat in Muntendam?

S. Dat valt wel mee. De mensen kennen elkaar nog wel, in ieder geval beter dan de mensen in Zuidbroek. Maar Zuidbroek heeft veel meer import. Hier heb je ook wel import en dus geen oude Muntendammers. En de echte Muntendammers kennen elkaar goed, soms te goed. En dat heeft ook zijn nadelen, met sociale controle enzo. Maar dat heeft ook wel zijn charme. Ik moet er niet aan denken dat iemand weken dood in huis kan liggen.

J. Dus de cohesie is er in principe wel, ondanks dat mensen amper geloven.

S. Ik denk dat het niet eens zo veel met geloof te maken heeft. Dat heeft te maken met het dorpsgevoel. Of je nu naar de kerk gaat of niet, er is een bepaald soort saamhorigheid. Dat zag ik ook weer afgelopen winter, dan staan de mensen voor elkaar klaar. Dan wordt er niet gekeken van ben jij wel of geen christen. Als een christen iemand niet zou helpen, schaam ik me diep. Je hoort als christen een voorbeeld te zijn.

J. Dus sociale cohesie heeft niet altijd iets met geloof te maken?

S. Nee niet altijd, maar ik verwacht dat soort dingen wel van christenen, want dat staat op diverse manieren in de Bijbel vermeld. Om goed om te gaan met je naasten. En als wij dat al niet doen, dan mogen we het van de wereld niet verwachten.

➔ Stukje tape ontbreekt

- Verschil: arbeiders
- Met name socialisme
- Pastoor die dronkenaards de kroeg haalde
- Over rol van krimp
- Waarom jongeren het af laten weten

S. Als er steeds meer bedrijvigheid naar het westen trekt zijn er ook steeds meer mensen die naar het westen moeten voor een baan. En die trekken dan weg.

J. En dan zijn waarschijnlijk slimme jonge mensen?

S. Ja die gaan als eerste. En dat houdt ook in dat je geen nieuwe gezinnen krijgt. En dan krijg je inderdaad krimp. En ik geloof dat je het voor een groot deel van de problemen kan oplossen door te spreiden en niet door de files aanpakken.

J. Dus een beetje het beleid van de jaren 70

S. Ja ik geloof niet in asfalt. Ik was laatst in Gouda bij familie en daar heb je soms 3 of 4 stroken breed. En in het begin lijkt het allemaal goed door te stromen, maar wat je eigenlijk doet is de file verder naar voren verplaatsen, maar de file blijft.

J. Mocht de krimp doorzetten zoals verwacht, welke impact zal dat dan hebben op de regio?

S. Dat heeft een behoorlijke impact. Ik denk dat het vooral gevolgen zal hebben voor de voorzieningen. We hebben in Menterwolde het vierkernenbeleid: Muntendam, Meeden, Zuidbroek en Noordbroek. En binnen die kernen streven bij naar onderwijs, een dorps huis en het liefst een supermarkt. Dat alles in het dorp aanwezig is. Als de krimp doorzet ontstaat er een spanningsveld. Maar als het financieel op een gegeven moment niet meer uit dan zou ik dat erg zonde vinden en hou ik mijn hart vast.

J. En welke gevolgen denkt u dat het heeft voor de samenleving?

S. Nou, het is heel simpel. Je kunt het voor jezelf waarschijnlijk wel beantwoorden. Als alle voorzieningen weg zijn, heb jij dan nog zin om in zo'n woongemeente te wonen?

J. Misschien niet, maar ik denk dat mensen al snel de auto pakken.

S. Het dorps huis gaat weg, de sportvereniging de leden lopen terug en kampen met financiële problemen, dus de problemen zitten overal.

J. En de kerk ook

S. Ja de kerk ook, idem dito. Ik zie het dan somber in. Daarom hoop ik ook niet dat het die vormen aanneemt, zoals men voor ogen heeft. Als we niet oppassen met alles naar het westen gooien, zijn we bezig om het platteland helemaal dood te maken. Maar dat heeft dus ook voor de kerk gevolgen. Maar dat zie je nu al in veel plaatsen, waar kerken dus samen gaan. Waarom gaan ze samen? Ik denk uit de noodzaak. Samenwerking is op zich altijd goed, maar als het is vanuit het oogpunt dat we anders geen bestaansrecht meer hebben, zou dat erg zijn.

J. Maar de grootste verschillen opzij zetten om te kunnen overleven?

S. Als de jeugd wegtrekt en bijvoorbeeld in Groningen gaat wonen, ga je daar naar de kerk. Dus als kerk heb je ook geen aanwas meer.

J. Hoe ziet u kerk er uit qua ledenaantal?

S. Als ik kijk naar de aantal leden van pakweg 15 jaar geleden en dat vergelijk met nu, dan zijn we afgenomen.

J. En ook vergrijsd?

S. Ja, je krijgt ook vergrijzing. Je hebt bij ons in de kerk in de buurt van de 40% dat boven de 60 jaar oud is.

J. En hoeveel zitten er dan tussen de 30 en de 60 en onder de 30 jaar oud?

S. De middengroep valt nog mee. Maar juist de onderste groep wordt gevaarlijk. Dat loopt niet zo hard en loopt in aantallen terug. En mede omdat ze ouder worden en tot de middengroep behoren.

Maar normaal gesproken moet er steeds weer nieuwe jonge aanwas zijn. En dat is iets dat met het wegtrekken voor studie en werk naar andere plaatsen steeds minder het geval is. En het is ook wel logisch. Als je ergens anders studeert of woont, kun je daar ook naar de kerk. Dan moet je op die andere plek een voorbeeld zijn en de kerk op te bouwen. En de mensen hier moeten hier de kerk gaan opbouwen.

J. Waar ik nog niet helemaal achter ben is hoe dat zit met die arbeiders.

S. Over het algemeen is het bekend dat bij de PvdA de arbeidersklasse zit. Alleen het heeft mede te maken met het dorpsgevoel. En dat heb je in het ene dorp meer dan de andere. Maar die saamhorigheid staat wel onder druk, maar het is nog niet zo dat ik zeg daar word ik treurig van.

J. Hoe kan zo'n verschil ontstaan tussen dorpen? Heeft dat dan met die voorzieningen te maken?

S. Ja, en de mentaliteit. Kijk als je op een gegeven moment in een dorp woont, waar veel huizen staan, die als een soort tweede huisje zijn voor mensen uit de Randstad. Dan staan die huizen een groot deel van de tijd leeg en zal een dorp gewoon doodbloeden. Daar heb je dan geen binding mee. Maar ik denk dat het ook te maken heeft met forensen dorpen. Dat het daar misschien minder is, men kent elkaar minder goed. Hier kent men elkaar goed, ik ken zo'n beetje half Muntendam. Het lijkt hier alsof iedereen een beetje je buurman is.

J. Zijn dat dan vooral oudere mensen voor wie dat geldt?

S. Laat ik het zo zeggen dat het vooral de 30plussers zijn. Maar die andere, dat valt ook wel mee. Daar wordt hard aangewerkt. Ze proberen het echt goed, maar je moet het eens kans geven.

Maar we hebben ook een heleboel hangjongeren. En ik kan daar niets mee. En dat is de keerzijde van deze periode. Heel vaak zijn mensen tweeverdieners en ik merk dat er dus minder aandacht is voor het gezin. En dat heeft niet met mensen die wel of niet naar de kerk gaan te maken, dat geldt voor iedereen. Misschien bij de niet kerkelijken een beetje meer, maar we moeten niet denken dat het bij de kerkelijken veel beter is. Maar ik vind het heel erg dat ik lees dat kinderen van vier jaar al een mobieltje hebben met een paar nummers zodat ze ouders kunnen bellen. Dan denk ik waar zijn we in godsnaam mee bezig.

J. Denk u dat mensen daarom ook niet naar de kerk gaan, omdat zondag eigenlijk de enige dag is dat mensen voor elkaar hebben?

S. Nee, dat denk ik niet. Ze zullen er wel bijzitten. Maar ik denk dat we moeten concluderen dat Nederland geen christelijk natie meer is. We hebben gewoon dat de kerken in Nederland leeglopen.

Maar dat heeft denk ik ook wel te maken dat we het eigenlijk te goed hebben.

J. Dat de rol van de kerk misschien wat overbodig is geworden?

S. Ja wellicht. Men wil wel heel graag bezig zijn met het spirituele, maar dat heeft dan een andere invalshoek gekregen. Dat kan yoga zijn of iets anders, maar niet meer het christendom.

Ik geef het mensen te doen om in deze tijd je kinderen op te voeden als christen. Ik heb zelf twee kinderen en die hebben allebei bewust gekozen voor het geloof. Wij hebben de grote doop en dan moeten ze uiteindelijk zelf beslissen. Mijn zoon wordt in Eindhoven voorganger van de baptistenkerk en daar ben ik eigenlijk wel een beetje trots op. En ben blij dat ik ze op het goed pad heb kunnen houden in deze wereld van hectiek. Waarom zouden christenjongeren niet aan de drugs kunnen komen. Dat zit overal hoor. Het is niet zo als je in dat christelijke milieu zit, dan ben je beschermd. Was dat maar het geval.

J. Zijn dat soort excessen misschien juist heftiger binnen streng gelovige gemeenschappen?

S. Alles is vrijer geworden. Maar ik denk dat ik de gereformeerde gemeenten dat minder snel zou gebeuren, omdat men daar zo in het keurslijf zit. Dat zijn dan ook meer de aanhangers van de SGP.

En die hebben dus wat er ook gebeurt standaard drie zetels. Die hebben echt een soort harde kern.

Maar de kerk zal het moeilijk krijgen de komende periode, daar ben ik van overtuigd.

J. Denkt u dat de ChristenUnie is gegroeid ten koste van het CDA, dat misschien minder de christelijke boodschap uitdraagt?

S. Ik denk wel dat de ChristenUnie een plaats in Nederland heeft vervorven, met mensen die vinden dat er in Nederland te veel mag. Alles is te vrijblijvend.

J. Heeft het CDA nog toekomst dan?

S. Het CDA heeft zeker toekomst. Deze verkiezingen zijn de gekste verkiezingen die ik heb meegemaakt. Ik denk dat veel mensen uit protest niet op het CDA hebben gestemd. En de PVV heeft natuurlijk ook veel zetels daardoor gewonnen. Iedere partij heeft recht op zijn eigen standpunten, maar ik vind persoonlijk dat ze daar in te ver gaan. Maar ze slepen veel mensen met zich mee, ook uit de christelijke hoek.

S. Ik zit dus in de stroming van Evangelisch Nederland. En die zijn afgelopen tijd van scheuring naar scheuring gegaan. En dat doet een kerk nooit goed. Want evangelisch Nederland is gigantisch gescheurd. Dan is men het weer niet met elkaar eens en dan gaat men weer uit elkaar. Buitenstaander denken, en terecht, die kunnen ook geen vrede met elkaar hebben. Terwijl ze juist een voorbeeld moeten zijn.

Het wordt allemaal een beetje vrijblijvend, en er zou wel wat meer discipline moeten komen. Het kan allemaal te gemakkelijk worden. Dat alles maar kan. God is niet een god van wanorde, maar van vrede. Kortom wel moeten er geen puinhoop van maken. Want als je er geen puinhoop van maakt, dan heb je vrede. Op dit moment gaan heel veel kerken kapot aan die wanorde. Onderlinge strijd enzo.

J. Heeft de kerk nog toekomst dan?

S. De kerk zal nooit verdwijnen

J. En het geloof dan?

S. Het geloof in ieder geval niet. Het is 2000 jaar geleden en men heeft als diverse keren geprobeerd, maar het is nooit gelukt om het geloof uit te bannen. En dat zal ook nooit gebeuren. Als dat zou kunnen dan zouden we dus geen levende god hebben. En daar geloof ik in. Als wij geloven dat god boven alle dingen staat en alles in de hand heeft, dan zou het nooit zo ver laten komen. We weten wel dat we het moeilijk krijgen, maar dat staat ook in de Bijbel beschreven. Het gaat steeds moeilijker worden. De tijden van verdrukking. Dat wel. Maar het geloof heeft zeker toekomst.

J. De kerk dan? Zal er verder samenwerking plaats vinden?

S. Nou samenwerking denk ik wel. Maar er zijn wel verschillen natuurlijk. Maar samenwerking zal er zeker in de toekomst zijn. Op een gegeven moment zal je het moeten, we moeten als kerken geen vijanden zijn, maar elkaar juist aanvullen. Als kerken vijanden waren, was het niet best.

J. Maar of dit in de praktijk zo is weet ik niet. Er zijn toch meningsverschillen.

S. Ja maar meningsverschillen is wat anders dan echte strijd tegen elkaar. Als een kerk zo begint moet hij zijn deuren sluiten.

Ik denk wel dat we in de komende periode er echt moeten staan als christenen. Want alles wordt slechter in Nederland, zoals de gezondheidszorg. En ik denk dat wij als christenen daarin een taak hebben, om te laten zien dat je het geloof handen en voeten geeft. De zorg voor de naasten, mantelzorg. Ik denk dat je dat mag verlangen en verwachten van een christen. En dat zullen andere mensen ook wel doen, maar ieder met een andere invalshoek.

Afronding en einde interview

Bijlage 5 | Interview A. Jellema-Riedstra (Scriba PKN Grootegast/Sebaldeburen)

Datum: 21 juni 2010

Tijd: 15.00 uur

Plaats: Grootegast

*Dit interview is door gebrek aan opnameapparatuur gebaseerd op aantekeningen en is dus geen letterlijk uitgeschreven interview.

J. Even voor het beeld. Hoe zijn de leeftijdsverhoudingen binnen de kerk?

AJ. Ik kan eigenlijk alleen voor de PKN hier in Grootegast/Sebaldeburen spreken, maar het is toch wel enigszins vergrijsd. Ik denk dat ongeveer de helft van alle kerkgangers boven de 60 jaar oud zijn. En er is een middengroep van mensen tussen de 30 en 60 jaar oud die ongeveer een kwart van de kerkgangers vormen en tot slot nog de groep jongeren van onder de 30 jaar oud die ook een kwart is van de kerk gemeenschap.

J. En hoe is de verhouding man/vrouw in de kerk?

AJ. De verhoudingen tussen man en vrouw zijn nagenoeg gelijk

J. Welke invloed heeft de kerk op de samenleving in de gemeente Grootegast vandaag de dag?

AJ. Ik denk dat de rol van de kerk nog wel vrij groot is hoor. Al hebben we gezien dat de kerkgang af neemt in de afgelopen jaren. Maar die dingen moet je los van elkaar zien: geloof en kerk. Ik denk namelijk dat mensen altijd wel zullen blijven geloven en daar niet per se naar de kerk voor moeten. Dat is natuurlijk erg jammer. Maar het past wel een beetje bij deze tijd.

J. Waar ligt dat aan dat de kerkgang terug loopt?

AH. Allereerst denk ik dat de kerk een slecht imago heeft. Kijk maar eens wat je nu weer allemaal hoort over de katholieke kerk, met alle schandalen. Dat is natuurlijk geen goede beeldvorming voor de kerk. Maar een belangrijke oorzaak zijn de jongeren in de samenleving. Je ziet toch dat de jongere generaties het vaak af laten weten. Ze komen af en toe wel eens ad-hoc, zoals met kerst of andere belangrijke vieringen. Maar ze komen niet structureel elke zondag naar de kerk. Ik denk dat oudere mensen gewoon trouwer zijn aan de kerk. Maar ik denk ook wel dat het vooral komt door de tijd waarin we leven vandaag de dag. Mensen hebben vaak geen tijd meer of hebben het te druk met andere dingen. Bovendien leven we ook in een tijd waar vooral de jongere generatie minder gevoelig voor gezag is.

J. Kan uw kerk financieel nog wel uit als de er steeds minder mensen naar de diensten komen?

AH. Je hebt gelijk, er komen inderdaad steeds minder jongeren bij en dus zijn er simpelweg ook minder inkomsten uit giften en donaties. En over het algemeen zijn ouderen ook vrijgevig aan de kerk. Over het algemeen lopen de inkomsten dus terug, maar we kunnen nog enigszins het hoofd boven water houden.

JH. Hoe ziet u de toekomst van het geloof tegemoet?

AJ. Over 100 jaar zal er absoluut nog geloof zijn. Ik denk dat mensen namelijk behoefte hebben aan het geloof en dit ook altijd zo zou blijven. Alleen niet op dezelfde manier zoals dat nu het geval is. Wat waarschijnlijk werkt is om de kerkgang minder vrijblijvend te maken. Dat blijkt wel uit het succes van de Bettel kerk in Drachten. Daar loopt is het vol met mensen. Maar ik denk dat wij als PKN kerk de toekomst wel aan kunnen.

J. Wat zou de kerk moeten doen om mensen toch weer naar de kerk te krijgen?

AJ. In ieder geval vind ik dat we open moeten staan voor de mensen en niet voor de dag komen als een gesloten organisatie. Dus ik denk dat we als kerk meer laagdrempelig moeten worden. Ik heb zoiets van kom maar eens kijken hoe het er bij ons aan toe gaat. Dat is al lang niet meer zoals vroeger. Veel mensen die de kerk jaren geleden verlaten hebben, hebben vaak geen idee meer hoe het er nu aan toe gaat tijdens een dienst en hebben nog steeds het oude beeld van vroeger op hun netvlies. Het mag van mij nog wel wat leuker, vrolijker en blijer in de kerk, maar ik vind ook dat de kern het belangrijkste moet blijven.

J. Zit er een kans in dat als uw PKN kerk niet meer uit kan, dat u nog verder gaat fuseren met andere kerken?

AH. Dat zou ik niet weten. Ik sluit niets uit. Wel valt me op dat de verhoudingen tussen de verschillende kerken milder geworden zijn in vergelijking met vroeger. Vroeger was er nog wel eens stevige ruzie over geloofsonderwerpen, maar dat is nu een stuk minder. Natuurlijk hebben we sinds kort dus de PKN en dat gaat allemaal prima. Maar ook de relatie met de Gereformeerde kerk in Grootegast is een stuk vriendelijker. We doen steeds vaker dingen samen. Bijvoorbeeld hebben we laatst gezamenlijk wereldgebedsdag

Afronding en einde interview

Bijlage 6 | Inventarisatie gemeente Vlagtwedde

Scholen:

- C Hervormde zondagsschool
- C Hervormde zondagsschool
- C CBS Het Gebint
- C CBS De Hoeksteen
- C RKBS Bonifatius
- C RKBS H. Gerardus
- C Samenwerkingverband PoRK
- C CBS De Rots
- C CBS De Zaaier
- O OBS Wilem Lodewijk
- O OBS Op d'Esch
- O OBS Plaggenborg
- O OBS De Vlinder
- O OBS De Klimop
- O OBS De Clockeslach

Kerken

- C PKN
- C Gereformeerde kerk
- C NH gemeente
- C NH gemeente
- C NH gemeente
- C NH gemeente
- C Protestantse gemeente
- C Protestantse gemeente
- C Baptistengemeenten
- C RK parochie O.L.vrouwe van Lourdes
- C RK parochie St. Joseph
- C RK parochie St. Willibrordus
- C Jehova's getuigen
- C Chr. Huisgemeenten Jehu
- C Quakers

Zangvereniging:

- C Christelijk Dameskoor Animamea
- C Rooms-katholiek Dameskoor Sint Caecilia
- C Christelijk gemengd koor "Con Amore"
- C Gospelkoor Convent Singers
- O Noorderzanggroep ffwnn Stadskanaal
- C Jongerenkoor Friends in Harmony
- C Instru-Voca
- C Christelijk Gemengde Zangvereniging Jubals Harp
- C Christelijk Gemengde Zangvereniging Lovende Stemmen
- O Zangkoor Orpheus

Plaats:

- Jipsinghuizen
- Vlagtwedde
- Sellingen
- Ter Apel
- Ter Apel
- Ter Apel
- Ter Apel
- Vlagtwedde
- Vlagtwedde
- Bourtange
- Sellingen
- Sellingen
- Ter Apel
- Ter Apelkanaal
- Vlagtwedde

Plaats

- Vlagtwedde
- Sellingen
- Bourtange
- Sellingen
- Ter Apel
- Vlagtwedde
- Ter Apel
- Vlagtwedde
- Ter Apel
- Zandberg
- Kopstukken
- Ter Apel
- Musselkanaal
- Ter Apel
- Vlagtwedde

Plaats:

- Vathermond
- Ter Apel
- Ter Apel
- Ter Apel
- Onstwedde
- Ter Apel
- Onstwedde
- Vlagtwedde
- Sellingen
- Vlagtwedde

C	Christelijk Gemengde Zangvereniging Pax Optima Rerum	Bourtange
O	Klooster-Smartlappers	Ter Apel
O	Westerwolds Mannenkoor	Sellingen
O	Vrouwenkoor De Westerwoldse Wichter	Ter Apel
c	Gemengd Willibrordkoor	Ter Apel
O	Zang en Vriendschap, Gemengde Zangvereniging in De Maten	Ter Apel
Muziek:		Plaats:
O	Big band Big time	Ter Apel
C	Christelijke Muziekvereniging DINDUA	Vlagtwedde
C	Christelijke Muziekvereniging De Bazuin	Bourtange
C	Mondorgelclub Maranatha	Ter Apel
C	Muziekvereniging Jeduthun	Sellingen
O	Ter Apeler Harmonie	Ter Apel
Toneel:		Plaats:
O	Toneelvereniging Jipsinghuizen	Jipsinghuizen
O	Toneelvereniging De Sprankelgroep	Sellingen
O	Toneelvereniging Taanger Volk	Jipsingboertange
O	Ter Apeler Toneelvereniging	Ter Apel
O	Ter Apeler Toneelvereniging	Ter Apel
Carnavalsvereniging:		Plaats:
C	Carnavalsvereniging De Bultruters	Ter Apel
C	De Kloosterwiekers	Ter Apel
Vrouwenverenigingen:		Plaats:
O	Damessocieteit Ter Apel	Ter Apel
C	Katholieke Vrouwen Gemeenschap – KVG	Ter Apel
C	Katholieke Vrouwen Gemeenschap – KVG	Ter Apel
C	Katholieke Vrouwen Gemeenschap – KVG	Bourtange
C	Vrijzinnig Hervormde Vrouwenkring Het Klooster	Ter Apel
O	Vrouwenvereniging Barnflair	Ter Apel
C	Hervormde Vrouwenvereniging Bidt en Werkt	Sellingen
C	Nederlands Hervormde Vrouwenvereniging Dorcas	Bourtange
C	Christelijke Vrouwenvereniging De Kracht van het Kleine	Jipsinghuizen
O	Vrouwenvereniging Het Keerpunt te Jipsinghuizen	Sellingen
O	Vrouwenvereniging Op Eigen Kracht	Bourtange
O	Vrouwenvereniging Weest Getrouw	Ter Apel
O	NBvP, Vrouwen van Nu	Sellingen, Ter Apel, Vlagtwedde
C	Passage, Christelijk Maatschappelijke Vrouwenbeweging	Sellingen, Ter Apel, Vlagtwedde
Gemeente raad		
O	Lokaal	5
O	PvdA	5
C	CDA	3

O	VVD	2
O	Groen Links	2
C	Christen Unie	1

B en W

O	PvdA	1
O	Lokaal	1
O	VVD	1
C	CDA	1

Bijlage 7 | Inventarisatie gemeente Menterwolde

	School:	Plaats:
O	Openbare Basisschool Burgemeester Verkruijsen	Muntendam
O	Openbare Basisschool Inspecteur Amerika	Noordbroek
O	Openbare Basisschool De Mieden	Meeden
C	CBS De Parel	Muntendam
O	Openbare Basisschool Het Rakkertje	Muntendam
O	Europaschool	Muntendam
C	Basisschool Sjaloom	Meeden
O	Openbare Basisschool De Tandem	Zuidbroek
C	C.B.S. De Wegwijzer	Zuidbroek
C	Kerken	Plaats:
C	Baptistengemeente	Muntendam
C	Gereformeerd Vrijgemaakt	Zuidbroek
C	PKN	Meeden
C	Hervormde gemeente	Muntendam
C	Hervormde gemeente	Noordbroek
C	Protestantse gemeente	Zuidbroek
	Zangverenigingen:	Plaats:
C	Zang- en Muziekgroep Blijde Geluiden	Muntendam
C	Gemengd Koor Cantate Domino	Meeden
O	Dameskoor Elk en Ain	Zuidbroek
O	Vissersvrouwenensemble Gitje Genoat	Zuidbroek
C	Chr. Gem. Zangvereniging De Lofstem	Muntendam
C	Baptisten Zangkoor Looft De Heer	Muntendam
C	Zangvereniging Interkerkelijk Koor Oosterbroek	Zuidbroek
C	Christelijk theater puinHOOP	Muntendam
O	Shantylkoor De Scheepsjoagers	Muntendam
O	Zeemansvrouwen Zuidbroek	Zuidbroek
	Toneelverenigingen:	Plaats:
O	Toneelvereniging De Deurdouwers	Noordbroek
O	Toneelgroep De Menterne	Muntendam
O	Toneelvereniging Spontaan	Zuidbroek
O	Toneelvereniging Toveroos	Zuidbroek
O	Toneelclub Tussen baide Meulens	Meeden
	Muziekverenigingen:	Plaats:
O	Basin Street Big Band	Zuidbroek
O	Brouk'n Bloazers	Zuidbroek
C	Chr. Brassband Elad	Muntendam
O	Muziekvereniging Oosterbroek	Oosterbroek
O	Muziekvereniging Kunst en Strijd	Muntendam

	Vrouwenverenigingen:	Plaats:
C	Baptistenvrouwenvereniging Zusterhulp	Muntendam
C	Christelijke Vrouwengroep Meeden Gereformeerde Vrouwenvereniging Adeldom	Meeden
C	Verplicht	Zuidbroek
C	Hervormde Vrouwendienst Noordbroek Hervormde Vrouwenvereniging Rondom D'olle	Noordbroek
C	Dodde	Noordbroek
C	Protestantse Vrouwenvereniging Zuidbroek	Zuidbroek
C	Muntendammer Christen Vrouwen Groep Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen	Muntendam Meeden, Muntendam, Noordbroek,
OOOO	Vrouwen	Zuidbroek

	Gemeenteraad	
O	PvdA	5
O	VVD	3
O	Groen Links	2
O	Lokaal	2
O	SP	1
c	CDA	1
c	Christen Unie	1

	B en W	
O	PvdA	1
O	Groen Links	2
C	CDA	1

Bijlage 8: | Inventarisatie gemeente Grootegast

School:	Plaats:
C Samenwerkingsschool de Aquarel	Sebaldeburen
C Christelijke dalton basisschool De Klister	Opende
C CBS 't Fundament	Lutjegast
C CBS Jan Kuipers	Grootegast
C CBS Maranatha	Kornhorn
C CBS Rehoboth	Oldekerk
C CBS Remmelt Booy	Doezum
O OBS Het Kompas	Opende
O OBS De Molenberg	Grootegast
O OBS De Opstap	Niekerk
Kerken	Plaats
C Gereformeerde kerk	Kornhorn
C Gereformeerde kerk	Opende
C Gereformeerde kerk	Sebaldeburen
C Christelijk gereformeerde kerk	Kornhorn
C Gereformeerd vrijgemaakte kerk	Grootegast
C Gereformeerd vrijgemaakte kerk	Kornhorn
C Hervormde gemeente	Sebaldeburen
C Hervormde gemeente	Opende
C Pinkstergemeente Eljakin	Niekerk
C Protestantse gemeente	Doezum
C Protestantse gemeente	Grootegast
C Protestantse gemeente	Oldekerk
C Protestantse gemeente	Lutjegast
C Protestantse gemeente	Lutjegast
Muziekverenigingen:	Plaats:
C Christelijke muziekvereniging Beatrix Doezum	Doezum
C Christelijke muziekvereniging de Bazuin Lutjegast	Lutjegast
C Christelijke muziekvereniging Dindua	Niekerk
C Christelijke muziekvereniging Oranje Grootegast	Grootegast
C Dorpskapel Sebaldeburen	Sebaldeburen
O Muziekvereniging en drumband Uit Vriendschap Opende	Opende
O Muziekvereniging Woudklank Grootegast	Grootegast
C Showkorps DINDUA Oldekerk	Oldekerk
O Zuidemakapel	Grootegast
Zangverenigingen:	Plaats:
O Abel Tasman koor	Niekerk
O Aeldakerkakoer	Grootegast
C Cantorij Grootegast/Doezum	Sebaldeburen
C Christelijke gemengde zangvereniging Advendo, Doezum	Doezum
C Christelijke zangvereniging Exultate Deo, Grootegast	Opende

C	Christelijke zangvereniging Zingt Gode Lof, Oldekerk	Sebaldeburen
C	Christelijk gemengd koor Triangel Kornhorn/Opende	Marum
C	Christelijk mannenkoor Androphonia	Grootegast
O	Dorpskoor It Kin Net	Opende
O	Het Simcha koor	Niekerk
	Zangkoor Jedaja	Grootegast

Toneelverenigingen:

O	Rederijderskamer Langewold	Plaats: Niekerk
O	Toneelvereniging Amato, Opende	Opende
O	Toneelvereniging Apart Volk	Doezum
O	Toneelvereniging Gastvrij	Grootegast
O	Toneelvereniging Incognito	Sebaldeburen
O	Toneelvereniging Magnolia Oldekerk	Niekerk
O	Toneelvereniging Op eigen benen Grootegast	Grootegast
O	Toneelvereniging Tot nut en vermaak	Opende

Gemeenteraad

C	CDA	4
C	Christen Unie	3
O	Lokaal	3
O	PvdA	2
O	VVD	2
O	Groen Links	1

B en W

C	CDA	2
C	Christen Unie	1
O	VVD	1

16. Kunt u uw woongemeente omschrijven aan de hand van eerste drie woorden die u te binnen schieten?

1.
2.
3.

17. Hoe belangrijk is de kerk in uw leven? 1= Totaal niet belangrijk 10= Heel belangrijk

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

18. Hoe belangrijk is religie in uw leven? (1= Totaal niet belangrijk 10= Heel belangrijk)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

19. Stelling: "Er is leven na de dood"
O Helemaal mee eens O Eens O Neutraal O Oneens O Helemaal mee oneens

20. Stelling: "Vrouwen hebben niets te zoeken in de politiek"
O Helemaal mee eens O Eens O Neutraal O Oneens O Helemaal mee oneens

21. Stelling: "Winkels moeten op zondag gesloten zijn"
O Helemaal mee eens O Eens O Neutraal O Oneens O Helemaal mee oneens

22. Stelling: "Euthanasie zou verboden moeten worden"
O Helemaal mee eens O Eens O Neutraal O Oneens O Helemaal mee oneens

23. Stelling: "Het laten vaccineren van kinderen tegen ziektes moet worden verplicht"
O Helemaal mee eens O Eens O Neutraal O Oneens O Helemaal mee oneens

Beeldvorming:

24. Zou op het kaartje kunnen tekenen waar in uw ogen de bible belt bible belt/bijbelgordel/refogordel loopt?*

*De bible belt is het gebied in Nederland waar relatief veel (bevindelijk) gereformeerden wonen.

25. Hoe religieus zijn in uw beleving de onderstaande plaatsen?
 1= Niet religieus 10= Heel religieus

Plaats:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Nederland										
Provincie Groningen										
Gemeente Amsterdam										
Gemeente Grootegast										
Gemeente Menterwolde										
Gemeente Vlagtwedde										
Gemeente Staphorst										
Gemeente Urk										